



**LUDOVIKA**  
EGYETEMI KIADÓ

XIV. évfolyam (2021)  
3. szám

# NEMZET ÉS BIZTONSÁG

## BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)



# Impresszum

## Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem  
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:  
Dr. Tóth Péter

Szerkesztőségi titkár:  
Dr. Háda Béla

Szerkesztők:  
Dr. Csiki Varga Tamás és Etl Alex

Szerkesztőbizottság:  
Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,  
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag  
Ferenc, Dr. Háda Béla, Dr. Kaiser Ferenc,  
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely  
(elnök), Dr. Rácz András,  
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,  
Dr. Siklósi Péter, Szöllösi Antal,  
Prof. Dr. Szenes Zoltán

Kiadó: Nemzeti Közszolgálati Egyetem,  
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:  
Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:  
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:  
Bujdosó Hajnalka, Resofszi Ágnes

A szerkesztőség címe:  
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.  
Telefonszám: +36 (1) 432 9092  
Fax: +36 (1) 432 9058  
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu  
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre  
küldött kéziratokat lehetőségeink  
szerint gondozzuk.

# Tartalom

## Kommentár

Felméry Zoltán

**Szűk esztendőket következnek? Gazdasági  
kihívások és lehetséges válaszok . . . . . 2**

## Biztonságpolitika

Jászfalvi Orsolya

**Irán és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata  
a nukleáris megállapodás megkötésétől  
napjainkig . . . . . 4**

Károlyi Lili

**A terrorizmus elleni küzdelem büntetőjogi  
eszközei . . . . . 26**

Biró Dávid

**Törökország és a türk országok kapcsolata  
(1991–2018) – Integrációs törekvések, gazdasági  
együttműködések és stratégiai kapcsolatok. . . . 39**

## Reflektorfényben

Csáki György

**A 2022. évi orosz–ukrán háború gazdasági  
következményei . . . . . 63**

## Kitekintő

Soós Kinga

**Államok a globális válságok árnyékában –  
nemzetközi együttműködés  
vagy önszegélyezés? . . . . . 79**

Szamos Judit

**Az innovációhoz kötődő alapfogalmak:  
a definícióktól az innovációs ökoszisztémáig . . . 91**

## Olvasólámpa

Csillag Dávid

**Ning An *Confucian Geopolitics* című  
könyvének recenziója . . . . . 110**

Szabó-Thalmeiner Dóra

**Jan Eichler *NATO's Expansion After  
the Cold War* című könyvének recenziója . . . . 115**

Felméry Zoltán<sup>1</sup>

## Szűk esztendők következnek? Gazdasági kihívások és lehetséges válaszok

A gazdasági elemzők között konszenzus van a tekintetben, hogy a Covid-válság, a választásokat megelőző költségek következtében kialakuló egyensúlytalanság, valamint az orosz–ukrán háború gazdasági hatásai miatt, az elkövetkező időszakban komoly kihívásokkal kell szembenéznünk. Már most körvonalazódik néhány olyan következmény, amelyeknek kezelése a kormányalakítást követően nem megkerülhető.

Egyrészt, a már a háború előtt is emelkedő tendenciát mutató, annak következtében azonban érdemben tovább gyorsuló, elsődlegesen az energiaárakban megjelenő, de onnan az ipari és mezőgazdasági tevékenységek többségébe egyaránt begyűrűző infláció az év végére akár kétszámjegyű is lehet. Másrészt, bár a különböző társadalmi csoportoknak juttatott transzferek ezt némileg ellensúlyozhatják, de az emelkedő energiaárak és infláció következtében csökken a fogyasztók diszkrecionális jövedelme, ami a belső fogyasztást, ezáltal pedig a gazdasági növekedést is fékezheti. Harmadrészt, a bevezetett hatósági árak és a kamatstop nem, vagy csak óriási költségvetési áron tarthatók fenn a továbbiakban. Ezek fenntartása vagy ellehetetlenít egyes piaci szereplőket, ami ellátási zavarokat okoz, vagy olyan mértékű költségvetési dotációt igényel, amely a szűkülő növekedési lehetőségek mellett nehezen felvállalható. Emellett az is jól látható, hogy az eredetileg tervezettnél kisebb gazdasági növekedés, a forint árfolyamváltozása következtében a költségvetésből fedezendő MNB-vesztés, a rezsicsökkentés növekvő terhei, az állampapírpiacra felmerülő kamatteher-növekedés mind egy kötelező kiigazítás irányába mutatnak. Ezt ráadásul még tetézi az is, hogy a Magyarországgal szemben megindított jogállamisági eljárás és a helyreállítási alap forrásainak visszatartása már rövid távon azt a helyzetet eredményezheti, hogy a rendszerből az uniós források hiányozni fognak. A tervezett beruházások finanszírozása érdekében külső források bevonására lehet szükség, ami biztosan jóval drágább megoldást fog jelenteni. Végezetül érdemes megemlítenünk azt is, hogy a megváltozott világrendbe be nem tagozódásnak is lehetnek gazdasági következményei: vélelmezhetjük, hogy a forrásokhoz való hozzáférést, az ismert intézményi elemek értékelésén túl, a jövőben a közös háborúellenes erőfeszítésekben való részvétel mértéke is meg fogja határozni. Ha Magyarország külön utas megoldást választ, annak a közös források lehívási lehetőségeiben megmutatkozó következménye lesz.

Mindezek fényében mi várható? Ha nem engedi elszállni a költségvetési hiányt, akkor a kormány bevezethet bevételnövelő intézkedéseket. Elméletileg növelheti a lakossági terheket, ezt azonban a politikai következmények miatt valószínűleg megpróbálja majd elkerülni, és változatlanul az ágazati különadókra koncentrál majd. Még akkor is, ha

<sup>1</sup> Felméry Zoltán a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont, Stratégiai Védelmi Kutatóintézet tudományos munkatársa. E-mail: [Felmery.Zoltan@uni-nke.hu](mailto:Felmery.Zoltan@uni-nke.hu)

e tekintetben a korábbi lehetőségek mára érdemben szűkültek. Emellett vissza lehet fogni a beruházásokat is. A korábbi zárolásokat tartóssá lehet tenni, és végig lehet gondolni további korlátozásokat. A beruházások életben tartása érdekében drágábban ugyan, de be lehet vonni lakossági és külső forrásokat. Az így növekvő államadósság pedig el is inflálható. Ne zárjuk ki azonban az Európai Unióval való kiegyezést sem.

Jászfalvi Orsolya<sup>1</sup>

# Irán és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata a nukleáris megállapodás megkötésétől napjainkig

*Irán és az Egyesült Államok kapcsolata fordulóponthoz érkezett az iszlám forradalom során, majd ezt követően egyre feszültebbé vált a két ország viszonya, ami többek között Irán nukleáris programjából adódott. A kérdés több éve van az ENSZ Biztonsági Tanácsának napirendjén is, azonban 2015-ben diplomáciai úton jött létre az Átfogó Közös Cselekvési Terv (JCPOA), amely rövid időre normalizálta a két ország kapcsolatát. 2018 óta azonban az iráni atomfegyver előállítását újra fenyegetésnek tekinti az Amerikai Egyesült Államok, a JCPOA helyreállítási folyamatában újra szembe kerülnek az iráni és amerikai érdekek, ám ezek a tárgyalások mostanáig sem értek véget. Attól függően, hogy milyen megoldás születik, több szcenárió is felvázolható arra vonatkozóan, hogy Irán és az Egyesült Államok kapcsolata miként alakulhat a jövőben.*

**Kulcsszavak:** Irán, Egyesült Államok, nukleáris megállapodás, atomfegyver, Közel-Kelet

## **Iran–U.S. Relations from the Conclusion of the Nuclear Agreement until Today**

*The Iran–U.S. relation had come to a turning point during the Islamic Revolution, and after that, the relation of the two countries became more and more tense, because of the Iranian nuclear program inter alia. This issue has been on the schedule of the UN Security Council for several years; however, in 2015 the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was created by diplomatic means, which normalized the relation of the two countries for a while. Nevertheless, the United States once again considers the production of an Iranian nuclear weapon as a threat since 2018, the Iranian and American interests are confronting during the restoring process of the JCPOA, and these negotiations have not ended so far. Depending on what kind of solution will be born, there are more scenarios to be considered regarding the development of the Iran–U.S. relation.*

**Keywords:** Iran, United States of America, nuclear deal, nuclear weapon, Middle-East

## 1. Történeti előzmények

Irán és az Egyesült Államok kapcsolata egészen a múlt századra nyúlik vissza, azonban hosszú ideig korántsem volt olyan feszült, mint napjainkban. Ez annak volt köszönhető, hogy 1953-ban az amerikaiak, valamint a britek segítettek Iránnak abban, hogy az akkor hatalmon lévő Mohammed Moszadek miniszterelnököt egy puccs alkalmával eltávolítsák

<sup>1</sup> Jászfalvi Orsolya a Nemzeti Közszerológiai Egyetem nemzetközi közszolgálati kapcsolatok mesterszakos hallgatója.  
E-mail: [jaszor99@gmail.com](mailto:jaszor99@gmail.com)

pozíciójából. Ezt követően Reza Pahlavi sah személyében kontrollálható embert sikerült az ország élére segíteni. Az ő uralkodása során rendkívül nagy volt az amerikai befolyás Iránban, ez pedig idővel elégedetlenséget szült a lakosság körében, ugyanis a sah által folytatott elnyomó rezsim hátterében az Egyesült Államok támogatása állt, nem véletlenül nevezték őt „amerikai bábunak”. A sah modern és többnyire a nyugati országokra jellemző újításokkal próbálta megreformálni az országot, ez volt az úgynevezett „fehér forradalom”, amely hat részből állt. Ezenkívül az iráni hadsereg is több éven keresztül részesült az amerikaiak által finanszírozott felszerelésekből, ezek értéke több százmillió dollár volt. Az első ember, aki nyíltan szembeszállt a fennálló rezsimmel Ruhollah Homeini síita vallástudós volt, ő már az 1960-as években fenyegetésként ítélte meg az amerikai jelenlétet. Az 1970-es években Iránban gazdasági válság alakult ki, amit felkelések sorozata követett, amelyeknek egy része vallási eredetű volt, hiszen a sah intézkedéseivel egyúttal a kereszténység is egyre nagyobb mértékben kezdett megjelenni az országban. Az 1979-es iráni iszlám forradalomig olyan mértékűt öltött az ellenállás az országban, hogy gyakorlatilag erre az időszakra meg is bénította annak működését, Pahlavi sah pedig már nem tudta tartatni a bevezetett intézkedéseit. Az Egyesült Államok is segítségére sietett, hiszen nekik sem volt érdekük, hogy változás következzen be a fennálló rendszerben, azonban végül a Homeini által vezetett mozgalmak kerültek ki győztesként, és megalakult az Iráni Iszlám Köztársaság, ahol sem a sahnak, sem pedig az amerikaiaknak nem volt helye, az pedig külön fájó pontot jelentett Washington számára, hogy Homeini egyúttal a Szovjetunió felé is fordult azzal, hogy teljes mértékben elutasította az Egyesült Államok jelenlétét Iránban (ekkorra már az is elterjedt, hogy „a nagy Sátánként”<sup>2</sup> emlegették az egykori szövetségest).<sup>3</sup>

## 2. Az iráni nukleáris program

Ez a forradalom tekinthető tehát annak a kulcsfontosságú fordulópontnak, amely a mai napig is meghatározza a két állam közti feszültségeket. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy az Iszlám Köztársaság a közel-keleti régióban igyekszik nagy befolyásra szert tenni. Ezeket a törekvéseket van is mire alapoznia, hiszen az ország mérete, többezer éves történelme (a Perzsa Birodalom fennállása), valamint természeti erőforrásainak készlete mind olyan tényezők, amelyek elismerésre adnak okot. Azonban mindezt beárnyékolja az Egyesült Államokkal és Izraellel való szembenállás, ami Irán külpolitikájának jelentős részét képezi.<sup>4</sup> Továbbá ehhez az ambícióhoz kapcsolható még az iráni nukleáris tevékenység története, illetve annak célkitűzései egyaránt. A napjainkban fennálló feszültség miatt pedig azt is fontos tudni, hogy az iráni nukleáris tevékenység elindításában – paradox módon – Dwight Eisenhower amerikai elnöknek nagy szerepe volt, tudniillik

<sup>2</sup> N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején.* [online], Nemzeti Közszerkesztési Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020. 72. Forrás: nkrepo.uni-nke.hu [2022. 01. 31.].

<sup>3</sup> Krysta Wise: *Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations.* *Legacy*, 11. (2011), 1. 1–9. Forrás: opensiu.lib.siu.edu [2022. 01. 31.].

<sup>4</sup> Karim Sadjadpour: *Iran's Hollow Victory.* [online], Foreign Affairs, 2022. 03–04. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 03. 01.].

az ő nevével fémjelzett kezdeményezés (*Atoms for Peace*) támogatta a békés célú nukleáris technológiák kutatás-fejlesztését. Az Egyesült Államok támogatása rendkívül nagy előnyt jelentett az 1960-as és 1970-es években a közel-keleti térségben, hiszen Irán egy nagyhatalmat tudhatott az oldalán a hidegháború eme szakaszában. Azonban más nyugati országok is segítséget nyújtottak, így volt az első iráni nukleáris reaktor megépítésével is, amikor francia és német cégek támogatásával indult el a bűsheiri létesítmény projektje, ám ezt az 1979-es forradalom megszakította. Az ország számára az atomenergia jelentette azt az alternatív forrást, amely a jövőben a gazdaságuk jelentős részét kitevő kőolajat tudná helyettesíteni. Azonban a sah számára nem csupán a modernizáció volt a cél, hanem az is, hogy szükség esetén Irán képes legyen atomfegyvert előállítani, tehát a civil program folytatása közben elsajátítsák azt a tudást, amelyet bármikor hasznosítani tudnak. A nukleáris tevékenységet viszont az újonnan megalakuló Iszlám Köztársaságban mégis hanyagolták, mondván, nincs szüksége atomenergiára egy olyan országnak, amely ilyen gazdag kőolaj- és földgázkészlettel rendelkezik. Ez az álláspont az iraki–iráni háborút követően valamelyest megingott, mivel az iraki kémiai támadások elszenvedőjeként Iránban többen elkezdtek másként tekinteni egy saját atomfegyver meglétére, hiszen elrettentő és önvédelmi szerepet tulajdonítottak neki, míg azonban az ekkorra hatalomra kerülő Ali Hámenei ajatollah elítélte a tömegpusztító fegyvereket. Végül mégis folytatták a békés célú nukleáris programot Iránban, amelyhez immár más partnereket kellett keresni, így esett a választás például Oroszországra, amely segítséget nyújtott a bűsheiri létesítmény megépítésének befejezésében is.

Azonban az Egyesült Államok ekkor már potenciális fenyegetésként tekintett az iráni nukleáris tevékenységre, éppen ezért azon dolgozott, hogy minél jobban elszigetelje az országot attól, hogy partnerekre és segítségre leljen. Vitathatatlan, hogy a nemzetközi közösségben Washington befolyása a hidegháborús érárt követően is igen számottevő maradt, tehát az ilyen intézkedésekkel viszonylag egyszerűen tudja érdekeit érvényesíteni, viszont a többi ország Iránba vetett bizalma 2002-ben ingott meg igazán. Ebben az évben egy szakadár csoport, az Iráni Ellenállás Nemzeti Tanácsa hozta nyilvánosságra a natanzi urándúsító létesítmény, valamint az araki nehézvízes reaktor meglétét, amelyet Irán, kötelezettségeit megszegve, nem jelentett be a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAÜ) számára.<sup>5</sup> A következő években három európai ország, Franciaország, Németország, valamint az Egyesült Királyság (röviden E3) törekedtek arra, hogy tárgyaljanak az iráni nukleáris tevékenységről, egészen pontosan annak szabályozásáról. Bár történt megegyezés többek között a dúsítás szüneteltetését illetően, ez csupán ideiglenes megállapodás volt, így hosszú távú megoldás hiányában az iráni nukleáris tevékenység kérdését végül a NAÜ terjesztette az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé 2006-ban,<sup>6</sup> amely év során Natanzban megkezdték az urándúsítást.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Ariane M. Tabatabai – Darya Dolzikova: *Case Study: The Iran Nuclear Deal*. In James E. Doyle (szerk.): *Nuclear Safeguards, Security, and Nonproliferation*. Butterworth-Heinemann, 2019. 109–115.

<sup>6</sup> Tabatabai–Dolzikova (2019): i. m. 120–123.

<sup>7</sup> *Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran*. [online], Arms Control Association, 2022. 02. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 06.].

### 3. Jogi és technikai háttér

#### 3.1. Atomsorompó-szerződés

Az iráni nukleáris kérdés tárgyalásához több olyan dokumentum is szükségeltetik, amelyek egyrészt szabályozzák, másrészt pedig korlátozzák Irán nukleáris tevékenységét. A II. világháború során bekövetkező nukleáris támadások arra ösztönözték a nemzetközi közösséget, hogy olyan keretrendszert alakítsanak ki, amellyel elérhetik az atomfegyverek non-prolifерációját, ezzel is képviselve az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapelvét, miszerint a nemzetközi békét meg kell őrizni. 1968-ban fogadták el a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződést, ismertebb nevén az atomsorompó-szerződést, amely 1970-ben lépett hatályba. Jelen esetben két releváns cikket lehet belőle kiemelni:

#### 2. cikk:

„A Szerződésben részes, nukleáris fegyverrel nem rendelkező valamennyi állam kötelezi magát, hogy sem közvetlenül, sem közvetve senkitől sem fogad el nukleáris fegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, illetve nem vállalja ilyen fegyverek vagy robbanószerkezetek ellenőrzését; hogy nem állít elő és más módon sem szerez nukleáris fegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, és hogy nem kér és nem fogad el semmiféle segítséget nukleáris fegyverek vagy más nukleáris robbanószerkezetek előállításához.”<sup>8</sup>

#### 4. cikk:

„(1) E Szerződés egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy az sérti a Szerződés részesének elidegeníthetetlen jogát arra, hogy megkülönböztetés nélkül és e Szerződés 1–2. Cikkével összhangban fejlesszék a nukleáris energia békés célú kutatását, termelését és felhasználását.  
(2) A Szerződés összes részesei kötelezik magukat, hogy elősegítik a nukleáris energia békés célú felhasználására szolgáló felszerelések, anyagok, tudományos és műszaki információk lehető legszélesebb körű cseréjét és jogukban áll e cserében részt venni. A Szerződés azon részesei, amelyeknek módjukban áll, egyenként vagy más államokkal vagy nemzetközi szervezetekkel közösen, szintén tartoznak hozzájárulni a nukleáris energia békés célú felhasználásának továbbfejlesztéséhez, különösen a Szerződésben részes olyan államok területén, amelyek nem rendelkeznek nukleáris fegyverrel, kellő figyelemmel a világ fejlődő területeinek szükségleteire.”<sup>9</sup>

Irán 1970 óta részes az atomsorompó-szerződésnek, és ugyan minden erejével arra törekszik, hogy a dústítás elidegeníthetetlen jogától semelyik másik ország ne tudja őt megfosztani, azt már kevésbé tartja szem előtt, hogy ne közelítsen egy atomfegyver előállításához, hiszen ez az elképzelés már Pahlavi sah hatalma idején is burkoltan jelen volt, illetve a NAÜ nem megfelelő időben való tájékoztatása is gyanakvásra adott okot. Ugyanakkor

<sup>8</sup> 1970. évi 12. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXII. ülészakán, 1968. június 12-én elhatározott, a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés kihirdetéséről. [online], Forrás: net.jogtar.hu [2022. 02. 25.].

<sup>9</sup> 1970. évi 12. törvényerejű rendelet.



azt is fontos megjegyezni, hogy a szerződés értelemszerűen nem kötelez minden egyes országot arra, hogy aláírja azt, így tehát Izraelről hiába tudja a nemzetközi közösség, hogy rendelkezik nukleáris fegyverrel, az atomsorompónak nem vált részesévé.<sup>10</sup> Bár a nukleáris leszerelés valóban fontos küldetés, és ennek alapküldetése ez a szerződés, mégsem tekinthető teljes körűnek abból a szempontból, hogy nem vonatkozik az összes országra, ebből adódóan pedig előfordulhat, hogy a non-proliferációt sem sikerül teljes mértékben megvalósítani.

Az atomsorompó 3. cikkének értelmében

„a Szerződésben részes, nukleáris fegyverrel nem rendelkező valamennyi állam kötelezi magát, hogy elfogadja az abban az egyezményben megállapított biztosítékokat, amelyet majd a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel tárgyalnak meg és írnak alá a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség Alapokmányának és biztosítéki rendszerének megfelelően kizárólag avégből, hogy ellenőrizzék a kérdéses állam által a jelen Szerződésnek megfelelően vállalt kötelezettségek teljesítését annak megakadályozására, hogy a nukleáris energia békés célú felhasználását átirányítsák nukleáris fegyverek vagy más nukleáris robbanószerkezetek előállítására.”<sup>11</sup>

Ebből következik az úgynevezett átfogó biztosítéki megállapodás (*Comprehensive Safeguards Agreement*, CSA) megkötése, amely kiterjed az adott állam területén lévő, illetve fennhatóságához tartozó összes nukleáris alapanyagra annak érdekében, hogy igazolják ezen alapanyagok békés célú felhasználását.<sup>12</sup> Ehhez köthető a Kiegészítő Jegyzőkönyv, amelynek lényege, hogy az Ügynökség a számára még inkább bővített követelmények mentén biztosított információk és hozzáférés által megbizonyosodjon arról, hogy az adott állam nukleáris tevékenysége békés célú. Ennek ratifikálása ugyan önkéntes jellegű, az országok ezzel is nagymértékben hozzájárulhatnak a nukleáris fegyverek non-proliferációjához.<sup>13</sup> Irán 2003-ban írta alá a Kiegészítő Jegyzőkönyvét, és ratifikáció nélkül implementálta 2006-ig.<sup>14</sup>

### 3.2. Iráni „biztosíték”

Alapvetően tehát az iráni nukleáris tevékenységet övező gyanakvást az váltotta ki, hogy az ország atomfegyvert kíván előállítani, azonban ennek az atomsorompóhoz való csatlakozáson kívül Irán egyéb módon is gátat szabott, úgynevezett fatva, azaz egy vallástudós által hozott döntés formájában. Először Homeini fogalmazta meg ily módon a tömegpusztító fegyverek összeférhetetlenségét mind az iszlám vallással, mind az emberiséggel, majd őt követte Háméini ajatollah, aki fatvában tiltotta meg országában az atomfegyverek előállítását és alkalmazását.<sup>15</sup> Bár az ilyen döntéseknek jelentősége van az Iszlám

<sup>10</sup> N. Rózsa (2020): i. m. 78.

<sup>11</sup> 1970. évi 12. törvényerejű rendelet.

<sup>12</sup> *More on Safeguards Agreements*. [online], IAEA. Forrás: [iaea.org](http://iaea.org) [2022. 02. 26.].

<sup>13</sup> *Additional Protocol*. [online], IAEA. Forrás: [iaea.org](http://iaea.org) [2022. 02. 26.].

<sup>14</sup> *Fact Sheet: Iran and the Additional Protocol*. [online], Center for Arms Control and Non-Proliferation, 2022. 02. Forrás: [armscontrolcenter.org](http://armscontrolcenter.org) [2022. 02. 26.].

<sup>15</sup> N. Rózsa: (2020): i. m. 106.

Köztársaságban, a nemzetközi közösség számára nem tekinthetők bizalomépítő intézkedéseknek, hiszen az aggodalmukat kifejező országok minden esetben arra alapoznak, hogy Irán olyan lépéseket tesz, amelyekkel apránként egyre közelebb kerülhet ahhoz, hogy atomfegyver előállítására legyen képes, tehát a két fatvára egyáltalán nem tekintenek biztosítékként.

### 3.3. Szankciók Iránnal szemben

Iránra nukleáris tevékenységének következtében több ízben is szabtak ki szankciókat az elmúlt évtizedek során, amelyekből a legismertebbek az Egyesült Államok által kivetett egyoldalú szankciók, illetve az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatban megfogalmazott szankciói. Washington már azóta alkalmazza őket, amióta az 1979-es iszlám forradalmat követően elvesztette befolyását Iránban, és ezekkel a korlátozásokkal törekszik arra, hogy elszigetelje az országot. Azonban ezek nagy része úgynevezett másodlagos szankció volt, amely nem közvetlenül iráni entitásokra vonatkozott, hanem a többi ország befektetőire, amennyiben Iránban folytattak valamilyen üzletet, az ilyen intézkedések közvetett célja pedig az ország gazdaságának gyengítése azáltal, hogy tulajdonképpen visszatartják a külföldi tőkét. Ennek egyik legismertebb példája az 1996-ban elfogadott *Iran Sanctions Act*, amelynek értelmében az iráni energiaszektorba befektetni kívánó vállalatok évi 20 millió dollárt meghaladó összeg esetén szankcióban részesülnek.<sup>16</sup>

Amikor 2006-ban a NAÜ kezdeményezésének köszönhetően felkerült az ENSZ Biztonsági Tanácsának napirendjére az iráni nukleáris kérdés, határozat formájában fogalmazta meg a BT ama felszólítását, hogy Irán hagyjon fel azokkal a tevékenységekkel, amelyek által csak közelebb kerülhet egy atomfegyver előállításához. Az alábbi, 1. táblázat tartalmazza azt a hat határozatot,<sup>17</sup> amelyek a legjelentősebbek a témában, illetve egyúttal ezek azok a dokumentumok, amelyek szankciókat szabtak ki Iránra, mivel négy éven keresztül nem tett eleget a BT felszólításának, így az ENSZ Alapokmány VII. fejezetének 41. cikke<sup>18</sup> értelmében újabb és újabb intézkedéseket volt kénytelen bevezetni annak reményében, hogy elérí célját, és Irán visszafogja nukleáris tevékenységét. A határozatok közös eleme, hogy rendre kihangsúlyozza a NAÜ-vel való együttműködés és az általa folytatott ellenőrzések fontosságát, valamint minden alkalommal üdvözli a P5+1 (Franciaország,

<sup>16</sup> Kenneth Katzman: *Iran Sanctions*. [online], Congressional Research Service, 2022. 02. 02. 11. Forrás: fas.org [2022. 01. 31.].

<sup>17</sup> *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1696. számú határozata*. [online], 2006. 07. 31. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]; *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1737. számú határozata*. [online], 2006. 12. 27. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]; *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1747. számú határozata*. [online], 2007. 03. 24. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]; *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1803. számú határozata*. [online], 2008. 03. 03. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]; *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1835. számú határozata*. [online], 2008. 09. 27. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]; *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1929. számú határozata*. [online], 2010. 06. 09. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.].

<sup>18</sup> „A Biztonsági Tanács határozza meg, hogy milyen fegyveres erők felhasználásával nem járó rendszabályokat kíván foganatosítani abból a célból, hogy határozatainak érvényt szerezzen, és felhívhatja az Egyesült Nemzetek tagjait arra, hogy ilyen rendszabályokat alkalmazzanak. Ilyeneknek tekintendők a gazdasági kapcsolatok, a vasúti, tengeri, légi, postai, távírói, rádió és egyéb forgalom teljes vagy részleges felfüggesztése, valamint a diplomáciai kapcsolatok megszakítása.”

Egyesült Királyság, Oroszország, Kína, Egyesült Államok, Németország) folyamatos törekvéseit aziránt, hogy diplomatikus úton születhessen átfogó megállapodás Iránnal.

<p><b>1696. számú BT határozat (2006)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Irán függessen fel minden dúsítással kapcsolatos és újrafeldolgozó tevékenységet (beleértve a K+F-et is);</li> <li>– az államok gátolják meg minden olyan termék, anyag, áru és technológia szállítását, amelyek hozzájárulhatnak Irán dúsító, újra feldolgozó, és ballisztikusrakéta-programjához;</li> <li>– Irán tartsa be a Kiegészítő Jegyzőkönyvet.</li> </ul>
<p><b>1737. számú BT határozat (2006)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Irán függessen fel minden nehézzvízzel kapcsolatos projektet (beleértve nehézzvízes reaktor építését is);</li> <li>– az államok gátolják meg a technikai segítség, képzés, pénzügyi támogatás, befektetés nyújtását Irán számára a meghatározott termékek, felszerelések, technológiák vonatkozásában;</li> <li>– Irán ratifikálja megfelelően a Kiegészítő Jegyzőkönyvet;</li> <li>– az államok óvatossággal figyeljék azon egyének belépését vagy átutazását területükön, akik összeköthetők Irán nukleáris proliferációs tevékenységével, továbbá fagyasszák be ezen egyének területükön lévő pénzügyi eszközeit.</li> </ul>
<p><b>1747. számú BT határozat (2007)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Az államok tartózkodjanak attól, hogy belépjen a területükre olyan személy, aki összekapcsolható Irán nukleáris programjával;</li> <li>– további személyek pénzügyi eszközeinek befagyasztása (pl. Kászem Szolejmání);</li> <li>– az államok tartózkodjanak attól, hogy főbb katonai fegyverrendszereket, illetve ahhoz kapcsolódó alanyagokat juttassanak, adjanak el, valamint szállítsanak Irán számára;</li> <li>– az államok és a nemzetközi pénzügyi intézetek nem vállalnak új kötelezettségvállalásokat vissza nem térítendő támogatásokra, pénzügyi segítségnyújtásra, illetve kedvezményes kölcsönökre vonatkozóan az iráni kormányzattal;</li> <li>– egyik melléklete tartalmaz egy tervezetet, amely egy esetleges átfogó megállapodás formai és tartalmi elemeit mutatja be.</li> </ul>
<p><b>1803. számú BT határozat (2008)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Az államok akadályozzák meg azon entitások területükre való belépését, valamint azon való áthaladását, akik részt vesznek az iráni nukleáris programban;</li> <li>– az államok óvatossággal figyeljék a területükön működő pénzügyi intézetek iráni székhelyű bankokkal való tevékenységeit;</li> <li>– az államok vizsgálják át az Iránba tartó, vagy onnan érkező légi (Iran Air Cargo) és vízi (Islamic Republic of Iran Shipping Line) szállítmányokat, amennyiben fennáll annak gyanúja, hogy az eddigi határozatok által tiltott áru található bennük.</li> </ul>
<p><b>1835. számú BT határozat (2008)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Ez a határozat csupán újra megerősíti a négy megelőző határozatot, újabb intézkedést nem vezet be.</li> </ul>

<p><b>1929. számú BT határozat (2010)</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Iránnak tilos külföldön befektetni bármilyen olyan tevékenységbe, amely nukleáris, illetve rakéatechnológiával kapcsolatos;</li> <li>– teljes fegyverembargó bevezetése Iránnal szemben (beleértve például a harcokocsikat, harci repülőgépeket, rakétarendszereket, nagy kaliberű tüzérségi rendszereket);</li> <li>– Iránnak tilos olyan tevékenységet folytatnia, amely a ballisztikus rakétákkal kapcsolatos;</li> <li>– a Forradalmi Gárdához köthető vállalatok, illetve az Islamic Republic of Iran Shipping Lines pénzügyi eszközeinek befagyasztása;</li> <li>– az államok korlátozzák az iráni pénzügyi intézetekkel való üzleteiket.</li> </ul>
---	---

**1. táblázat: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa hat határozatának lényeges pontjai (kiemelve azokat, amelyek újabbak voltak, mivel a BT valamennyi esetében megerősítette a már korábban hozott intézkedéseit is)**

*Forrás: a szerző szerkesztése*

### 3.4. Technológia és létesítmények

Mivel a tárgyalt kérdéskör központi elemét a nukleáris tevékenység, illetve az atomfegyver képezi, érdemes áttekinteni a leglényegesebb technikai tudnivalókat ezeket illetően, nevezetesen a két fontos összetevőt, valamint a fontosabb iráni nukleáris létesítményeket. Az urándúsítás az egész folyamat egyik legmeghatározóbb része, hiszen az U-235 izotópok koncentrációjának megfelelő százalékra való emelése teszi alkalmassá az anyagot arra, hogy fegyvert állíthassanak elő. Az alacsony mértékben dúsított urán (*low enriched uranium*, LEU), amelynek felső határa 20%, sok esetben üzemanyagként szolgál a különböző létesítményekben, akkor is nagyjából 3-5%-os formában. Azonban a 20%-os küszöb, azaz a magas dúsítású urán (*highly enriched uranium*, HEU) azért is kritikus, mivel ebből kiindulva az atomfegyverhez szükséges arány elérése, nevezetesen a 90%-os dúsítás már közel sem igényel annyi időt.<sup>19</sup> Ami pedig a másik összetevőt illeti, a plutóniumot a nehézvízes reaktor segítségével lehet előállítani úgy, hogy az elhasznált üzemanyagot újra feldolgozzák (például a LEU-ból), majd kinyerik belőle azt.<sup>20</sup>

Az iráni nukleáris tevékenység több létesítményben is zajlik, azonban ezek más-más funkciókkal rendelkeznek. Natanzban és Fordóban úgynevezett dúsító létesítményeket találunk, ahol a különböző centrifugák segítségével folytatnak urándúsítást. További közös jellemzőjük, hogy Irán egyiket sem jelentette be a NAŰ számára az elvárt időben, a fordói objektum pedig azért is okoz további bizalmatlanságot, mivel ez egy földalatti létesítmény a Forradalmi Gárda területén Qomban, ebből kifolyólag pedig csak speciális eszközökkel lehetne szükség esetén semlegesíteni. Arakban található az ország egyetlen nehézvízes reaktora, amely energiatermelésen kívül arra is alkalmas, hogy plutóniumot állítson elő. Búshehrben könnyűvízes atomerőmű, Teheránban és Iszfahánban pedig kutatóreaktorok működnek.<sup>21</sup>

<sup>19</sup> *Fact Sheet: Uranium Enrichment: For Peace or for Weapons*. [online], Center for Arms Control and Non-Proliferation, 2021. 08. 26. Forrás: armscontrolcenter.org [2022. 03. 01.].

<sup>20</sup> *Arak Nuclear Complex*. [online], The Nuclear Threat Initiative. Forrás: nti.org [2022. 03. 01.].

<sup>21</sup> Tabatabai–Dolzíkova (2019): i. m. 115–119.

## 4. Az Átfogó Közös Cselekvési Terv

### 4.1. JPOA és JCPOA

Az Iránnal szemben felállított szankciós rezsim, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának sorozatos felszólítását követően az Egyesült Államokban és az Iszlám Köztársaságban is az újonnan hivatalba kerülő elnökök hoztak változást a nukleáris kérdés megoldásában. A P5+1 több éven keresztül képviselte hajlandóságát afelé, hogy egy diplomáciai folyamatok során létrejövő átfogó megállapodással biztosítsák az iráni nukleáris program békés mivoltát. Bár Barack Obama amerikai elnök már adminisztrációjának kezdete óta szorgalmazta az Iránnal való feszült viszony enyhítését (ezt nevezték „kinyújtott kéz” politikának<sup>22</sup>), 2013-ban az újonnan választott iráni elnökkel, Hasszán Rohanival már telefonon is beszélt, aminek azért van komoly jelentősége, mert gyakorlatilag az iszlám forradalom óta ilyen magas szinten nem történt kommunikáció a két ország között.<sup>23</sup> Ez már önmagában is azt jelezte előre, hogy belátható időn belül születhet egy mindenkire számára kedvező feltételű megegyezés. Első körben 2013. november 24-én Genfben létrejött az átmeneti megállapodás (*Joint Plan of Action*, JPOA), amely kilátásba helyezte egy hosszú távú megállapodás megalkotását, ám addig is néhány önkéntes vállalással tulajdonképpen előkészítette annak létrehozását. Ennek értelmében Irán például vállalta, hogy 5%-nál nagyobb mértékű dúsítást nem hajt végre, a 20%-os uránkészlet egyik feléből a teheráni reaktor működéséhez szükséges üzemanyagot állít elő, a másik felének pedig redukálja a dúsítottságát 5%-ra, illetve még inkább kiterjesztett ellenőrzési és felügyeleti jogosultságot biztosít a NAÜ számára, mindemellett folytatja a békés célú kutatást és fejlesztést. Ezekért cserébe a P5+1 többek között vállalta, hogy feloldja az iráni kőolaj kereskedelmére vonatkozó szankciókat, továbbá sem az ENSZ BT, sem az Európai Unió, sem pedig az Egyesült Államok nem vet ki Iránnal szemben olyan szankciót, amely a nukleáris tevékenységet érinti.<sup>24</sup>

Az Átfogó Közös Cselekvési Terv (*Joint Comprehensive Plan of Action*, JCPOA) megszületése 2015. július 14-én több évnyi egyeztetés, tárgyalás, és nem utolsósorban vita eredménye, amely többek között az ENSZ Biztonsági Tanácsa számára a diplomáciai úton való rendezés sikerét jelentette, magát a megállapodást a 2231. számú határozatában hagyta jóvá. A tartalmi elemeit tekintve nagyon hasonlít elődjéhez, a JPOA-hoz, azonban a JCPOA már hosszú távon kívánja szabályozni az iráni nukleáris tevékenységet a többi részes fél által kivetett szankciók feloldása ellenében.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> N. Rózsa (2020): i. m. 102.

<sup>23</sup> Kenneth Katzman: *Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options*. [online], Congressional Research Service, 2021. 07. 29. 19–20. Forrás: crsreports.congress.gov [2022. 02. 28.].

<sup>24</sup> *Joint Plan of Action*. [online], Arms Control Association, 2013. 11. 24. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 05.].

<sup>25</sup> *Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2231. számú határozata. 'A' Melléklet*. [online], 2015. 07. 20. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 03. 01.].

Irán vállalásai	Szankciók feloldása
<ul style="list-style-type: none"> <li>– 5060 IR-1 centrifuga (30 kaszkád) működhet (10 évig);</li> <li>– a dúsítás mértéke maximum 3,67%, csak Natanzban lehet dúsítást végezni (15 évig);</li> <li>– maximum 300 kg-os (3,67%-os) uránkészlet (15 évig) – a többletet vagy el kell adni, vagy visszahígítani természetes szintre;</li> <li>– Fordó: kutató létesítménnyé való átalakítása, izotóp-előállítás orosz együttműködéssel, 15 évig uránnal nem dolgozhatnak, 1044 IR-1 centrifugából 328 működhet;</li> <li>– Natanzban kutathatnak uránnal egy-egy IR-4, IR-5, IR-6 és IR-8 centrifugával (8,5 évig), ezt követően tesztelhet 30-30 IR-6 és IR-8 centrifugát;</li> <li>– Arak: a reaktor eredeti magját ki kell cserélni, a kiégett nukleáris üzemanyagot nem lehet újra feldolgozni (15 évig);</li> <li>– nem lehet újabb nehézvízes reaktort építeni, nem lehet nehézvizet felhalmozni (15 évig);</li> <li>– iráni uránbányák és -gyárak ellenőrzése (25 évig), centrifugagyártó üzemek ellenőrzése (20 évig);</li> <li>– Kiegészítő Jegyzőkönyv implementálása és ratifikációja.</li> </ul>	<p>ENSZ (2231. számú BT határozat):</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– az implementáció napján feloldja a korábbi hat BT határozat által kiszabott szankciókat;</li> <li>– 10 évig lehetőség van visszaállítani ezeket (<i>snap-back</i>);</li> <li>– a fegyverembargó 5 évig, a ballisztikus rakétákat érintő korlátozások 8 évig maradnak érvényben.</li> </ul> <p>USA:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– feloldják az iráni olaj- és bankszektorra vonatkozó szankciókat;</li> <li>– az elfogadás napja után 8 évvel, illetve amennyiben Irán nukleáris programját igazoltan békésnek nyilvánítja a NAÜ, feloldhatják a nukleáris vonatkozású szankciókat;</li> <li>– az emberi jogokat, terrorizmust és rakétatevékenységet érintő szankciók érvényben maradnak;</li> <li>– nem nukleáris kérdésekben továbbra is vethetnek ki szankciókat;</li> <li>– amerikai személy irányítása alatt álló nem amerikai entitás tevékenységet folytathat Iránban.</li> </ul> <p>EU:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– az Irán nukleáris programját érintő intézkedések feloldása – például pénzügyi tranzakciók, SWIFT-hozzáférés, befektetések, tranzakciók az iráni energiaszektorral stb.;</li> <li>– tartózkodnak a JCPOA értelmében feloldott szankciók visszaállításától;</li> <li>– tartózkodnak az olyan politikáktól, amelyek az Iránnal való gazdasági kapcsolatok normalizálását hátrányosan érintenék;</li> <li>– az elfogadás napja után 8 évig, vagy a NAÜ ajánlása szerint az uniós fegyverembargó és a ballisztikus rakéták szállítását érintő korlátozások fennmaradnak.</li> </ul>

## 2. táblázat: A JCPOA-ban foglalt vállalások főbb pontjai

Forrás: a szerző szerkesztése

A korlátozó intézkedések azt a célt szolgálták, hogy Iránnak, amennyiben úgy döntene, minél hosszabb időre, lehetőség szerint egy évnél is többre legyen szüksége ahhoz, hogy atomfegyvert tudjon előállítani.<sup>26</sup> Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy az egész kérdéskör rendezésének alapja a bizalomépítés lenne, tehát a részes felek azt is el kívánták érni, hogy egyrészt Irán irányába csökkenjen a bizalmatlanság, lévén megadott keretek között tudja folytatni a szigorúan békés célú nukleáris programját, másrészt pedig Irán szempontjából fontos, hogy ne csupán úgy tekinthessen a többi országra, mint akik sorra szankciókat vetnek ki ellene, hanem partnerekként. Ezek érdekében a JCPOA

<sup>26</sup> Thomas Juneau: *The Enduring Constraints on Iran's Power after the Nuclear Deal*. *Political Science Quarterly*, 134. (2019), 1. 41.

keretein belül olyan vállalásokat fogalmaztak meg, amelyek önkéntes jellegűek, valamint Washingtonban is inkább politikai elköteleződésnek tekintettek rá.<sup>27</sup>

Az implementáció napjától, azaz 2016. január 16-tól a részes felek igazoltan teljesítették vállalásaikat, tehát az iráni nukleáris tevékenységet sikerült olyan feltételek mellett korlátozni, amelyek Teherán számára is elfogadhatók voltak, ugyanakkor kifizetődők is, hiszen a különböző szankciók feloldása nagyobb mozgásteret ígért a nemzetközi kapcsolatokban. Ez a lehetőség azonban a Közel-Keleten, azon belül is különösen Izraelben aggodalmakat szült, hiszen az iráni gazdaság esetleges megerősödése egyúttal azt is eredményezheti, hogy térnyerése nőni fog a régió belül, akár a többi ország kárára is.<sup>28</sup> Az Iszlám Köztársaság eleve eléggé sajátos kapcsolatrendszerrel rendelkezik, hiszen a térségben működő milíciákon keresztül van politikai befolyása például Libanonban és Irakban is.<sup>29</sup> Az ezzel szembeni ellenérzéseket az is táplálta továbbá, hogy ezek a csoportok több ízben terrorista cselekményeket vittek véghez, éppen ezért a támogatásuk Irán megítélését is beárnyékolja. Az Egyesült Államok az elmúlt évek során több ilyen csoportot is külföldi terroristaszervezetnek (*Foreign Terrorist Organization*, FTO) nyilvánított, mint például a libanoni Hezbollahot, valamint a palesztin Hamászt.<sup>30</sup>

## 4.2. Donald Trump „maximális nyomás” politikája

Bár Obama elnök inkább arra helyezte a hangsúlyt a több évig tartó tárgyalások során, hogy az iráni nukleáris program kapcsán felmerülő kérdésekre találjanak megoldást, utódja, Donald Trump még átfogóbb megállapodást támogatott volna, olyat, amelyben minden Iránnal szemben fennálló aggályt el lehetne oszlatni, ez pedig bőségesen túlmutat a nukleáris kérdéskörön. Már kampánya során is elítélte a JCPOA-t, azonban miután 2017-ben hivatalba lépett az Egyesült Államok következő elnökeként, még abban az évben elmulasztotta annak a jelentésnek<sup>31</sup> a megtételét, amely igazolja, hogy Irán betartja az általa vállalt feltételeket.<sup>32</sup> Egy iráni atomfegyver előállításának lehetőségét a Trump-adminisztráció is fenyegetésként kezelte, azonban ezt kiegészítette abbéli aggodalmuk is, hogy Irán a közel-keleti régióban elhelyezkedő országokat veszélyeztetné vele, az pedig szintén köztudott volt, hogy Washington Izrael pártfogója volt. A Fehér Ház álláspontja szerint a JCPOA ebben a formájában hatástalan, hiszen a benne foglalt vállalások csupán késleltetik az iráni nukleáris program kiteljesedését, éppen ezért újra kell azt tárgyalni, azonban ezeket a törekvéseket a részes európai államok többszöri egyeztetés után sem támogatták. Végül Trump elnök 2018. május 8-án bejelentette, hogy az Egyesült Államok kilép a JCPOA-ból, egyúttal visszaállítja az annak értelmében feloldott szankciókat is.

<sup>27</sup> Stephen P. Mulligan: *Withdrawal from International Agreements: Legal Framework, the Paris Agreement, and the Iran Nuclear Agreement*. [online], Congressional Research Service, 2018. 05. 04. 20–21. Forrás: crsreports.congress.gov [2022. 02. 25.].

<sup>28</sup> Juneau (2019): i. m. 50–51.

<sup>29</sup> Sadjadpour (2022): i. m.

<sup>30</sup> Katzman (2022): i. m. 6.

<sup>31</sup> Ezt az elnöki kötelezettséget az Iráni Nukleáris Megállapodásnak Felülvizsgálatáról szóló 2015-ös törvény (*Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015*, INARA) fogalmazza meg.

<sup>32</sup> Mulligan (2018): i. m. 20.

Ezzel pedig az iráni–amerikai viszony újabb jelentős töréspontja született meg, hiszen ez a megállapodás valamelyest normalizálta a két ország kapcsolatát, ám Trump elnök lépése a Washingtonba vetett bizalom megtörését jelentette Irán számára. Mindazonáltal nemsokkal ezután Mike Pompeo amerikai külügyminiszter kilátásba helyezte egy olyan új megállapodás létrehozatalát, amelyek feltételeit, ha Irán teljesíti, akkor a szankciók törölését, illetve a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását ígéri Washington. Egészen pontosan 12 pontban vázolta fel ezt a koncepciót, amelyek a következők:

- „1. Irán maradéktalanul jelentse be a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAÜ) részére a nukleáris programjának elsődleges katonai dimenzióit, illetve véglegesen és igazolhatóan örökre hagyjon fel az ilyen tevékenységgel.
2. Fejezze be a dústást, és hagyjon fel a plutónium újrafeldolgozásával, egyúttal zárja be a nehésvizes reaktorát.
3. Biztosítson korlátlan hozzáférést az ország összes telephelyére a NAÜ számára.
4. Fejezze be a ballisztikus rakéták proliferációját, valamint állítsa le a nukleáris rakétarendszerek további alkalmazását vagy fejlesztését.
5. Engedjen szabadon minden amerikai állampolgárt, és az Egyesült Államok partnereinek, szövetségeseinek állampolgárait is.
6. Fejezze be a közel-keleti terroristacsoportok támogatását, beleértve a Hezbollahot, a Hamászt és az Iszlamista Dzsihad Mozgalmat.
7. Tartsa tiszteletben az iraki kormány szuverenitását, egyúttal engedélyezze a síita milíciák leszerelését és reintegrációját.
8. Fejezze be a húsz lázadó katonai támogatását, továbbá Jemenben törekedjen a békés, politikai rendezésre.
9. Vonja vissza az összes iráni parancsnokság alatt álló haderőt Szíria egész területéről.
10. Fejezze be a tálibok, valamint más terroristák támogatását Afganisztánban és a régióban, illetve hagyja abba az al-Káida magas rangú vezetőinek bűjtatását.
11. Vessen véget annak, hogy a Forradalmi Gárda Kudszerői támogatják a terrorista és »harcos« partnereket szerte a világban.

Fejezze be a szomszédjaival szembeni fenyegető magatartást, akik közül többen amerikai szövetségesek, beleértve az Izrael elpusztítására tett fenyegetéseket, valamint a Szaúd-Arábiára és az Egyesült Arab Emírségekre kilőtt rakétákat, illetve a nemzetközi hajózás fenyegetését és a destruktív kibertámadásokat.”<sup>33</sup>

Irán a bejelentést követően azonnal jelezte, hogy nem kíván elállni a JCPOA-ban foglalt vállalásaitól, amennyiben a megmaradó részes felek sem teszik, hiszen az újonnan bevezetett amerikai szankciók gazdasági hatásait kompenzálni kellett annak érdekében, hogy Iránnak ezután is megérje betartani a feltételeket. Ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy újratárgyalni sem akarja, hiszen ez a megállapodás még ha korlátokkal is, de engedi

<sup>33</sup> Paul K. Kerr – Kenneth Katzman: *Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit*. [online], Congressional Research Service, 2018. 06. 20. 22–25. Forrás: fas.org [2021. 01. 31.].



a nukleáris program működését.<sup>34</sup> Hámenei ajatollah 2018. május 9-én tartott beszédében kemény kritikával illette az Egyesült Államokat, valamint azt is kifejtette, hogy az Iránnal szembeni ellenségeskedés az iszlám forradalom által okozott sérelem miatt tart még napjainkban is. Véleménye szerint, ha véglegesen tisztáznák a nukleáris kérdést, Washington úgyszólván találna más problémát, amelynek kapcsán Irán ellen fordulhat, valamint kijelentette: „Az Egyesült Államok az egyik fő probléma számunkra. Az Egyesült Államok az ellenségünk.”<sup>35</sup>

Trump elnök a JCPOA-ból való kilépéssel megkezdte a „maximális nyomás” politikáját Irán irányába, amelynek célja az Iszlám Köztársaság térdre kényszerítése volt. A megállapodástól való egyoldalú elállás is sejteti, hogy nem feltétlen a nukleáris tevékenységről van szó csupán, hanem arról, hogy Iránt minél jobban gyengítsék és elszigeteljék a nemzetközi közösségen belül. A szankciókkal Trump elnök gazdasági oldalon kívánta együttműködésre készíteni az országot, és ezzel az iráni gazdaság legjelentősebb szegmensét, az energiaszektort célozta meg. Emellett kísérletet tett egy Irán-ellenes katonai szövetség létrehozására a Perzsa-öbölben (ez lett volna a NATO arab megfelelője), azonban a helyi szembenállások végül ezt nem tették lehetővé, így helyette azt szorgalmazta, hogy javuljanak az itteni országok kapcsolatai Izraellel, ezzel is erősítve a szövetséges államot. 2019-ben pedig FTO-nak nyilvánította az iráni Forradalmi Gárdát arra alapozva, hogy támogatja a különböző milíciákat a térségben.<sup>36</sup>

Irán Trump elnök bejelentését követően egy éven keresztül „stratégiai türelmet” gyakorolt annak érdekében, hogy felmérje, mennyire sikerül az európai országoknak teljesíteni a megállapodásban foglaltakat, illetve milyen mértékű szankciókat szab ki Washington. Azonban már ez alatt az egy év alatt is olyan nyomokat hagyott az iráni gazdaságban, amely valamilyen válaszlépést követelt. Itt fontos kiemelni a JCPOA szövegének utolsó mondatát, amely így szól: „Irán kijelentette, hogy amennyiben a szankciókat részben vagy egészében visszaállítják, úgy ezt annak indokaként fogja kezelni, hogy részben vagy egészében felhagyjon a JCPOA-ban foglalt vállalásainak teljesítésével.”<sup>37</sup> 2019. május 8-án tehát bejelentették, hogy Irán nem fogja tartani magát a JCPOA-ban foglalt korlátokhoz a nehévíz és a dúsított uránkészlet kapcsán, majd július 1-jén a NAŰ jelentésében megjelent, hogy valóban átlépi ezeket a meghatározott limiteket. Ebben az évben több ízben is eltéréseket jelentett be Teherán, ilyen volt a dúsítás mértékének, valamint a centrifugák számának növelése, illetve a dúsítás megkezdése Fordóban.<sup>38</sup> Azonban ezek a tevékenységek visszafordíthatók<sup>39</sup> voltak, biztosítva annak lehetőségét, hogy bármikor visszatérjenek

<sup>34</sup> Kenneth Katzman – Paul K. Kerr – Valerie Heitshusen: *U.S. Decision to Cease Implementing the Iran Nuclear Agreement*. [online], Congressional Research Service, 2018. 05. 09. 3–4. Forrás: sgp.fas.org [2022. 03. 04.].

<sup>35</sup> *When the bones of US President turn to dust, Islamic Republic of Iran will still be standing*. [online], 2018. 05. 09. Forrás: english.khamenei.ir [2022. 03. 05.].

<sup>36</sup> Hamidreza Azizi – Vali Golmohammadi – Amir Hossein Vazirian: *Trump’s “Maximum Pressure” and Anti-Containment in Iran’s Regional Policy*. *Digest of Middle East Studies*, 29. (2020), 2. 154–155; Mohammed Nuruzzaman: *President Trump’s ‘Maximum Pressure’ Campaign and Iran’s Endgame*. *Strategic Analysis*, 44. (2020), 6. 571–573.

<sup>37</sup> Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2231. számú határozata. 'A' Melléklet.

<sup>38</sup> *The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance*. [online], Arms Control Association, 2022. 03. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 03.].

<sup>39</sup> *What Comes Next in the Standoff Between the U.S. and Iran?* [online], World Politics Review, 2022. 04. 29. Forrás: worldpoliticsreview.com [2022. 02. 28.].

a JCPOA-ban foglalt vállalások teljesítéséhez. A 2019 során bevezetett amerikai szankciók némelyike Háméini ajatollah és Mohamed Dzsavád Zaríf iráni külügyminiszter amerikai tulajdonait is érintette, illetve az Iráni Központi Bankot terrorizmust támogató entitássá nyilvánította. Ebben az évben az Öbölben több ízben került sor olyan támadásokra, amelyek például szaúdi olajszállító hajókat vagy amerikai drónokat sújtottak, elkövetőik pedig feltételezhetően az Irán által támogatott milíciák voltak, ugyanakkor iráni érdekeltségű célpontokat is ért támadás amerikai oldalról, tehát közvetlen a két ország közötti feszültség kihatott a térségben lévő partnerekre is.<sup>40</sup>

Az iszlám forradalom, valamint a JCPOA-ból való kilépés után 2020. január 3-án újabb törés keletkezett a két ország már amúgy is eléggé feszült viszonyában. Ezen a napon a bagdadi repülőtéren egy amerikai művelet során likvidálták Kászem Szolejmánit, a Forradalmi Gárda Kudsz-erőinek vezetőjét, Irán egyik legbefolyásosabb katonatisztjét. Teherán számára ez az offenzíva felérhetett volna egy hadüzenettel is, azonban ez a mozzanat háborút természetesen nem robbantott ki, ellenben pár nap múlva Irán rakétatámadásokat indított az Irakban állomásozó amerikai katonák ellen, illetve Teherán bejelentette, nem fogja betartani az urándúsításra vonatkozó vállalásait sem ezután.<sup>41</sup> 2020 tavaszán a megelőző évhez hasonlóan a közel-keleti régióban, főleg Irakban és az Öböl térségében folytatódott a szembenállás, azonban ekkor már több esetben számoltak be halálos áldozatokról, illetve még több sérült személy volt mindkét oldalon.<sup>42</sup> Ebben az évben Trump elnök újból arra törekedett, hogy a JCPOA további részes államait maga mellé állítsa egy Iránt érintő ügyben. A megállapodást jóváhagyó 2231. számú ENSZ BT határozat úgy rendelkezik, hogy az Iszlám Köztársaságot érintő fegyverembargó (ENSZ BT 1747. számú határozata) két esetben szűnhet meg: vagy a NAÜ igazolja jelentés formájában, hogy Iránban minden nukleáris anyagot békés célú tevékenységekben használnak fel, vagy a JCPOA elfogadásától számított öt év után (amelyik hamarabb bekövetkezik).<sup>43</sup> Az utóbbi feltétel teljesülésével 2020 októberében a fegyverembargó megszűnt, azonban ezt is kisebb viták övezték. Washington a „maximális nyomás” jegyében értelemszerűen azt szorgalmazta, hogy hosszabbítsák meg az embargót Iránnal szemben, ám ezt a törekvést a többi részes állam egyöntetűen elutasította, mondván, hogy az Egyesült Államok a JCPOA önkéntes felmondásával már nem kezdeményezhet ilyen jellegű döntéseket. Ennek következtében pedig a fegyverembargót az eredeti elképzeléseknek megfelelően feloldották, ellenben az Egyesült Államok saját szabályozást adott annak érdekében, hogy megakadályozza bármely amerikai entitás Iránnal való fegyverüzletét.<sup>44</sup>

Nem sokkal ezután, 2020. november 3-án zajlott az amerikai elnökválasztás, és az eredmények fényében új elnök került a Fehér Házba 2021 januárjában, nevezetesen Joe Biden, aki még az Obama-adminisztráció során alelnökként követte a JCPOA-t

<sup>40</sup> Kenneth Katzman – Kathleen J. McInnis – Clayton Thomas: *U.S.–Iran Conflict and Implications for U.S. Policy*. [online], Congressional Research Service, 2020. 05. 08. 2–7. Forrás: fas.org [2022. 02. 01.].

<sup>41</sup> *US–Iran Tensions: Timeline of Events Leading to Soleimani Killing*. [online], Al Jazeera, 2020. 01. 08. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 01.].

<sup>42</sup> Katzman–McInnis–Thomas (2020): i. m. 11.

<sup>43</sup> Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2231. számú határozata.

<sup>44</sup> *U.N. Ban on Iran Arms Transfers and Sanctions Snapback*. [online], Congressional Research Service, 2020. 10. 16. Forrás: https://fas.org [2022. 02. 01.].

megelőző tárgyalásokat, illetve annak megalkotását, kampányának pedig fontos eleme volt a megállapodáshoz való visszatérés. Azonban a hivatalba lépéséig Trump elnöknek még hatalmában állt újabb másodlagos szankciókat kivetni, amelyek például az Iránba való acélzállítást érintették, valamint 15 olyan anyag is tárgyukat képezi, amelyeket a nukleáris, illetve a katonai tevékenység során lehet felhasználni.<sup>45</sup>

### 4.3. Joe Biden és a helyreállítási folyamat

Biden elnök a beiktatását követően tehát nem volt könnyű helyzetben a sok amerikai szankció fennállásának következtében, hiszen ezzel Trump elnök még inkább eltávolodott Irántól, ezért pedig nem tűnt egyszerűnek a két ország közötti viszony újbóli normalizálása. 2021 februárjában Háméini ajatollah kifejtette, hogy „nincs szükségük az ígéretekre, sokkal inkább a tettek számítanak, tehát amennyiben ők megteszik a megfelelő lépéseket, Irán is meg fogja”. A Legfőbb Vezető úgy véli, hogy az Iszlám Köztársaság nem állt be az elnyomott országok sorába, amelyeket az olyan elnyomó államok dominálnak, mint az Egyesült Államok.<sup>46</sup> Egy másik beszédében azt is kijelentette, hogy szükség esetén megkezdik az urán 60%-os dúsítását, azonban a fatvára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az iráni nukleáris program békés, a *Koránnal* is egyező célokat szolgál, különben is „a civil lakosság megőlése az amerikaiak és a nyugati országok módszere, ami az Iszlám Köztársaság számára elfogadhatatlan”.<sup>47</sup> Még 2020 decemberében hoztak egy olyan új törvényt Iránban, amely előírta az Iráni Atomenergia Szervezet számára, hogy azonnali hatállyal kezdjék el a 20%-os urándúsítási folyamatokat.<sup>48</sup> 2021 februárjában szükség volt egy kétoldalú megállapodás megkötésére Irán és a NAÜ között, mivel ezt megelőzően Irán nem tartotta be a biztosítéki megállapodásban és a Kiegészítő Jegyzőkönyvben foglalt ellenőrzési vállalásokat, így tehát a mostani megegyezés értelmében három hónapig visszatérnek ezek teljesítéséhez.<sup>49</sup> Biden elnök számára pedig világossá vált, hogy a JCPOA helyreállítása kiemelt jelentőségű kérdés, és Obama elnökhöz hasonlóan ő is a diplomáciai tárgyalásokat szorgalmazta ez ügyben, bár 2021 februárjában olyan rakétatámadásra adott engedélyt, amely a Szíriában állomásozó, Irán által támogatott milíciák létesítményeit célozta, ez pedig határozottan nem tekinthető a közeledés gesztusának.<sup>50</sup>

Washington részéről tehát megvolt a szándék, azonban Irán – Háméini ajatollah beszédéhez mérten – akkor volt hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni, ha feloldják az amerikai szankciókat, ezáltal az Egyesült Államok tegye meg az első lépést a helyreállítás folyamatában. Mindeközben az európai részes államok is aggodalmukat fejezték ki Irán dúsítási

<sup>45</sup> *US Slaps More Sanctions on Iran in Final Days of Trump Presidency*. [online], Al Jazeera, 2021. 01. 16. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 02.].

<sup>46</sup> *About JCPOA, the Other Side's Actions Matter, Not Their Promises*. [online], 2021. 02. 17. Forrás: <https://english.khamenei.ir> [2022. 02. 25.].

<sup>47</sup> *Leader: Iran to Increase Uranium Enrichment to 60% If Needed*. [online], Islamic Republic News Agency, 2021. 02. 22. Forrás: en.irna.ir [2022. 02. 02.].

<sup>48</sup> Arms Control Association (2022): i. m.

<sup>49</sup> *Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)*. [online], IAEA Board of Governors, 2021. 06. 25. Forrás: [iaea.org](http://iaea.org) [2022. 03. 01.].

<sup>50</sup> *First US Military Action under Biden Draws Criticism*. [online], Al Jazeera, 2021. 02. 26. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 02.].

tevékenységeinek hatására, és látván, hogy a két ország közti patthelyzetben a JCPOA helyreállítása nem halad előre, de közben az iráni nukleáris program az abban foglalt korlátok nélkül folytatódik, magukra vállalták a közvetítő szerepet, és helyreállítási tárgyalások lefolytatását javasolták, amelyek eredményeként 2021 áprilisában, Bécsben ültek össze a részes felek. Irán és az Egyesült Államok hajlandósága egyértelmű volt, azonban Dzsavád Zarif külügyminiszter azt nyilatkozta, hogy a helyreállításhoz egyáltalán nem szükségeltetik egy közvetlen iráni–amerikai találkozó.<sup>51</sup> 2022 márciusáig összesen nyolc fordulóra került sor a helyreállítási tárgyalások jegyében, tehát közel egy év alatt nem sikerült olyan megegyezésre jutni, amely a JCPOA újbóli érvényességét eredményezte volna, nehéz volt összeegyeztetni az amerikai és iráni álláspontokat. Az egyes fordulókat<sup>52</sup> során az alábbiakat érdemes kiemelni:

- Első forduló (2021. április 6–9.): Alapvetően minden részt vevő országnak az volt a véleménye a tárgyalások nyitófordulójáról, hogy ígéretesek a már lefolytatott egyeztetések. Ekkor két munkacsoportot hoztak létre, amelyből az egyik az Egyesült Államok által kiszabott szankciókat, míg a másik azokat a lépéseket listázza, amelyeket Iránnak kell megtennie ahhoz, hogy újra visszatérjen az egyezményben foglalt vállalásainak betartásához. Az iráni álláspont szerint az összes amerikai szankciót fel kell oldani, amit Teherán úgy tudna igazolni, hogy például újra bekapcsolódhat az addigra többszörösen is korlátozott kőolaj-kereskedelembé.<sup>53</sup>
- Második forduló (2021. április 15–20.): A részt vevő tárgyalók nyilatkozatai szerint már kezdett kirajzolódni a közös megegyezésen alapuló végső célkitűzés, azonban több kérdésben is rendezni kell még a különbségeket. A felek továbbra is elkötelezettek a tárgyalások és a helyreállítás mellett, viszont ezt a fordulót valamelyest beárnyékolta Irán bejelentése, amely szerint 60%-os urándúsítást fognak végezni az országban, radiofarmakonok előállítására céljából (ezzel reagálva a natanzi erőművet ért, feltételezhetően Izraelből induló támadásra).<sup>54</sup> Az amerikai tárgyalók az iráni fél számára prezentáltak három szankciócsomagot: feloldani kívánt és feloldani nem kívánt szankciók, illetve azok, amelyek esetében további vizsgálatok szükségesek az esetleges feloldás tekintetében. Bár az még mindig nem tisztázódott le, hogy melyik ország tegye meg az első lépést a helyreállítás felé a gyakorlatban, az amerikai álláspont szerint végső soron az a fontos, hogy újra visszatérjen mindenki a JCPOA-ban foglaltak teljes mértékű teljesítéséhez.<sup>55</sup>
- Harmadik forduló (2021. április 27. – május 1.): Ekkor az iráni és az amerikai vélemények eléggé különböznek, hiszen Teherán az olaj-, bank-, illetve egyéb

<sup>51</sup> *US 'open' to Direct Talks with Iran at Meeting on Nuclear Deal.* [online], Al Jazeera, 2021. 04. 02. Forrás: aljazeera.com [2021. 02. 02.].

<sup>52</sup> *Timeline of Diplomacy Under Biden.* [online], The Iran Primer, 2022. 01. 28. Forrás: iranprimer.usip.org [2022. 03. 09.].

<sup>53</sup> Maziar Motamedi: *Vienna Talks on Iran's Nuclear Deal Conclude Hopeful Opening Week.* [online], 2021. 04. 09. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 03.].

<sup>54</sup> Maziar Motamedi: *Iran Nuclear Talks to Continue amid Signs of 'Process'.* [online], Al Jazeera, 2021. 04. 17. Forrás: aljazeera.com [2022. 03. 02.].

<sup>55</sup> *Vienna Talks: US Gives Iran 'Examples' of Sanctions It Could Lift.* [online], Al Jazeera, 2021. 04. 22. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 03.].

szektorokat érintő szankciót feloldását reméli, míg az Egyesült Államok tárgyalói nem biztosak abban, hogy itt Bécsben sikerül megállapodni.<sup>56</sup>

- Negyedik forduló (2021. május 6–19.): Rohani elnök nyilatkozata alapján Washington felold valamennyi szankciót, amelyek az olaj- és petrokémiai ipart, a hajózást, a biztosítást, illetve a bankokat érintik, azonban hangsúlyozta, hogy több kérdésben is szükség van még közös álláspontok kialakítására. A bécsi tárgyalásokat megelőzően az iráni tárgyalók azt a feltételt közvetítették az amerikai fél számára, hogy csupán a szankciók teljes körű megszüntetése esetén áll Irán szándékában a JCPOA-ban foglalt vállalásainak újbóli betartása, az elnök Washington eme bejelentését mégis ígéretesnek tartja, ám a hazai törvényhozás továbbra is kitartana az eredeti álláspont mellett.<sup>57</sup>
- Ötödik forduló (2021. május 25. – június 2.): Alapvetően a tárgyalások során lényegi továbblépés nem született, az iráni, illetve az európai tárgyalófelek bíznak abban, hogy az ezt követő hatodik fordulón megszületik a végleges megállapodás, ellenben Washington képviselői korántsem gondolják így. Pozitívként értékelték azonban, hogy az Irán és a NAÜ között februárban megkötött, három hónapra szóló megállapodást Teherán újabb egy hónappal meghosszabbította, ezzel is biztosítva az Ügynökség ellenőrzését a különböző létesítményekben. Fontos továbbá, hogy június 18-án tartják Iránban az elnökválasztásokat, és Rohani elnök már biztosan átadja hivatalát, tehát ekkor már megfogalmazódott a részt vevő országok képviselőiben a kérdés: az új elnök személye mennyiben befolyásolja majd a helyreállítás folyamatát, illetve fogja-e egyáltalán befolyásolni, ha még a jelenlegi elnök hivatala alatt sikerül megállapodni?<sup>58</sup>
- Hatodik forduló (2021. június 12–20.): Bár konkrét megállapodás a korábbi várakozásoknak megfelelően nem született, az iráni elnökválasztások eredményeként a keményvonalas politikus, Ebrahim Raiszi veszi át Rohani elnök hivatalát augusztusban. A győzelmét követő beszédében kitért a JCPOA rendezésének folyamatára is, kiemelte, hogy Irán rakétaprogramja, illetve a milíciák támogatása nem képezheti az egyeztetések tárgyát, valamint biztosítékot szeretne látni Washington részéről arra vonatkozóan, hogy nem fognak elállni az újonnan megszülető megállapodástól.<sup>59</sup>
- Hetedik forduló (2021. november 29. – december 17.): Az iráni elnökválasztásra a tárgyalási folyamat szempontjából valamelyest kedvezőtlen időpontban került sor, hiszen az új adminisztráció megalakulásával egy több hónapos szünet állt be (a NAÜ-vel kötött megállapodás az egy hónapos hosszabbítást követően megfelelő kommunikáció hiányában hatályát veszítette annak leteltét követően). Bár

<sup>56</sup> *US Sanctions on Oil, Banks Expected to be Lifted: Iran Negotiator.* [online], Al Jazeera, 2021. 05. 01. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 04.].

<sup>57</sup> *Rouhani Claims US has Agreed to Lift Key Iran Sanctions.* [online], Al-Monitor, 2021. 05. 20. Forrás: al-monitor.com [2022. 02. 04.].

<sup>58</sup> Kelsey Davenport – Julia Masterson – Sang-Min Kim: *Iran Nuclear Talks Head to Sixth Round.* [online], Arms Control Association, 2021. 06. 07. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 09.].

<sup>59</sup> Adam Lucente: *Iran Wants 'Guarantee' US will not Leave Nuclear Deal Again.* [online], Al-Monitor, 2021. 06. 21. Forrás: al-monitor.com [2022. 02. 04.].

az egyeztetések nem haladtak, Iránban a nukleáris tevékenység azonban továbbra is komoly mértékben folytatódott, ami aggasztotta a részt vevő államokat. Amikor pedig november végén elkezdődött a hetedik forduló, az iráni tárgyalófelek (akit újonnan nevezett ki Raiszi elnök) két olyan javaslatot terjesztettek elő, amelyek a korábbi fordulók során létrejövő megegyezésektől eltérő és keményebb feltételeket tartalmaztak (az új kormány megalakulására hivatkozva). A többi ország képviselői azonban nemtetszésüket fejezték ki ezt illetően, mondván, ha bármelyik részt vevő állam kormányában változás történik, és ezáltal a tárgyalási folyamatban szünet áll be az új álláspontok bemutatása miatt, akkor sosem jön létre közös megállapodás. Mindeközben Teherán újabb 20%-os dúsítási folyamatokról számolt be, amelyeket ezúttal a forduló létesítményben folytatnak. Bár a forduló végére többé-kevésbé sikerült arra a pontra visszaterelni a folyamatot, ahol júniusban abbamaradt, ám ennek következtében semmilyen számottevő haladás nem történt.<sup>60</sup>

- Nyolcadik forduló (2021. december 27. –): Ez a forduló a leghosszabb az összes közül (2022 márciusában sem ért még véget), azonban a felek közeli kilátásba helyezik a helyreállított megállapodás megszületését. Mindazonáltal azt is szem előtt tartják a résztvevők, hogy Irán nukleáris tevékenysége olyan mértékben halad előre, hogy egy bizonyos ponton túl már lehet, nem lenne elég egy új JCPOA megalkotása, tehát a közel egy éve tartó tárgyalási folyamat során ekkor tartják leginkább valószínűnek Irán részéről a nukleáris proliferációt. Teherán és Washington között ugyan történnek kisebb gesztusok – némely szankciók feloldása, túsok kicserélése –, a két ország által eddig képviselt álláspontok továbbra sem változtak. Hámeini ajatollah ezúttal is hangsúlyozza, hogy az iráni nukleáris program akármilyen fejletté vált, mindig is békés célokat szolgál, Raiszi elnök azonban bizalmatlanságát fejezi ki a nyugati országok felé, illetve Irán egyúttal bemutatott egy új rakétát, amelynek hatótávolsága 900 mérföld.<sup>61</sup>

A NAÜ 2022. március 3-i jelentése alapján Irán nukleáris programja valóban gyors ütemben halad előre annak ellenére, hogy közben folynak a tárgyalások Bécsben. Szám szerint a legutóbbi adatok alapján (illetve az egykori JCPOA-ban foglaltaktól rendkívül nagy mértékben eltérve) Irán 1390 kg 2%-os, 1277,9 kg 5%-os, 182,1 kg 20%-os, illetve 33,2 kg 60%-os uránkészlettel rendelkezik, továbbá Natanzban már 60%-os, míg Fordóban 20%-os dúsítást is végeznek.<sup>62</sup>

## 5. Lehetséges forgatókönyvek a jövőre nézve

Trump elnök 2018-as döntése óta, miszerint kilép a JCPOA-ból, Irán nukleáris tevékenysége egyre intenzívebbé vált, a Bécsben zajló helyreállítási tárgyalások során pedig

<sup>60</sup> *The Iran Nuclear Deal at Six: Now or Never*. [online], International Crisis Group, 2022. 01. 17. Forrás: crisisgroup.org [2022. 03. 07.].

<sup>61</sup> Február 11-én Iránban több ezer ember ünnepelte az iszlám forradalom 43. évfordulóját, és az összegyűlt tömegek azt skandálták, hogy „halált Amerikára”. Arms Control Association (2022): i. m.

<sup>62</sup> IAEA Board of Governors (2021): i. m.

különösen gyors tempóban haladt, és éppen ezért a 2022-ben zajló fordulóknál már (Iránon kívül) minden részt vevő fél számára fontossá vált, hogy minél hamarabb meg-egyezésre jussanak, ebben az esetben viszont az a kérdés, mennyiben maradhatnak az eredeti JCPOA-ban foglalt vállalásoknál? Irán szempontjából az, hogy jelenleg milyen nukleáris tevékenységeket folytat, tartja ott Washington a tárgyalóasztalnál, hiszen hiába a fatva és az ajatollah nyilatkozatai, továbbra sem tartják elég biztosítéknak arra, hogy nem szándékoznak atomfegyvert előállítani, hiszen például a dúsítási folyamatok mértéke, illetve az új rakéta nem feltétlenül ezeket támasztják alá. Nyilvánvalóan Teherán már többször is ismertette, hogy a szankciók feloldását követően ők is megteszik a megfelelő lépéseket vállalásaik teljesítése érdekében. Abból a szempontból jogos is a követelésük, hogy Trump elnök „maximális nyomás” politikája során olyan szankciókat is kivetett, amelyek szükségtelenül nagy mértékben sújtják Iránt, tehát ezek tekintetében az Egyesült Államok lehetne rugalmasabb. Azonban azt sem kellene figyelmen kívül hagyniuk, hogy egy esetleges új megállapodás értelmében ugyan elveszíthetik az uránkészlet bizonyos részét, illetve korlátozhatják a dúsítás mértékét, viszont azt a tudást, amelynek az elmúlt három évben birtokába kerültek, nem vehetik el tőlük. Illetve a NAÜ-ellenőrzés felé is érdemes lenne nagyobb hajlandóságot mutatni, hiszen az esetleges támadásokat követően (lásd Natanz 2021-ben) az Ügynökség nyújthat segítséget annak eredetének vizsgálatában.<sup>63</sup>

Bár kisebb a valószínűsége, azonban amennyiben mégsem születne megállapodás, Washington újabb szankciók kiszabását kezdené meg, mindemellett pedig az európai országokkal együtt aktiválnák a 2231. számú határozatban foglalt 30 napos határidőt, amelyen belül, ha Irán nem teszi meg a megfelelő lépéseket, úgy a dokumentumban foglalt korábbi ENSZ-szankciók is újra érvénybe lépnek (*snapback*). Irán ezek által megint visszakerülne a JCPOA megalkotása előtti gazdasági elszigeteltségbe, ami értelemszerűen egyáltalán nem érdeke, viszont a Raiszi-kormány a gazdasági tervezésük során azzal számolt, hogy az országot még érinteni fogják a szankciók. Ugyanakkor ott van Kína, amellyel idáig szankciók nélkül tudott folytatni kőolaj-kereskedelmet nagy tételben, és ha a körülmények Pekinget érintően nem változnak, Irán továbbra is biztos bevételekre számíthat Kína részéről.<sup>64</sup>

John Bolton, Donald Trump elnök egykori tanácsadója úgy véli, Iránban szükség van rezsimváltásra a Közel-Kelet békéjének biztosítása érdekében.<sup>65</sup> Ahogy az már a történeti előzményekből is kiderült, volt már arra példa, hogy amerikai támogatással történt puccs Iránban, hiszen Reza Pahlavi sahot így sikerült hatalomra juttatni. Biden inkább a diplomáciai tárgyalásokat preferálja, azonban az ő támogatottsága is csökken, könnyen elképzelhető, hogy őt újra republikánus elnök fogja követni, éppen ezért nem lehet elvetni ezt a megközelítést. Az Izraellel való jó kapcsolat viszonylag nagymértékben befolyásolta Trump elnök Irán felé gyakorolt politikáját, éppen ezért is lett volna kézenfekvő számára, ha az Iszlám Köztársaságban olyan vezetés működik, amely Pahlavi sahhoz hasonlóan

<sup>63</sup> International Crisis Group (2022): i. m.

<sup>64</sup> [The Status of Negotiations over Iran's Nuclear Programme](#). *Strategic Comments*, 28. (2022), 1. iv–vi.

<sup>65</sup> [US' John Bolton Calls for Fall of Iranian Regime in DW Interview](#). [online], Deutsche Welle, 2021. 01. 19. Forrás: dw.com [2022. 03. 01.].

„báb” lett volna Washington számára. Azonban egy másik ország belügyeibe való beavatkozás nemzetközi jogi szempontból is meglehetősen problémás, illetve a mai Irán működése rendkívül szorosan összefonódott az iszlám vallással, éppen ezért nagyon nehéz lenne rezsimet váltani egy olyan államban, amellyel ekkora ideológiai különbség áll fenn.

Bár sem az atomsorompónak, sem pedig a JCPOA-nak nem részese, Izrael gyakorlatilag a résztvevőkhöz hasonlóan aktívan figyelemmel követi a tárgyalási folyamatokat, azonban mindvégig aggodalmát fejezve ki az iráni nukleáris tevékenységet illetően. Mindemellett azt is nyíltan vállalják, hogy szükség esetén megtámadják Irán nukleáris létesítményeit, bár hangsúlyozzák a diplomáciai folyamatok elsődlegességét eme kérdés megoldásában.<sup>66</sup> Az Irán és Izrael közötti hosszú évek óta húzódó feszült viszony a nemzetközi közösség számára sem ismeretlen, azonban korántsem biztos, hogy egy esetleges nyílt izraeli támadást pozitívan értékelnének pusztán azért, mert fenyegetve érzi magát az iráni atomfegyver előállításának lehetősége miatt, ezzel ugyanis elveszítheti ezt a stratégiai előnyét az Iszlám Köztársasággal szemben. Bár még egyelőre nincsen szemmel látható jele annak, hogy születik-e megállapodás, illetve hogy addig is Irán milyen mértékben folytatja nukleáris tevékenységét (legfőképpen az urándúsítást), az atomfegyver előállítását a fatva akadályozza az országban, ami a többi fél számára kevésbé jelent biztosítékot, ellenben Iránban annál inkább nagyobb kötőereje van, és amennyiben sikerül olyan feltételeket kidolgozni a bécsi tárgyalások során, amelyek alkalmasak az iráni nukleáris program mérséklésére, illetve a bizalom újbóli felépítésére (minden részes állam részéről), nem lesz szükség arra, hogy ezt a fatvát valamilyen úton-módon megváltoztassák.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

1970. évi 12. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXII. ülészakán, 1968. június 12-én elhatározott, a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés kihirdetéséről. [online], Forrás: net.jogtar.hu [2022. 02. 25.]
- About JCPOA, The Other Side's Actions Matter, Not Their Promises.* [online], 2021. 02. 17. Forrás: english.khamenei.ir [2022. 02. 25.]
- Additional Protocol.* [online], IAEA. Forrás: iaea.org [2022. 02. 26.]
- Arak Nuclear Complex.* [online], The Nuclear Threat Initiative. Forrás: nti.org [2022. 03. 01.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1696. számú határozata. [online], 2006. 07. 31. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1737. számú határozata. [online], 2006. 12. 27. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1747. számú határozata. [online], 2007. 03. 24. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1803. számú határozata. [online], 2008. 03. 03. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1835. számú határozata. [online], 2008. 09. 27. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1929. számú határozata. [online], 2010. 06. 09. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 02. 24.]

<sup>66</sup> Uo.



- Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2231. számú határozata. 'A' Melléklet. [online], 2015. 07. 20. Forrás: documents-dds-ny.un.org [2022. 03. 01.]
- Azizi, Hamidreza – Vali Golmohammadi – Amir Hossein Vazirian: Trump's "Maximum Pressure" and Anti-Containment in Iran's Regional Policy. *Digest of Middle East Studies*, 29. (2020), 2. 150–166. Online: <https://doi.org/10.1111/dome.12219>
- Davenport, Kelsey – Julia Masterson – Sang-Min Kim: *Iran Nuclear Talks Head to Sixth Round*. [online], Arms Control Association, 2021. 06. 07. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 09.]
- Fact Sheet: Iran and the Additional Protocol*. [online], Center for Arms Control and Non-Proliferation, 2022. 02. Forrás: armscontrolcenter.org [2022. 02. 26.]
- Fact Sheet: Uranium Enrichment: For Peace or for Weapons*. [online], 2021. 08. 26. Center for Arms Control and Non-Proliferation, Forrás: armscontrolcenter.org [2022. 03. 01.]
- First US Military Action under Biden Draws Criticism*. [online], Al Jazeera, 2021. 02. 26. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 02.]
- Joint Plan of Action*. [online], 2013. 11. 24. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 05.]
- Juneau, Thomas: *The Enduring Constraints on Iran's Power after the Nuclear Deal*. *Political Science Quarterly*, 134. (2019), 1. 39–61. Online: <https://doi.org/10.1002/polq.12869>
- Katzman, Kenneth: *Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options*. [online], Congressional Research Service, 2021. 07. 29. Forrás: crsreports.congress.gov [2022. 02. 28.]
- Katzman, Kenneth: *Iran Sanctions*. [online], Congressional Research Service, 2022. 02. 02. Forrás: fas.org [2022. 01. 31.]
- Katzman, Kenneth – Kathleen J. McInnis – Clayton Thomas: *U.S.–Iran Conflict and Implications for U.S. Policy*. [online], Congressional Research Service, 2020. 05. 08. Forrás: fas.org [2022. 02. 01.]
- Katzman, Kenneth – Paul K. Kerr – Valerie Heitshusen: *U.S. Decision to Cease Implementing the Iran Nuclear Agreement*. [online], Congressional Research Service, 2018. 05. 09. Forrás: sgp.fas.org [2022. 03. 04.]
- Kerr, Paul K.– Kenneth Katzman: *Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit*. [online], Congressional Research Service, 2018. 06. 20. Forrás: fas.org [2021. 01. 31.]
- Leader: Iran to Increase Uranium Enrichment to 60% If Needed*. [online], Islamic Republic News Agency, 2021. 02. 22. Forrás: en.irna.ir [2022. 02. 02.]
- Lucente, Adam: *Iran Wants 'Guarantee' US will not Leave Nuclear Deal Again*. [online], Al-Monitor, 2021. 06. 21. Forrás: al-monitor.com [2022. 02. 04.]
- More on Safeguards Agreements*. [online], IAEA. Forrás: iaea.org [2022. 02. 26.]
- Motamedi, Maziar: *Vienna Talks on Iran's Nuclear Deal Conclude Hopeful Opening Week*. [online], Al Jazeera, 2021. 04. 09. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 03.]
- Motamedi, Maziar: *Iran Nuclear Talks to Continue amid Signs of 'Process'*. [online], Al Jazeera, 2021. 04. 17. Forrás: aljazeera.com [2022. 03. 02.]
- Mulligan, Stephen P.: *Withdrawal from International Agreements: Legal Framework, the Paris Agreement, and the Iran Nuclear Agreement*. [online], Congressional Research Service, 2018. 05. 04. Forrás: crsreports.congress.gov [2022. 02. 25.]
- N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. [online], Nemzeti Közszerzői Egyetem, Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020. Forrás: nkerep.uni-nke.hu [2022. 01. 31.]
- Nuruzzaman, Mohammed: *President Trump's 'Maximum Pressure' Campaign and Iran's Endgame*. *Strategic Analysis*, 44. (2020), 6. 570–582. Online: <https://doi.org/10.1080/09700161.2020.1841099>
- Rouhani Claims US has Agreed to Lift Key Iran Sanctions*. [online], Al-Monitor, 2021. 05. 20. Forrás: al-monitor.com [2022. 02. 04.]
- Sadjadpour, Karim: *Iran's Hollow Victory*. [online], Foreign Affairs, 2022. 03–04. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 03. 01.]
- Tabatabai, Ariane M. – Darya Dolzikhova: *Case Study: The Iran Nuclear Deal*. In James E. Doyle (szerk.): *Nuclear Safeguards, Security, and Nonproliferation*. Butterworth-Heinemann, 2019. 109–115. Online: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803271-8.00005-9>

- The Iran Nuclear Deal at Six: Now or Never.* [online], International Crisis Group, 2022. 01. 17. Forrás: crisisgroup.org [2022. 03. 07.]
- The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance.* [online], Arms Control Association, 2022. 03. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 03.]
- The Status of Negotiations over Iran's Nuclear Programme.* *Strategic Comments*, 28. (2022), 1. iv–vi. Online: <https://doi.org/10.1080/13567888.2022.2034344>
- Timeline of Diplomacy Under Biden.* [online], The Iran Primer, 2022. 01. 28. Forrás: iranprimer.usip.org [2022. 03. 09.]
- Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran.* [online], Arms Control Association, 2022. 02. Forrás: armscontrol.org [2022. 03. 06.]
- U.N. Ban on Iran Arms Transfers and Sanctions Snapback.* [online], Congressional Research Service, 2020. 10. 16. Forrás: fas.org [2022. 02. 01.]
- US 'open' to Direct Talks with Iran at Meeting on Nuclear Deal.* [online], Al Jazeera, 2021. 04. 02. Forrás: aljazeera.com [2021. 02. 02.]
- US' John Bolton Calls for Fall of Iranian Regime in DW Interview.* [online], Deutsche Welle, 2021. 01. 19. Forrás: dw.com [2022. 03. 01.]
- US Sanctions on Oil, Banks Expected to be Lifted: Iran Negotiator.* [online], Al Jazeera, 2021. 05. 01. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 04.]
- US Slaps More Sanctions on Iran in Final Days of Trump Presidency.* [online], Al Jazeera, 2021. 01. 16. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 02.]
- US–Iran Tensions: Timeline of Events Leading to Soleimani Killing.* [online], Al Jazeera, 2020. 01. 08. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 01.]
- Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015).* [online], IAEA Board of Governors, 2021. 06. 25. Forrás: iaea.org [2022. 03. 01.]
- Vienna Talks: US Gives Iran 'Examples' of Sanctions It Could Lift.* [online], Al Jazeera, 2021. 04. 22. Forrás: aljazeera.com [2022. 02. 03.]
- What Comes Next in the Standoff Between the U.S. and Iran?* [online], World Politics Review, 2022. 04. 29. Forrás: worldpoliticsreview.com [2022. 02. 28.]
- When the bones of US President turn to dust, Islamic Republic of Iran will still be standing.* [online], 2018. 05. 09. Forrás: english.khamenei.ir [2022. 03. 05.]
- Wise, Krysta: *Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations.* *Legacy*, 11. (2011), 1. 1–9.

Károlyi Lili<sup>1</sup>

# A terrorizmus elleni küzdelem büntetőjogi eszközei

*A határokat nem ismerő, ennek apropóján a társadalom minden szegmensére hatással lévő terrorizmus korunk globális kihívásaként napjaink legjelentősebb biztonságpolitikai kérdésévé vált. A terrorizmus mint az illegitim politikai másként gondolkodás<sup>2</sup> tulajdonképpen azóta jelen van, amióta az emberiség politikai csoportokba szerveződött.<sup>3</sup> Transznacionális, valamint komplex jellegéből adódóan folyamatos veszélyt jelent az államok demokratikus működésére, így kiemelt jelentőségű fogalmi meghatározásainak széles körű ismérése ahhoz, hogy kidolgozzuk a megfelelő válaszhintézkedéseket. Az ellene való büntetőjogi eszközök korszerűsítése azonban továbbra is kihívást jelent a jogalkotónak, mivel a terrorcselekmények elkövetési alakzatai a technikai fejlődés révén folyamatosan új irányt vesznek, aminek szükségszerű következménye a naprakész biztonsági stratégiák megalkotása. Jelen tanulmány a terrorcselekmények büntetőjogi vonatkozású főbb tendenciáit tekinti át, azonban a terjedelmi korlátokra tekintettel nem célja a téma minden részletekre kiterjedő vizsgálata, sokkal inkább a szabályozás problematikájának bemutatása.*

**Kulcsszavak:** terrorcselekmények, büntetőjog, definíció, nemzetközi egyezmények, elkövetési magatartások

## **Criminal Law Instruments in the Fight against Terrorism**

*Nowadays terrorism, which knows no borders and affects all segments of society, has become the most important security policy issue in the world. Terrorism as an illegitimate political dissent has been present since humanity was organised into political groups. Due to its transnational and complex nature, it poses a constant threat to the democratic functioning of states, so it is essential to clarify its conceptual definitions in order to describe the appropriate responses to terrorism. However, the modernisation of criminal law, which aims to tackle the various acts of terrorism remains a challenge for the legislator, as the perpetrators of terrorist acts are constantly moving in a new direction, and as a result of this, up-to-date security strategies have been reviewed and developed. The present study focuses on the main trends in criminal law related to terrorist acts, although given the scope constraints, it is not intended to examine the topic in detail, but rather to present the problematic issue of regulation.*

**Keywords:** acts of terrorism, criminal law, definition, international conventions, nature of the offences

<sup>1</sup> Károlyi Lili a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karon végzett jogász, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar keleti nyelvek és kultúrák alapképzési szak, arab szakirányos hallgatója. E-mail: [lilikarolyi@gmail.com](mailto:lilikarolyi@gmail.com)

<sup>2</sup> Marie-Helen Maras: *A terrorizmus elmélete és gyakorlata*. Ford. Varga Tibor. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. 37.

<sup>3</sup> Sokan az *Öszövétség*ből, a *Bírák Könyvé*ből ismert Sámson, aki Gázában az oszlopokat magára és a filiszteusokra döntve hajtotta végre tettét, a terroristák előfutárjaként emlegetik.

„A terrorizmus célja egészen egyszerűen rettegést és félelmet kelteni. A félelem aláássa a hitet a társadalmi rendben. Belülről gyengíti az ellenséget [...] düh reakciókat vált ki. A terrorizmus politikai fegyver.”<sup>4</sup>

## 1. A terrorizmus definíciója és típusai

A 20–21. század jellegzetessége, hogy a terrorcselekmények az államhatárokon túl terjednek, aminek következtében megjelenik a nemzetközi terrorizmus mint a nemzetközi közösség egészét fenyegető tényező. Jóllehet e globális fenyegetettség nemzethatárokon átnyúló összefogásra készítette az államokat és a különböző nemzetközi szervezeteket – sőt számtalan terrorizmusdefiníciót alkottak meg<sup>5</sup> –, továbbra sem beszélhetünk nemzetközi konszenzuson alapuló terrorizmusmeghatározásról.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének 1994. december 9-én elfogadott 49/60. számú határozata e tekintetben már tartalmaz egy releváns rendelkezést. A terrorizmust a bűnözés sajátos formájaként definiálja, hangsúlyozva a politikai célból való elkövetést. Meghatározása szerint a terrorcselekmények gyakran tartalmaznak politikai, ideológiai, faji, etnikai és vallási elemeket, ugyanakkor bármilyen megfontolás is vezérli azokat, sohasem igazolhatók.

Csaknem 15 évvel 9/11-et követően a NATO is kidolgozott egy koncepciót, amelynek értelmében terrorizmus alatt értendő az „erő vagy erőszak jogellenes alkalmazása vagy ezek használatával való fenyegetés személyek vagy vagyon(tárgyak) ellen a célból, hogy a kormányokat vagy a társadalmakat kényszerítsék vagy megfélemlítsék politikai, vallási vagy ideológiai céljaik elérése érdekében”.

Ez idő alatt az Európai Unió (EU) is zászlajára tűzte a sajátos terrorizmusfogalom megalkotását. A terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB Tanácsi kerethatározat határozta meg elsőként azoknak a cselekményeknek a körét, amelyeket a tagállamoknak terrorcselekményekként kell értékelniük. Eszerint a terrorizmus körébe az olyan cselekmények sorolandók, amelyeknek célja a lakosság súlyos megfélemlítése, illetve egy kormány vagy egy nemzetközi szervezet jogellenes kényszerítése arra, hogy az valamit tegyen, ne tegyen, vagy attól tartózkodjon. Továbbá terrorcselekményként értékelendő egy ország vagy egy nemzetközi szervezet alapvető politikai, alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi rendjének súlyos destabilizálása vagy lerombolása. Bár az Európai Parlament és a Tanács 2017/541 irányelve a terrorizmus elleni küzdelemről felváltotta az e bekezdésben említett kerethatározatot, ennek ismertetésére azonban az uniós jogi szabályozásról szóló fejezetben térek ki.

A 20. század során dekolonizációs harcokat folytató Afrikai Egységsszervezet<sup>6</sup> tagállamai meglehetősen specifikus megközelítést képviseltek, amikor a terrorizmust definiálták. Az 1999-ben elfogadott terrorizmus megelőzéséről és a terrorizmus elleni harcról szóló egyezményének 3. cikk 1. pontja azokat a fogalmi elemeket határozza meg, amelyek nem

<sup>4</sup> Dan Brown: *Angyalok és démonok*. Ford. Bori Erzsébet. Budapest, Gabo Kiadó, 2003. 216–217.

<sup>5</sup> A témával foglalkozó tudományterület több száz definíciót tart számon.

<sup>6</sup> Az afrikai regionális nemzetközi szervezetet a gyarmatok függetlenné válása után, 1963-ban alapították meg. Tagja mind az 55 afrikai állam.

merítik ki a terrorcselekmények tényállását. Vagyis a nemzetközi jog elveivel összhangban folytatott harcokat, amelyeket a népek a felszabadulásukért, valamint az önrendelkezésükért folytatnak – beleértve a gyarmatosítást, a megszállást, az agressziót és a külföldi erők uralma elleni fegyveres harcot –, nem tekintik terrorista cselekményeknek.

Ami kétséget kizáróan közös valamennyi definícióban, hogy terrorizmus erőszak alkalmazásával, vagy az erőszakkal való fenyegetés révén követhető el. Célja valamennyi esetben a cselekmények jelentős lélektani hatása, amelynek révén képes gyengíteni az adott államon belüli társadalmi, illetve kormányzati stabilitást. A valódi lényege tehát nem maga a cselekmény, hanem az arra adott reakció.

Fajtaát tekintve megkülönböztethetjük az ideológiai,<sup>7</sup> az etnikai, faji, vallási,<sup>8</sup> a sajátos politikai érdeklődési<sup>9</sup> törekvéseket szolgáló és az állami<sup>10</sup> terrorizmust, míg az elkövetési alakzatait tekintve különbséget tehetünk a csoportos és az úgynevezett *magányos farkas*<sup>11</sup> elkövetők között.

Az elkövetési módok tekintetében pedig megemlítenők a légi közlekedéssel összefüggő támadások, a robbantásos támadások, a tengeri támadások, a vasúti támadások, és végül, de nem utolsósorban az emberrablás formájában végrehajtott terrorcselekmények.

## 2. Nemzetközi egyezmények a terrorizmus elleni küzdelemben

Az állami, illetve a nemzetközi terrorizmus klasszikus megjelenésének Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös 1914. június 28-i merénylete tekinthető, amely révén a nagy horderejű hágai békekonferenciák ellenére is kirobbant az I. világháború.<sup>12</sup>

Kétségtelen, hogy a nemzetközi terrorizmus megjelenésével a terrorizmus elleni küzdelemben a jogalkotás egyik meghatározó fórumának a Nemzetek Szövetségének a jogutódja, az 1945-ben megalakult Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) tekinthető.<sup>13</sup>

Jóllehet az 1930-as években a Nemzetek Szövetsége úttörőnek bizonyult, amikor elsőként tett kísérletet arra, hogy a terrorcselekményt mint nemzetközi bűncselekményt definiálja. E jelentős kísérlet előzményeként szolgál I. Sándor jugoszláv királynak a horvát szeparatista elkövetők általi merénylete, amelyben életét veszítette 1934-ben

<sup>7</sup> A kapitalizmust elutasító, forradalmi szocialista elveket valló baloldali és a nacionalizmust hangsúlyozó jobboldali terrorizmus. Lásd Maras (2016): i. m. 75–78.

<sup>8</sup> Az etnikai, faji, vallási terrorizmust célszerű együttesen tárgyalni, ugyanis valamennyi jellemzője, hogy egy adott kisebbségben lévő népcsoport a terrorizmust mint eszközt kívánja felhasználni politikai/területi vagy valamilyen más indítatásból, a célból, hogy kivívja függetlenségét. Lásd Kancsal Kitti: *Terrorizmus egykor és ma – avagy a büntetőjogi eszközei a terrorizmus elleni harcban*. [online], 2013. 02. 07. Forrás: ujbtk.hu [2022. 03. 22.]

<sup>9</sup> Ide sorolandók például a szélsőséges állatjogi aktivisták, az abortuszt ellenzők vagy az ökoterroristák. Maras (2016): i. m. 81–85.

<sup>10</sup> Léte azonban számtalan kérdést vet fel, mivel nehezen megállapítható, hogy az erőszak alkalmazása a rend fenntartása érdekében meddig minősül legitimnek. Lásd N. Rózsa Erzsébet: *Felkelők, terroristák és az állami erőszak a szíriai konfliktusban. Világtörténet*, 7. 39. (2017), 4. 649.

<sup>11</sup> E magányos elkövetők további jellemzője, hogy bár szándékukban áll a tulajdonképeni cselekmény elkövetése, a cselekmény tényleges elkövetésére azonban az alkalom okán kerül sor.

<sup>12</sup> Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó 2016. 40–41.

<sup>13</sup> Jelenleg 193 tagállama van, emellett „nem tag megfigyelő státusszal” a Vatikán és Palesztina rendelkezik a világszervezetben.

Franciaországban. A merénylők Olaszországba menekülése okán Franciaország egy 1870-ben megkötött egyezmény alapján kezdeményezte az elkövetők kiadatását, azonban a torinói Fellebbviteli Bíróság a bűncselekmény (*deliktum*) politikai minősítése okán akként ítélt, hogy ezen esetre nem terjed ki a két állam közötti kiadási egyezmény. Ebből adódóan az ENSZ jogelődje szükségesnek tartotta egy egyezmény kidolgozását, amely által hatékonyan fel lehet lépni az ilyen merényletek elkövetői ellen. Habár 1937-ben elkészült két egyezménytervezet, azok sohasem léptek hatályba. Ennek ellenére pozitívként értékelhető a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem nemzetközi jogi alapokra helyezése.<sup>14</sup>

Annak érdekében, hogy a jogi szabályozás igazodjon a terrorizmus újabb és újabb megjelenési formáihoz, az 1960-as évektől kezdődően az ENSZ égisze alatt kidolgoztak, valamint elfogadtak különböző nemzetközi egyezményeket.

## 2.1. A légi terrorizmust célzó büntetőjogi normák megalkotása

Tekintettel a 20. század második felében a számtalan esetben előforduló légi járművek terrorista célzatú hatalomba kerítésére, a modern értelemben vett terrorizmus mint társadalmi jelenség eleinte az úgynevezett *légi terrorizmus*, vagy más névvel a légi közlekedéshez kapcsolódó támadások formájában jelent meg széles körben. A terrorizmus vonatkozásában a nemzetközi közösség által elfogadott első említésre méltó paktum a légi járművek fedélzetén elkövetett bűncselekményekről szóló 1963. szeptember 14-én Tokióban született egyezmény volt.<sup>15</sup>

Ezt követte az 1970. december 16-án elfogadott, a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről szóló hágai egyezmény,<sup>16</sup> amelynek értelmében a szerződő államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy az adott deliktumot kiadási bűncselekménynek tekintik.

A polgári repülés biztonsága elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló 1971-ben készült montreali egyezmény<sup>17</sup> pedig már egzakt módon deklarálja a légi járművek veszélyeztetésének kategóriáit, sőt az 1988-as montreali kiegészítő jegyzőkönyv<sup>18</sup> a repülőterekre is kiterjeszti a védelmet.

## 2.2. A nemzetközileg védett személyeket megillető különleges jogvédelem

A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem rövidesen új kihívással szembesült, amikor a terrorista akciók a sajátos célzatukból adódóan a nemzetközösséget megtettesítő, nemzetközileg védett személyeket is fenyegették. Ezen indíttatásból 1973. december 14-én New Yorkban az ENSZ Közgyűlése elfogadta a nemzetközileg védett személyek, köztük

<sup>14</sup> Bartkó Róbert: *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. Győr, Universitas-Győr, 2011. 113.

<sup>15</sup> Az Egyezmények jelenleg 187 részes fele van.

<sup>16</sup> Jelenleg 185 részes fele van.

<sup>17</sup> 188 részes féllel rendelkezik.

<sup>18</sup> Részes feleinek a száma 176.

a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezményt,<sup>19</sup> amely az államok közötti nemzetközi kapcsolatok fenntartása érdekében a nemzetközileg védett személyek mellett az e személyek háztartásában élő családtagokra is kiterjesztette a különleges védelmet.

### **2.3. A robbantásos terrorcselekmények visszaszorítását célzó egyezmények megalkotása**

Míg az új típusú terrorizmusról kijelenthető, hogy egyre radikálisabb, kegyetlenebb és szervezettebb, addig számos esetben csekélyebb pénzügyi erőforrásokat igényel a korábbi válfajához képest. Ennek az egyik oka, hogy az internet megjelenésével számos platformon elérhetővé váltak a házilag elkészíthető robbanószerek útmutatói, amelyek a terrorizmus visszaszorítását tovább nehezítették. Ez okból vezérelve 1991-ben az ENSZ Közgyűlése elfogadta a plasztik robbanóanyagoknak a felismerésük érdekében történő jelzéséről szóló montreali egyezményt,<sup>20</sup> majd 1997-ben a terrorista bombatámadások visszaszorításáról szóló New York-i egyezményt.<sup>21</sup>

### **2.4. Az anyagi hozzájárulás büntetése**

Lévén, hogy a hidegháborús szembenállás megszűnésével a terrorizmus elleni fellépés a nemzetközösség egészének érdekében állt, az államok igyekeztek a terrorizmus újabb megjelenési formáit – ideértve a terrorcselekmények feltételeinek biztosításához való anyagi hozzájárulást és a terrorista cselekmények pénzügyi támogatásának visszaszorítását – a büntetőjog tárgykörébe utalni. Ennek következtében 1999. december 9-én az ENSZ Közgyűlésének 54. ülészakán elfogadták a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló New York-i Egyezményt.<sup>22</sup>

### **2.5. Főszerepben a Biztonsági Tanács**

A 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően ismét előtérbe került a Biztonsági Tanács tevékenysége, ugyanis a közgyűlési határozatokkal szemben hatékonyabban tud reagálni a nemzetközi eseményekre. Általános normaalkotási hatáskörrel még az ENSZ Alapokmánya sem ruházta fel, ugyanakkor a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetése esetén jogalkotó szervként járhat el.<sup>23</sup> Amennyiben a határozat szövege azt határozottan (*expressis verbis*) kimondja, az Alapokmány VII. fejezete<sup>24</sup> alapján hozott határozatok kötelezhetik az államokat.

---

<sup>19</sup> Az Egyezmény jelenleg 180 részes féllel rendelkezik.

<sup>20</sup> 156 állam csatlakozott az Egyezményhez.

<sup>21</sup> Az Egyezményhez 170 állam csatlakozott.

<sup>22</sup> Jelenleg 189 részes fele van az Egyezménynek.

<sup>23</sup> A határozatai lehetnek kötelező erejűek vagy ajánlás jellegűek.

<sup>24</sup> Amennyiben veszély fenyegeti a békét és a nemzetközi biztonságot, végső esetben az erő alkalmazására is jogi alapot ad.

A Biztonsági Tanács 1368. (2001) számú határozata igazán úttörőnek bizonyult a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben, ugyanis amellet, hogy határozottan elítélte a World Trade Center elleni támadást, érintőlegesen (*per tangentem*) hivatkozott a jogos önvédelemre is.<sup>25</sup> Az Egyesült Államok csakhamar e határozatra alapozva indított támadást az al-Káida szervezetet befogadó Afganisztán ellen, amely a nemzetközi közösség hallgatóságos beleegyezését elnyerve egy meglévő norma sajátos értelmezését eredményezte.<sup>26</sup>

Az Izrael–Hezbollah konfliktus okán úgyszintén kifejezte aggodalmát a Biztonsági Tanács, majd a 1701. (2006) számú határozatában felszólította Libanont, hogy tegyen meg minden szükséges intézkedést a nem államhoz köthető fegyveres entitások megfékezésében.

Természetesen az ENSZ az Iraki és Levantei Iszlám Állam elleni fellépést is a zászlajára tűzte, és a 2178. (2014) számú határozatával a tagállamait széles körű nemzetközi együttműködésre hívta fel, ideértve a biztonsági, (határ)rendészeti, kereskedelem-ellenőrzési együttműködést, illetve büntetőjogi szankciók alkalmazását azon személyekkel szemben, akik terrorista tevékenységben való részvétel céljából külföldre utaztak, valamint ilyen utazás finanszírozásában vettek részt.

### 3. Terrorcselekmények az Európai Unió jogában

9/11-et követően már az EU is a terrorizmus célkeresztjében áll, noha a világ térségeihez képest mérsékelten terrorfenyegetett régió.<sup>27</sup> Azonban a 2004. március 11-ei madridi merénylet óta számos terrorcselekményt hajtottak végre a területén,<sup>28</sup> így a terrorizmusellenes stratégia megalkotására maga az Unió is rákényszerült.

Az elsődleges feladat az Unió számára is a terrorizmus definíciójának a megalkotása volt. E tekintetben az első jelentős uniós jogforrásnak az Európai Unió Tanácsának (Tanács) a 2001 decemberében meghozott közös álláspontja tekinthető, amely lefektette a terrorizmus elleni küzdelem alapvető uniós kereteit. A 2001/931/GASP számú közös álláspont a terrorszervezet és a terrorista csoport fogalmát rögzíti, míg a 2002/475/IB számú Tanácsi Kerethatározat a terrorcselekmény büntetőjogi definícióját, valamint az annak keretében megvalósítható köztörvényes bűncselekményeket helyezte tárgykörébe. Mivel a terrorcselekményekhez egyéb szervesen kapcsolódó elkövetési magatartások kiszélesítését látta indokoltnak a Tanács, az utóbbi határozatot a 2008/919/IB számú kerethatározat módosította. Így a korábbiakhoz képest olyan új tényállások jelentek meg, mint a terrorcselekmény elkövetésére való nyilvános izgatás, a terroristák toborzása és kiképzése.

<sup>25</sup> Kovács (2016): i. m. 652.

<sup>26</sup> Spitzer Jenő: *Az önvédelem és a terrorizmus ütközete. Hajlik vagy török a nemzetközi jog? Honvédségi Szemle*, 146. (2018), 2. 30.

<sup>27</sup> Tólas Péter: *Az Európai Unió terrorfenyegetettsége 2000 és 2019 között, a számok tükrében. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, (2021), 11. 1.

<sup>28</sup> Tólas (2021): i. m. 9–10.



A 2004. évi madridi terrortámadásokat követően az uniós vezetők létrehozták az Unión belüli terrorizmusellenes tevékenységek koordinálását ellátó terrorizmus elleni küzdelem uniós koordinátorának a tisztségét, akinek a feladata a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos uniós prioritások előmozdítása.

Miután 2015-öt követően számtalan terrortámadás sújtotta magát az EU területét és az azt képviselő alapvető értékeket, nyilvánvalóvá vált, hogy az ellene való küzdelem nemcsak a tagállamok egyéni, hanem közös felelőssége is. Ebből kifolyólag az uniós vezetők együttes együttműködési nyilatkozatot adtak ki, amely három fő területen sürgette az intézkedéseket, mégpedig a polgárok biztonságának védelme, a radikalizálódás megelőzése és a nemzetközi partnerekkel való együttműködés területén.

A terrorfenyegetettségre tekintettel az Unió 2016 szeptemberében érdemi váltást eszközölt, amikor bevezette az autonóm szankciók alkalmazását az al-Káidával és az Iszlám Állammal, illetve a velük összeköttetésben álló vagy őket támogató személyekkel és szervezetekkel szemben, ugyanis addig kizárólag olyan személyekkel és szervezetekkel szemben volt lehetőség szankciót alkalmazni, akiket/amelyeket az ENSZ vagy valamely önállóan eljáró tagállam jegyzékbe vett.

Mivel az Unió tagállamaira (is) egyre nagyobb veszélyt jelentenek azok a személyek, akiket külföldön lévő terrorista csoportok ösztönöztek vagy utasítottak terrorcselekmények végrehajtására, valamint akik e célból maradtak az EU területén, az Európai Parlament és a Tanács megalkotta a 2017/541 számú irányelvet, amely kimerítően felsorolja azokat a szándékosan elkövetett, súlyos bűncselekményeket, amelyek terrorista cselekményeknek minősülnek. Továbbá kimondja, hogy a terrorista bűncselekmény elkövetésére való nyilvános uszítás bűncselekménynek minősül. Többek között ekként értelmezendő a terrorizmus dicsőítése és igazolása, példának okáért a terrorizmus áldozataival kapcsolatos üzenetek vagy képi felvételek abból a célból online vagy offline módon való terjesztése, hogy a terroristák ügye támogatást kapjon, valamint a lakosságot súlyosan megfélemlítse. A terroristaképzésben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánítása kapcsán rögzíti, hogy a terrorista bűncselekmény elkövetésének céljából robbanószerkezet készítéséről szóló kézikönyv letöltése büntetendő, kivéve, ha az internetes oldalak megtekintésének vagy információs anyagok gyűjtésének hátterében mindössze legitim, így példának okán tudományos vagy kutatási célok állnak.

Ezt követően a terrorcselekményekhez szervesen kapcsolódó pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás elleni fellépés volt napirenden. Annak érdekében, hogy megnehezítsék a fiktív vállalkozások révén való illegális pénzeszközök elrejtését, az Európai Parlament és a Tanács megalkotta a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló 2018/843 irányelvet, amelyben többek között szigorítást rendelt el a kiemelt kockázatot jelentő harmadik országok vonatkozásában végzett ellenőrzéseket illetően is.

A szélsőséges eszmék terjedésének megelőzése tárgyában a Tanács az online terrorista tartalom terjesztésével szembeni fellépésről 2021 tavaszán rendeletet fogadott el. Ennek értelmében valamennyi tagállamra kiterjedően a tagállamok illetékes bíróságai eltávolítási végzés keretében kötelezhetik a tárhelyszolgáltatókat a terrorista tartalom eltávolítására vagy hozzáférhetetlenné tételére.

## 4. A hatályos magyar szabályozás

A terrorcselekményt elsőként a magyar büntetőjogban az 1978. évi IV. törvény (korábbi Btk.) 261. §-a pónalizálta a közrend elleni bűncselekmények körében. Azonban az akkori tényállás sokkal inkább tűnt az emberrablás és a zsarolás ötvözetének,<sup>29</sup> ugyanis még csak utalást sem tett a politikai, illetve ideológiai követelésekre,<sup>30</sup> amelyek a terrorcselekmények magját képezik.<sup>31</sup>

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően a 2001. évi LXXXIII. törvény 8. § (1) bekezdése módosította a korábbi Btk. 261. §-át. E törvény a korábbi tényállást új, sajátos (*sui generis*) elkövetési magatartással egészítette ki, így a terrorcselekmények tényleges elkövetője mellett az is büntethetővé vált, aki anyagi eszköz(öke)t szolgáltat a terrorcselekmények elkövetéséhez.

A 2002. évi XXV. törvénnyel, valamint a 2002. évi LIX. törvénnyel egy összefoglalt bűncselekmény (*delictum complexum*) jött létre, amely egyrészt a klasszikus értelemben vett terrorista cselekményeket, másrészt a köztörvényes bűncselekményeket rendelte büntetni, feltéve, ha azokat terrorizmus céljából követték el.<sup>32</sup>

A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.) a korábbi szabályozástól eltérően önálló fejezetben, a közbiztonság elleni bűncselekmények körében szabályozza a terrorcselekményt (314–316. §), a terrorcselekmény feljelentésének elmulasztását (317. §), valamint a terrorizmus finanszírozásának (318. §) büntetést. Megfigyelhető, hogy a jogalkotó a korábbi egy szakaszba foglalt tényállást három külön tényállásra bontotta, továbbá igyekezett minden lehetséges, a terrorcselekményekhez kapcsolódó tevékenységet szankcionálni.

A közbiztonság elleni bűncselekmények sajátossága, hogy alapjában véve nem konkrét személy jogait sértik vagy veszélyeztetik, illetőleg nem konkrét dolgot fenyegetnek, hanem a polgárok nagyobb vagy szűkebb csoportját, amely által a káros hatásuk előre meg nem határozott anyagi javakat érint. Kétségtávol, ezen ismérvek leginkább a terrorcselekményeket jellemzik,<sup>33</sup> és ezt jól szemlélteti e bűncselekmények védett jogi tárgya, azaz az államok, állami szervek,<sup>34</sup> nemzetközi szervezetek<sup>35</sup> kényszermentes cselekvősege, működésük zavartalansága, valamint a lakosság félelemmentes életviteléhez fűződő társadalmi érdek.<sup>36</sup>

Ahogy a nemzetközi büntetőjog, a magyar büntetőjog is a terrorizmus újabb és újabb megnyilvánulási formáihoz igazította szabályozását. Éppen ezért a kezdetben három

<sup>29</sup> Fábíán Ferenc: *A terrorcselekmény büntetőjogi szabályozásának jelene és aktuális kérdései. Büntetőjogi Szemle*, (2018), 2. 44–50.

<sup>30</sup> Tulajdonképpen a szocializmus okán.

<sup>31</sup> Bartkó (2011): i. m. 211.

<sup>32</sup> Fábíán (2018): i. m.

<sup>33</sup> Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II. Különös Rész*. Hetedik, hatályosított kiadás. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2019. 540.

<sup>34</sup> Állami szerv alatt mind a magyar, mind a külföldi államok szerve, valamint az állam által alapított alapítványok is értendők.

<sup>35</sup> Amelyeket államközi szerződésekkel hoztak létre, vagy olyan nemzetközi szerződések, amelyben az államok feladatokat, illetve kötelezettséget vállalnak.

<sup>36</sup> Belovics–Molnár–Sinku (2019): i. m. 543–548.

alapesettel rendelkező bűncselekménynek jelenleg öt alapesete van, amelyek mindegyike különböző elkövetési magatartásokkal valósítható meg. A terrorcselekmény első alapesetét a Btk. 314. § (1) bekezdése szabályozza, emellett ezen elkövetési magatartások azonos-ságot mutatnak a (4) bekezdésben meghatározott személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó, valamint fegyverrel kapcsolatos bűncselekmények elkövetési magatartásaival.<sup>37</sup> A második elkövetési magatartás, amelyet a Btk. 314. § (2) bekezdés *a*) pontja pönalizál, összetett bűncselekménynek tekinthető, ugyanis az elkövetési magatartásai tekintetében cél-eszköz viszony áll fenn. Eszköz-cselekménynek a jelentős anyagi javak<sup>38</sup> hatalomba kerülése, míg cél-cselekménynek a követelés kikényszerítése tekinthető, aminek függvényében az elkövető a javakat sértetlenül hagyja vagy visszaadja. A követelés egyébként lehet jogos, jogosnak vélt vagy jogtalan is. Irreleváns, hogy az állami szerv vagy nemzetközi szervezet képes-e teljesíteni a követelést, vagy rendelkezik-e bármilyen kompetenciával az adott ügyben.<sup>39</sup> Hangsúlyozandó, hogy az első két alapeset tekintetében a törvény korlátlan enyhítést tesz lehetővé annak, aki a bűncselekményt abbahagyja, mielőtt abból súlyos következmény származna, illetve tevékenységét a hatóság előtt felfedi és a (további) bűncselekmény következményének a megakadályozásában vagy enyhítésében közreműködik. A Btk. 314. § (2) bekezdés *b*) pontja szerinti terrorcselekmény harmadik alapesetét 2016. július 18-i hatállyal a jogalkotó a 2016. évi LXIX. törvénnyel hozta létre. Ennek értelmében az elkövetési magatartás a terrorista csoport<sup>40</sup> szervezése abból a célból, hogy az elkövető állami szervet, más államot vagy nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön. A 2017. évi XXXIX. törvény azonban módosította ezen elkövetési magatartást akként, hogy a szervezésnek vagy irányításnak terrorista csoport létrehozására kell irányulnia. A negyedik alapesetnek a Btk. 316. §-a szerint terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés tekinthető. Az elkövető olyan helyzetbe kívánja hozni a megfenyegetettet, hogy annak ne legyen más választása, mint az elkövetői akarat feltétlen teljesítése, így ez az elkövetés magatartása minden esetben támadó jellegűnek tekinthető.<sup>41</sup> Azonban a 14/2012. számú büntető elvi döntés értelmében csak az olyan konkrét fenyegetés ad alapot a terrorcselekménnyel fenyegetés büntetettének megállapítására, amelyben megnyilvánul a szóban forgó deliktum speciális elkövetése. A Btk. 316/A. § szerinti ötödik alapesetet a jogalkotó szintén a 2016. évi LXIX. törvénnyel hozta létre, azonban a 2017. évi XXXIX. törvény módosította. Eszerint a terrorcselekményt ugyancsak létrehozza a Magyarország területére való be- és kiutazás, valamint az ország területén történt átutazás az első alapesetben meghatározott büntett elkövetése vagy az elkövetésre való felhívás, ajánlkozás, vállalkozás, a közös elkövetésben megállapodás, vagy az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő feltételek biztosítása az elkövetés elősegítése, illetve a terroristacsoporthoz való csatlakozás céljából.

<sup>37</sup> Belovics–Molnár–Sinku (2019): i. m. 543.

<sup>38</sup> Jelentősnek tekintendők azok az anyagi javak, amelyek értéke ötmillió forint vagy azt meghaladó összeg.

<sup>39</sup> Belovics–Molnár–Sinku (2019): i. m. 544.

<sup>40</sup> A Btk. 319. § (1) bekezdése értelmében terrorista csoport a három vagy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport, amelynek célja terrorcselekmény elkövetése.

<sup>41</sup> Belovics–Molnár–Sinku (2019): i. m. 544.

A terrorcselekmény, a terrorcselekmény feljelentésének az elmulasztása és a terrorizmus finanszírozása immateriális, azaz eredményt nem tartalmazó bűncselekményeknek tekinthető, ugyanis nem törvényi tényállási elem valaminek a megtétele, a meg nem tétele vagy eltérése, a lakosságban való félelem kialakulása, az állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjének megváltoztatása, a nemzetközi szervezet működésének a megzavarása, valamint a követelés teljesítése.

Stádiumtanilag tekintve a törvény az első két alapeset előkészületét is büntetni rendeli, sőt súlyosabban büntetendő az előkészület, amennyiben terrorista csoportban való elkövetés érdekében valósul meg a terrorcselekmény első két alakzata.

A Btk. 16. § g) pontja értelmében amennyiben a tizenkettedik életévét betöltött személy rendelkezik az elkövetéskor a bűncselekmény következményeinek a felismeréséhez szükséges belátással, abban az esetben a terrorcselekmény első három alakzatának alanya tettesként ő is lehet. A társtettesi magatartás a befejezettség után, illetve a bevégzettségig, a felbujtás a befejezettség után, míg a bűnsegélyi magatartás a bevégzettségig fejthető ki.<sup>42</sup>

A Btk. 317. §-a szerinti terrorcselekmény feljelentésének az elmulasztása mint önálló törvényi tényállás kellően érzékelteti a terrorcselekmény társadalomra veszélyességét. A feljelentési kötelezettség kizárólag azt terheli, aki a terrorcselekmény előkészületéről hitelt érdemlő tudomással rendelkezik. Mivel tényeken és személyes észlelésen alapuló megismerés érhető ezalatt, a konkrétumokat nélkülöző szóbeszéd nem alapozza meg a feljelentési kötelezettséget.

A terrorcselekmények végrehajtásához jelentős anyagi javak biztosítása szükséges, és számtalan esetben a terrorszervezetek az akciók kivitelezéséhez nem rendelkeznek elegendő anyagi forrással, így más módon teremtik elő a szükséges feltételeket.<sup>43</sup> Mindebből adódóan a 2002. évi LIX. törvénnyel hazánk kihirdette a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló New York-i egyezményt, amely célul tűzte ki a terrorizmus pénzügyi alapjainak gyengítését. A terrorizmus finanszírozása mint külön törvényi tényállás megalkotása közvetlen előzményének az Európai Tanács Pénzmosás Elleni Bizottság 2010-ben készített országjelentése tekinthető, amelyben a Bizottság hiányosságként értékelte, hogy hazánk nem rendelte büntetni az olyan jogellenes magatartásokat, amelyeket azzal a céllal tesznek, hogy terroristát bármely módon támogassanak. A hatályos Btk. így a 318. §, valamint a 318/A. § keretében külön tényállás keretében rendeli büntetni a terrorcselekmény feltételeinek biztosításához való anyagi hozzájárulást, amelynek elkövetési magatartásai a következők lehetnek: az anyagi eszközök szolgáltatása, anyagi eszköz gyűjtése vagy anyagi eszközzel való támogatás. Mindazonáltal a jogalkotó részéről a terrorszervezetek pénzügyi ellehetetlenítése csupán akkor bizonyul hatékonynak, amennyiben a hatóságok számára a terroristák és támogatóik közötti pénzmozgás hálózatai ellenőrizhetők. Az új típusú terrorizmus következtében azonban a pénzáramlás mindinkább a hatóságok ellenőrzésén kívüli hálózatokon folyik, sőt az ellene való fellépést tovább nehezíti,

<sup>42</sup> Belovics–Molnár–Sinku (2019): i. m. 545.

<sup>43</sup> A terrorszervezetek pénzügyi hátterét jelentő egyéb források alatt nem pusztán a pénzben kifejezhető fizetőeszközök, hanem a kevésbé nyomon követhető fizetőeszközök, mint például a drágakövek, az arany és az adományok (például zakát) is értendők. Sőt megemlítendő, hogy az Iszlám Állam működésének finanszírozása főként az illegális kőolaj-kereskedelemből, a kábítószer-csempészetből, a szerverkereskedelemből stb. származott.

hogy nemcsak pénzben kifejezhető, hanem kevésbé nyomon követhető fizetőeszközök (például drágakövek) is e körbe sorolandók.

## 5. A terrorizmushoz kapcsolódó egyéb alapvető jogi kérdések problematikája

### 5.1. Kényszervallatás mint a terrorizmus elleni fellépés legitim eszköze?

Napjainkban éles viták folynak arról, hogy a terrorizmussal vádolt személyek esetén a kényszervallatás mennyire ütközik jogi korlátokba. Míg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának<sup>44</sup> 5. cikke deklarálja, hogy „senkit sem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni”, illetve míg a 9. cikk értelmében „senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni”, tudomásunk van arról, hogy az Egyesült Államok Guantánamo kapcsán ezen emberi jogokat súlyosan megsértette.<sup>45</sup>

Bár valamennyi államot az állampolgáraival szemben intézményes életvédelmi kötelezettség terhel, eme elsőrendű kötelezettség teljesítése mégsem járhat (na) más személyek alapvető jogainak megsértésével, ugyanis az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglalt elidegeníthetetlen, alapvető jogok védelme személyi hatályát tekintve minden emberi lényre kiterjed.

Ugyanakkor amennyiben a hivatalos személyek minden kétséget kizáró bizonyíték(ok)kal rendelkeznek a tekintetben, hogy az adott fogva tartott személy terrorista, és ténylegesen nem hajlandó együttműködni a hatósággal a potenciális terrorcselekmények megakadályozásában, abban az esetben úgymond *járulékos veszteségként* megengedettnek tartom a Központi Hírszerző Ügynökség (*Central Intelligence Agency, CIA*) által alkalmazott egyes vallatási technikák<sup>46</sup> alkalmazását, a nagyszámú veszélyeztetett emberi életek megmentése érdekében, azonban minden egyes esetben kizárólag a szükségesség és arányosság követelményét szem előtt tartva, tehát nem visszaélészerűen.

### 5.2. Közösségi média és kiberterrorizmus

A másik égető kérdés kétségkívül a terrorizmus és annak üldözése során a terroristák és a média, illetve az internet kapcsolata. Napjaink terroristái rendkívüli módon alkalmazkodnak a világ fejlettségéhez. Ugyan a közösségi oldalak az elmúlt években rengeteget tettek azért, hogy megakadályozzák a szélsőséges tartalmak terjedését a felületeiken, mégis kudarcot vallottak a 2019. május 15-én, Új-Zélandon elkövetett terrortámadást illetően.<sup>47</sup> A terroristák a tömegtájékoztatók során azt próbálják elérni, hogy sérelmeiknek hangot

<sup>44</sup> Valamennyi ENSZ-tagállam ratifikálta a Nyilatkozatot.

<sup>45</sup> Carol Rosenberg: *For First Time in Public, a Detainee Describes Torture at C.I.A. Black Sites*. [online], The New York Times, 2021. 10. 28. Forrás: nytimes.com [2022. 03. 22.]

<sup>46</sup> Például alvásmegvonás, vagy legvégső esetben a *waterboarding* vallatási technika.

<sup>47</sup> Az elkövető online, a fejére helyezett kamerával rögzítette a merényletet. Az 51 halálos áldozattal járó terrorcselekmény Új-Zéland történelmében a legsúlyosabb terrortámadás volt.

adva elérjék azok orvoslását, vagy pusztán a terror eszközeivel próbálják elérni azokat a célokat, amelyekre más módon képtelenek, miközben ügyük nagy számban támogatásra lel. Pontosan emiatt választanak merényleteik során a nemzetközi média figyelmét élvező célpontokat. E pszichológiai hadviselés által képes a terrorizmus olyan céljait kielégíteni, mint a félelemkeltés és a további terroristák toborzása. A terroristák tisztában vannak vele, hogy a nyugati országokban elkövetett merényletekkel tudják mindezt hatékonyan elérni, mivel az ott elkövetett merényletekre a média erőteljesebben reagál, még akkor is, ha az elmúlt 20 évben a Global Terrorism Database összegzése szerinti terroristamerényletek több mint 90%-át a Közel-Keleten, Észak-Afrikában, Dél-Ázsiában, valamint a szubszaharai Afrikában követték el.<sup>48</sup> Az elemzés tehát jól mutatja, hogy a közhiedelemmel ellentétben a terrorista cselekmények szignifikáns célpontja továbbra sem a fejlett világ.

Ugyanakkor a telekommunikációs eszközökkel elkövetett kiberterrorizmus, amely célját tekintve kettős, szintén komoly kihívás elé állítja a nemzetközi közösséget. Ez az elkövetési mód egyrészt alkalmas arra, hogy zavarkeltés révén félelmet keltsen a népességben, másrészt a propaganda eszközeivel élve képes nagy számban toborozni tagokat.<sup>49</sup> Az elhíresült mondás, miszerint „míg Bin Laden ujjá egy AK 47-es ravaszán van, addig unokaöcséé egy számítógépes egéren”<sup>50</sup> jól szemlélteti, hogy generációváltás okán a terrorizmus immár ismételtelen új korszakba lépett.

## 6. Konklúzió

Láthattuk, hogy 2001. szeptember 11-ét követően a terrorizmus jelentős változásokon esett át, ugyanis megjelent az egyre radikálisabb, egyre kevesebb szervezést igénylő, kiszámíthatatlanabb és költséghatékonyabb terrorizmus. Az elkövetési magatartások a modern kor vívmányainak, valamint a generációváltásnak köszönhetően mindinkább olyan eszköz-, illetve előkészítő jellegű bűncselekmények formájában valósulnak meg, amelyek a klasszikus terrorcselekmények körétől olykor távol esnek, így a jogalkotók részéről (is) fokozottan indokolt az új típusú terrorizmusszemlélet kialakítása, amely a cselekmény célzatát éppúgy szem előtt tartja, mint magát az elkövetés jellegét.

Az egységes nemzetközi koncepció kialakítására az eltérő állami érdekek okán továbbra sem került sor annak ellenére, hogy a nemzetközi közösség egészének érdeke az államok többségét reprezentáló definíció megalkotása, ugyanis ez a fajta hiányosság gátját szabja a terrorizmus elleni hatékony fellépésnek. Az egységes definíció megalkotását tovább nehezíti, hogy míg maga a terrorcselekmény az egyik oldalról szemlélve jogi és erkölcsi szempontból elítélendő, a másik, az adott esetben elnyomást megtestesítő csoport oldaláról szemlélve szignifikáns a cselekmény pozitív tartalommal való felruházása az abban részt vevő személyek heroizálását illetően. Tulajdonképpen a nemzetközileg

<sup>48</sup> Tólas (2021): i. m. 4.

<sup>49</sup> Toborzásra előszeretettel használják a különböző közösségi felületeket, mint például Facebook, Twitter stb.

<sup>50</sup> Frank J. Cilluffo – Daniel Rankin: [Harc a terrorizmus ellen](#). NATO *Tükör*, (2001/2002), tél. 13.

elfogadott definíció hiánya vezet ahhoz az éles problematikához, miszerint „az egyik ember terroristája a másik ember szabadságharcosa”.<sup>51</sup>

Végül, de nem utolsósorban arról sem feledkezhetünk meg, hogy a modernkori terrorizmus és a közösségi média rendkívül szoros kapcsolata<sup>52</sup> okán a terrorizmus még inkább kicsúszik a szervezett ellenőrzés keretei alól. Be kell látnunk, hogy a terrorcselekményeket megszüntetni nem, csupán visszaszorítani van lehetőségünk, mivel a technika fejlődése révén továbbra is újabb és újabb megnyilvánulási formák fognak megjelenni, amit a nemzetközi jogi, s ezáltal a belső jogi szabályozás kizárólag követni lesz képes. S e terrorellenes háború egyetlen pozitív hozadéka a jövőt illetően szintén a jogfejlődésben keresendő.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartkó Róbert: *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. Győr, Universitas-Győr, 2011.
- Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II. Különös Rész*. Hetedik, hatályosított kiadás. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó 2019.
- Brown, Dan: Angyalok és démonok. Ford. Bori Erzsébet. Budapest, Gabo, 2003. 216–217.
- Cilluffo, Frank J. – Daniel Rankin: *Harc a terrorizmus ellen*. *NATO Tükör*, (2001/2002), tél. 12–15.
- Fábián Ferenc: *A terrorcselekmény büntetőjogi szabályozásának jelene és aktuális kérdései*. *Büntetőjogi Szemle*, (2018), 2. 44–50.
- Ganor, Boaz: *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? Police Practice and Research*, 3. (2002), 4. 287–304. Online: <https://doi.org/10.1080/1561426022000032060>
- Kancsal Kitti: *Terrorizmus egykor és ma – avagy a büntetőjog eszközei a terrorizmus elleni harcban*. [online], 2013. 02. 07. Forrás: [ujbtk.hu](http://ujbtk.hu) [2022. 03. 22.]
- Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó 2016.
- Maras, Marie-Helen: *A terrorizmus elmélete és gyakorlata*. Ford. Varga Tibor. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016.
- N. Rózsa Erzsébet: *Felkelők, terroristák és az állami erőszak a szíriai konfliktusban*. *Világtörténet*, 7. 39. (2017), 4. 647–662.
- Rosenberg, Carol: *For First Time in Public, a Detainee Describes Torture at C.I.A. Black Sites* [online], The New York Times, 2021. 10. 28. Forrás: [nytimes.com](http://nytimes.com) [2022. 03. 22.]
- Spitzer Jenő: *Az önvédelem és a terrorizmus ütközete*. *Hajlik vagy török a nemzetközi jog? Honvédségi Szemle*, 146. (2018), 2.
- Tálás Péter: *A terrorizmus hét évvel 9/11 után*. *Nemzet és Biztonság*, 1. (2008), 9. 69–80.
- Tálás Péter: *Az Európai Unió terrorfenyegetettsége 2000 és 2019 között, a számok tükrében*. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, (2021), 11. 1–29.

<sup>51</sup> Boaz Ganor: *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? Police Practice and Research*, 3. (2002), 4. 287–304.

<sup>52</sup> Tálás Péter: *A terrorizmus hét évvel 9/11 után*. *Nemzet és Biztonság*, 1. (2008), 9. 75.

Biró Dávid<sup>1</sup>

# Törökország és a türk országok<sup>2</sup> kapcsolata (1991–2018) – Integrációs törekvések, gazdasági együttműködések és stratégiai kapcsolatok

*A tanulmány Törökország és a türk országok (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán) közötti kapcsolatokat vizsgálja a Szovjetunió felbomlása utáni időszaktól 2018-ig terjedően. Jelen elemzés arra tesz kísérletet, hogy vázolja azt a többdimenziós politikát, amelyet Törökország az elmúlt évtizedekben folytat/folytatott az említett országokkal. Az egyik központi kérdés, hogy Törökország milyen mértékben tudja befolyását érvényesíteni a független türk országokban, és egyáltalán mennyire tekinthető meghatározónak Ankara ezen irányú politikája. E kérdés mentén haladva az elemzés során bemutatom Törökország integrációs törekvéseit, amelyek a Türk Tanács létrehozásával új szintre léptek, valamint a meghatározó gazdasági együttműködések, hiszen Törökországnak jelentős gazdasági érdekei vannak ezen országokkal. Az elmúlt évtizedben nagymértékben erősödtek a stratégiai, védelmi kapcsolatok, amelyben Ankara szintén meghatározó szerepre törekszik.*

**Kulcsszavak:** Törökország, türk országok, integráció, gazdasági együttműködések, védelmi kapcsolatok

## **Relations between Turkey and the Turkic Countries (1991–2018) – Integration Efforts, Economic Cooperation and Strategic Relations**

*The study examines relations between Turkey and Turkic countries (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Uzbekistan) from the period after the collapse of the Soviet Union to 2018. The present analysis attempts to outline the multidimensional policy that Turkey has pursued with these countries in the past decades. One of the central questions is to what extent Turkey can exercise its influence in the independent Turkic countries and whether Ankara's foreign policy in this direction can be seen as decisive. Along this issue, the analysis will focus on Turkey's integration efforts, which have reached a new level with the establishment of the Turkic Council, and on the economic cooperation, as Turkey has significant economic interests with these countries. Over the past decade, strategic and defense relations have been greatly strengthened, in which Ankara also seeks to play a leading role.*

**Keywords:** Turkey, Turkic countries, integration, economic cooperation, defense relations

<sup>1</sup> Biró Dávid az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola doktori hallgatója. E-mail: [birodave@gmail.com](mailto:birodave@gmail.com)

<sup>2</sup> A türk országok meghatározást a független türk/török köztársaságok kapcsán használom. Név szerint: Azerbajdzsánt, Kazahsztánt, Kirgizisztánt, Türkmenisztánt és Üzbegisztánt soroljuk ide. Az angol nyelv különbséget tesz a törökországi törökök (*Turkish/török*) és a különböző török nyelvet beszélő népek (*Turkic/türk*) között, így jelen tanulmány során a türk országok említésekor a fent felsorolt államokat értem.



## 1. Bevezetés

A Törökország és a türk országok között egyre erősödő gazdasági, politikai és stratégiai érdekek kiindulópontját a Szovjetunió felbomlása körüli időszakban kell keresnünk. Turgut Özal miniszterelnöksége (1983–1989) idején az egyre aktívabb török külpolitika egyik meghatározó iránya kezdetben a Nyugat felé mutatott, és 1987-ben az ország tagsáért folyamodott az Európai Gazdasági Közösséghez, ám ezt a csatlakozási kérelmet 1989-ben elutasították. A Szovjetunió felbomlását követően Törökországnak újra kellett értékelnie új geopolitikai, stratégiai helyzetét. Az ország immár nem számított a nyugati világ stratégiai, katonai pufferezónájának, annak ellenére, hogy továbbra is meghatározó szerepet töltött be a NATO-ban. A török külpolitika a Szovjetunió felbomlása után felvetette a török népek uniójának gondolatát, amely az Adriai-tengertől a kínai nagy falig húzódó hatalmas egységet képviselt volna.<sup>3</sup> Természetesen Törökország kívánt e meg nem valósuló unió vezetője lenni, kulturális, etnikai, nyelvi, történelmi és vallási tekintetben is. Törökország hídként szolgált volna a nyugati világ és a közép-ázsiai régió országai között, és kezdeményezte ezen országok integrációját. Ilyen módon, regionális vezetőként, Törökország hatással kívánt lenni a globális politikára.<sup>4</sup>

Kezdetben a közép-ázsiai államok üdvözölték Törökország aktív jelenlétét mint gazdaságilag erős partner segítségét. Ezen országok a Nyugat felé vezető potenciális hidat láttak Törökországban, amely segítheti a régió kőolaj- és földgázkészletének Európába szállítását, valamint ellensúlyozza Oroszország meghatározó gazdasági és politikai szerepét. A szekularizált, gazdasági potenciállal rendelkező Törökország és az általa képviselt modell észszerű kompromisszumnak tűnt a közép-ázsiai muszlim elit számára.<sup>5</sup>

A tanulmány Törökország gazdasági, stratégiai és integrációs törekvéseit vizsgálja a független türk köztársaságok kapcsán, a Szovjetunió felbomlásától egészen 2018-ig, amely időszak egybeesik Törökország elnöki rendszerré való átállásával, és többek között Magyarország megfigyelői státuszával a Türk Tanácsban. Az elemzés elsősorban arra tesz kísérletet, hogy bemutassa Ankara érdekeit az érintett régiókban. Több kérdés is megfogalmazódik az aktív keleti irányú török külpolitika kapcsán. Kérdéses, hogy Törökország számára mennyire jelenthetett alternatívát ezen irány a Nyugattal szemben, és vajon sikerült-e elérnie célkitűzéseit, kiépítenie politikai, gazdasági és stratégiai kapcsolatait az érintett országokkal.

## 2. Erősödő török jelenlét a Szovjetunió felbomlását követően

Törökország a közép-ázsiai és kaukázusi nyitás keretében magas rangú látogatásokat kezdeményezett. Turgut Özal – immár köztársasági elnökként – 1991-ben hivatalos

<sup>3</sup> Turgut Özal török elnök kijelentette, hogy a 21. század a „a törökök évszázada” lesz. Jelmondatává tette „az Adriától a kínai falig” (*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne*) kijelentést, ezzel mintegy kijelölve Törökország új érdekkövetését, lásd Ali Balcı: *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. 3. basım. İstanbul, Alfa, 2017. 229.

<sup>4</sup> Ertan Efeğil: Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions. *Caucasian Review of International Affairs*, 2. (2008), 3. 168.

<sup>5</sup> Ertan Efeğil: Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy. *Bilgi Dergisi*, 11. (2009), 2. 77–78.

látogatást tett Kazahsztánban és Azerbajdzsánban. Megállapodást írt alá Kazahsztánnal, és mindkét vezető úgy döntött, hogy tovább élénkítik és fejlesztik országaik kétoldalú kapcsolatait.<sup>6</sup> A két- és többoldalú kapcsolatok jogi szabályozásának biztosítása érdekében Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán 1992-ben aláírták az ankarai megállapodást, és úgy döntöttek, hogy évente csúcstalálkozó keretein belül erősítik a gazdasági és politikai kapcsolataikat.<sup>7</sup>

Az 1990-es évek második feléig Ankara a kereskedelem, a beruházások és Törökország közép-ázsiai politikai, gazdasági és kulturális befolyásának erősítésére törekedett.<sup>8</sup> Törökország a közép-ázsiai türk nemzetek közötti közös vonásokra helyezett túlzott hangsúlya idővel ellenszenvet váltott ki a régióban. Úgy tűnt, Törökország kísérletet tesz egyfajta hegemon szerepre a türk államok felett, ami negatívan befolyásolta kapcsolataikat. Az egyre magabiztosabb közép-ázsiai államok ezért nem voltak hajlandók kizárólag a török elképzeléshez kötődni, és saját nemzeti identitásuk erősítésére törekedtek. Keresték a kapcsolatot más nagyhatalmakkal (Oroszország, Kína, Irán) politikai, gazdasági és katonai támogatásuk reményében.<sup>9</sup>

Minden jel szerint 1996-tól kezdődően Törökország nem törekedett a térséggel való kapcsolatok további intézményesítésére,<sup>10</sup> mert a régió országai más utat kívántak járni. A politikai kapcsolatok helyett inkább a multilaterális együttműködésekért részesítették előnyben, amelyek főként kulturális és oktatási kérdésekre korlátozódtak.<sup>11</sup> Ezt követően Ankara arra törekedett, hogy a régióhoz fűződő kulturális és oktatási kapcsolatait felhasználja Törökország szekuláris, demokratikus, nyugatbarát, szabadpiaci állam mintájának ábrázolására, az iszlám fundamentalizmus alternatív modelljeként. A radikálisabb iszlám nézőpontot közvetítő államok – például Irán, Szaúd-Arábia és Pakisztán – befolyásának ellensúlyozásaként,<sup>12</sup> Ankara támogatta a helyi vallási tisztviselők képzését, segítette a vallási és történelmi emlékhelyek felújítását, türk iskolákat és kulturális központokat hozott létre az egész régióban. Ebben az időszakban nyitotta meg iskolahálózatát Fethullah Gülen,<sup>13</sup> a Nurcu<sup>14</sup> vallási mozgalom török iszlám „hítszónoka”. A kezdeményezés elérte

<sup>6</sup> Mustafa Aydın – Çağrı Erhan: *Küresel Politika'da Orta Asya*. Avrasya Üçlemesi I, Ankara, Nobel Publications, 2005. 110–112.

<sup>7</sup> Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: *Turkic Council (The Cooperation Council of Turkic Speaking States)*. [online], 2021. Forrás: mfa.gov.tr [2021. 01. 19.].

<sup>8</sup> Tigran Martirosyan: *Turkey in Central Asia: An Elusive Quest for a Larger Role*. Turkey and its Neighbors: Current Political Overview and Forecast for 2005 and Beyond, The Brookings Institution, 2005. 1.

<sup>9</sup> Bernardo Teles Fazendairo: *Uzbekistan's Defensive Self-Reliance: Karimov's Foreign Policy Legacy*. *International Affairs*, 93. (2017), 2. 412.

<sup>10</sup> Ebben az időszakban ismét közeledett egymáshoz Törökország és a Nyugat, hiszen 1995. december 31-től életbe lépett a vámuniós megállapodás Törökország és az EU között, majd 1999-ben Törökország hivatalos tagjelölti státuszt kapott.

<sup>11</sup> Thomas Wheeler: *Turkey's role and Interests in Central Asia*. [online], Saferworld, 2013. 10. 3. Forrás: ethz.ch

<sup>12</sup> Kursat Çınar: Turkey and Turkic Nations: A Post-Cold War Analysis of Relations. *Turkish Studies*, 14. (2013), 2. 262.

<sup>13</sup> Az 1990-es években a Gülen-mozgalom rendkívül aktív volt Közép-Ázsiában és más, muszlimok által lakott poszt-szovjet területeken. Bővebben lásd például: Bayram Balci: Between Secular Education and Islamic Philosophy: The Approach and Achievements of Fethullah Gülen's Followers in Azerbaijan. *Caucasus Survey*, 1, 2015. 107–116.

<sup>14</sup> Bővebben: M. Hakan Yavuz: Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement and Fethullah Gülen. *Middle East Journal*, 53. (1999), 4. 584–605.

Oroszország muszlimok lakta régióit is, ahol Gülen műholdas televízió keresztül szélesebb közönségnek közvetíthette az iszlámmal kapcsolatos nézeteit.

Ismail Cem<sup>15</sup> akkori külügyminiszter (1997–2002) kijelentette, hogy Törökországnak kulcsfontosságú szerepet kell vállalnia Euráziában, mert Nyugat-Európától kezdve Kína nyugati részéig központi helyet foglal el a térségben. Történelmi, vallási és kulturális adottságai miatt nagyon aktív és hatékony szerepet játszhat az általa elfoglalt központi régió átalakításában. Cem számára Törökország globális államként aposztrofálható, amely demokráciájával, szekularizmusával, az emberi jogok tiszteletben tartásával modellszerepet tölt be, történelmi jelentőségével, kulturális gazdagságával, humanizmusával vonzó lehet a többi állam számára.<sup>16</sup> Törökország stratégiai és geopolitikai elhelyezkedése miatt központi állam válhat belőle,<sup>17</sup> és így hatással lehet az energiaforrások elosztására.<sup>18</sup>

Ankara széles körű támogatása a közép-ázsiai és dél-kaukázusi régióban eufórikus hangulatot és túlzott elvárásokat ébresztett, aminek következtében Törökország meghatározó regionális hatalomként és egy tágabb pán török közösség nem hivatalos vezetőjeként jelent meg. Annak ellenére, hogy Törökországnak jelentős előnye volt több regionális riválisával szemben, Ankara ambíciói, hogy a független türk államokat összefogja a „pán török szolidaritás” ügye mentén, nem teljesült. A pántürkizmus (vagy nacionalista eurázsianizmus) a 20. század második felében a török szélsőjobb révén kezdett teret nyerni.<sup>19</sup> A Szovjetunió felbomlása nyomán bekövetkezett török aktivizmust az iszlámpárt Jólét Pártja (*Refah Partisi*) kormányzása (1996–1997) alatt a régió iránti érdeklődés csökkenése váltotta fel.

A kezdeti pozitív külpolitikai folyamatok ellenére Törökország stratégiai jelentősége csökkent az 1990-es években. Végül Törökország nem tudta elérni, hogy az ország nyugati integrációja, a teljes jogú európai uniós tagság megvalósuljon. Ez csalódás volt a török politikai vezetők számára, hiszen az addig elért eredmények nem elégítették ki a török igényeket. Ebben a helyzetben Törökország és a közép-ázsiai, valamint a kaukázusi államok új lehetőséget láttak. Az említett régiók országainak Törökország alternatívát jelentett az orosz és kínai befolyással szemben, míg e térség lehetséges vezetőjeként Törökország gazdasági, stratégiai előnyökhöz szeretett volna jutni.<sup>20</sup> Az orosz függőségtől épphogy megszabadult türk államok azonban nem kívántak egy újabb (nagy)hatalom függésében élni. Törökországot olyan eszköznek látták, amely lehetőséget biztosíthat számukra a nagyobb nemzetközi piacok eléréséhez.<sup>21</sup>

<sup>15</sup> İsmail Cem (1940–2007), Törökország külügyminisztere (1997–2002).

<sup>16</sup> Vö. İsmail Cem: Turkey: Setting Sail to the 21<sup>st</sup> Century. *Perceptions – Journal of International Affairs*, 2. (1997), 3. 1–4.

<sup>17</sup> Egeresi Zoltán: Híd szerepből központi állam: a török külpolitikai kapacitások átalakulása. In Ekert Mária – Molnár Attila Károly (szerk.): *Teremtés – politika és művészet*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont, 2015. 436–452.

<sup>18</sup> Nadir Devlet: Turkey's Energy Policy in the Next Decade. *Perceptions – Journal of International Affairs*, 9. (2004), 4. 71–90.

<sup>19</sup> Egeresi Zoltán: A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külgügyi Szemle*, 16. (2017), 4. 75.

<sup>20</sup> İsmail Cem: Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a New Millennium. *Turkish Policy Quarterly*, 1. (2002), 1. 1–6.

<sup>21</sup> Egeresi Zoltán – Péntzváltó Nikolett: *A Török Köztársaság a történelemben*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020. 64.

Törökország hosszú ideje tudatosan építi kapcsolatait a közép-ázsiai országokkal és Azerbajdzsánnal. Az európai integráció kudarca és a Szovjetunió felbomlása megnyitotta az utat az aktívabb külkapcsolatok kialakításához. Hosszú és változatos formában, gazdasági, kulturális és politika téren is lehetőség nyílt az érintett országokkal való együttműködésre. A kilencvenes évek kezdeti agresszívabb és kevésbé sikeres közép-ázsiai külpolitikáját értékalapú, gazdasági, kereskedelmi pilléreken nyugvó együttműködések sora váltotta fel. Ehhez nagyban hozzájárult a 2002 óta hatalmon lévő Igazság és Fejlődés Pártja (AKP), amely újszerű, nyitott együttműködést kívánt megvalósítani szomszédaival.

Az AKP időszakában tovább erősödtek Törökország közép-ázsiai kapcsolatai.<sup>22</sup> A 2000-es évek elejétől Törökország politikai, gazdasági és stratégiai hegemóniára törekedett azon országokban, régiókban, ahol erős történelmi és kulturális alapokra tudott építeni. Ebbe a sorba illeszkedik (a Balkán és a Közel-Kelet mellett) a Kaukázus és Közép-Ázsia is. Noha a török politikai unió elképzelése immár nem volt napirenden, Ankara egy stabil és többcélú együttműködésekben alapuló politika megvalósítását tűzte ki célul a Balkánon, a Kaukázusban, a Fekete-tenger medencéjében, a Közel-Keleten, a Földközi-tengeren és Közép-Ázsiában. Törökország korábban egyfajta hídszerepet<sup>23</sup> játszott a Nyugat és Kelet között, de a 2000-es évek közepére az ország immár központi helyet kívánt elfoglalni a külpolitikában, és ezt előszeretettel hangoztatta is.<sup>24</sup>

Az energia meghatározó kérdés a régióban. Törökország energiapolitikája négy célon alapult: a) ezen országok politikai téren való függőségének javítása, b) a nyugati intézmények tagjává válásának ösztönzése, c) regionális együttműködés kiépítése és d) életre kelteni a kelet-nyugati energiafolyosót.<sup>25</sup> Törökország számára meghatározó kérdés az energia és az ország energiafüggettsége, így nagy előrelépésként volt elkönnyvelhető, hogy a Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) kőolajvezeték hosszú viták után 2006-ban működésbe lépett.<sup>26</sup>

Az AKP prioritásként kezelte Törökország politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak fejlesztését ezen országok irányába. Ezzel kapcsolatban Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök hivatalos látogatásokat tett Kirgizisztánban, Tádzsikisztánban, Türkmenisztánban és Üzbegisztánban. Kiemelendő, hogy Kirgizisztánban kölcsönös katonai kapcsolatok fejlesztését javasolta.<sup>27</sup> Taskentben tett látogatása során Erdoğan és Islam Karimov üzbég elnök tárgyaltak a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemről, és aláírták a gazdasági bizottság megalakításáról szóló egyezményt.<sup>28</sup> A két vezető közös megegyezésre jutott a védelmi, stratégiai területen folytatott együttműködésről. Ily módon az üzbég pilóták kiképzést kaphattak Törökországban.<sup>29</sup>

<sup>22</sup> Egeresi Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. 119–152.

<sup>23</sup> Az AKP aktív külpolitikájának tükrében előtérbe került Törökország központi államként való értelmezése.

<sup>24</sup> Ramazan Gözen: Türk Dış Politikası'nda Vizyon ve Revizyon. *Demokrasi Platformu*, 1. (2005), 4. 41–58.

<sup>25</sup> Efeğil (2009): i. m. 77.

<sup>26</sup> Wheeler (2013): i. m. 8.; Çınar (2013): i. m. 264.

<sup>27</sup> Efeğil (2009): i. m. 80.

<sup>28</sup> Samuel Ramani: *The Turkey–Uzbekistan Rapprochement. Under Uzbekistan's New President, Ties with Turkey May Be Poised for a Thaw*. [online], *The Diplomat*, 2016. 12. 21. Forrás: thediplomat.com [2021. 01. 30.].

<sup>29</sup> Sabena Siddiqui: *Turk–Pak Partnership Goes Beyond Historical Bonds*. [online], *Daily Sabah*, 2019. 07. 04. Forrás: dailysabah.com [2021. 01. 30.].

Erdoğan miniszterelnök 2006-ban részt vett a 10. Török Államok és Nemzetek Gyűlésén<sup>30</sup> Antalyában. Beszédében Erdoğan megemlítette, hogy javítaniuk kell a multinacionális kapcsolatokat a kereskedelem és az energiapiac területén, majd 2007-ben Bakuban találkoztak újra.<sup>31</sup> Erdoğan a csúcstalálkozó mondott beszédében a török államok külpolitikájának összehangolását sürgette, a közös történelmi értékek kiemelését és a többoldalú együttműködések intézményesítését tűzte ki célul.<sup>32</sup> Javasolta a török nyelvű államok elnökeinek egy közös titkárság létrehozását. Kifejtette, hogy a testvériség alapján újra kell éleszteniük a kölcsönös kapcsolatokat, meg kell erősíteniük a török népek együttműködését, és támogatniuk kell a társadalmi, kulturális és gazdasági kapcsolatokat.<sup>33</sup> A politikai, kulturális és kereskedelmi kapcsolatok elmélyítését szorgalmazták, hangsúlyozva, hogy azok nem a nemzeti érdekeken, hanem a testvériségen alapulnak.<sup>34</sup>

A kétoldalú kapcsolatok erősítése tovább folytatódott. Erdoğan miniszterelnök 2008-ban hivatalos látogatást tett Türkmenisztánban.<sup>35</sup> Hüseyin Çelik, török oktatási miniszter elutazott Kazahsztán török iskoláiba,<sup>36</sup> Ali Babacan külügyminiszter kétoldalú kereskedelmi és kulturális kapcsolatokról tárgyalt Törökország és Üzbegisztán között. A felek megegyeztek, hogy a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztése utat nyitna a további kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok megerősítésének.<sup>37</sup>

Ahmet Davutoğlu török külügyminiszter 2012-ben egy interjúban kijelentette, hogy Törökország elsődleges célkitűzései a közép-ázsiai országok felé összpontosultak a demokrácia és a szabad piacgazdaság érdekében tett erőfeszítések támogatására; politikai és gazdasági reformfolyamatok biztosításáért, valamint elősegíteni a regionális együttműködések támogató környezet kialakítását és segíteni ezen országokat abban, hogy saját energiaforrásaikból profitáljanak.<sup>38</sup>

A látványos és eredményesnek tűnő tárgyalások ellenére a közép-ázsiai államok nem tekintettek mintaként Törökország politikai és gazdasági rendszerére. Törökország inkább alternatívát próbált kínálni az orosz és kínai függőség csökkentésére.<sup>39</sup> Függetlenségük első éveiben a nyugati világ, különösen az Egyesült Államok és az EU, a török modellt

<sup>30</sup> A Türk Tanács 2011-es első hivatalos csúcstalálkozóját megelőzően a türk országok képviselői 1992 és 2010 között többé-kevésbé éves szinten találkoztak egymással. A Türk Tanács létrehozásának egyik mérföldköve volt a 2006-os antalyai csúcstalálkozó.

<sup>31</sup> *Türk Keneşi*. [online], 2021. Forrás: turkkon.org [2021. 01. 30.].

<sup>32</sup> Efeğil (2009): i. m. 81.

<sup>33</sup> Efeğil (2009): i. m. 81.

<sup>34</sup> *“Historic Step” by Turkic States*. [online], Anadolu Agency, 2013. 08. 16. Forrás: aa.com.tr [2021. 01. 28.].

<sup>35</sup> John C. K. Daly: *Erdoğan goes to Turkmenistan*. [online], Eurasia Daily Monitor, 2008. 10. 08. Forrás: jamestown.org [2021. 01. 28.].

<sup>36</sup> *Bakanlığa Vekâlet Etme İşlemi* [online], 2008. 10. 15. Forrás: resmigazete.gov.tr [2022. 09. 09.].

<sup>37</sup> Efeğil (2009): i. m. 81.

<sup>38</sup> *Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review (Egypt) on 12 March 2012*. [online], Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2012. Forrás: mfa.gov.tr [2021. 01. 03.].

<sup>39</sup> Stephen F. Larrabee – Ian O. Lesser: *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica, CA, Rand Corporation, 2003. 115.

javasolta. Ám a valóságban Törökország nem válhatott mintává, mert más politikai és társadalmi alapokkal rendelkezett, mint a régió államai.<sup>40</sup> Például Törökországban nincs klánalapú szerveződés (a kurdokat leszámítva), vagy éppen a közép-ázsiai országok belpolitikai rendszerének sajátosságai is jelentősen eltérnek Törökországtól,<sup>41</sup> nem beszélve a jogállamiság és az emberi jogok kérdéséről.

### 3. Jelentősebb gazdasági együttműködések

Mindazonáltal a Törökország és a közép-ázsiai államok közötti hivatalos kereskedelem mértéke az 1990-es évek végén kevesebb, mint 1 milliárd dollár volt. Példaként említhető, hogy ezen időszakban Törökország és Oroszország között 3 milliárd dollár volt a kereskedelem mértéke.<sup>42</sup> Ez a viszonylag alacsony kereskedelmi forgalom annak tudható be, hogy a török vállalatok a kis és közepes méretű építési projekteket, szállodák építését, textil- és cementgyárakat részesítették előnyben. Problémák merültek fel az elosztási hálózatokkal, a banki szolgáltatásokkal és az áruszállítással kapcsolatban is.<sup>43</sup> Vélhetően a legnagyobb probléma az volt, hogy a közép-ázsiai államok nem rendelkeztek elegendő valutával a török áruk vásárlásához.

Törökország nem tudta kellően kielégíteni Közép-Ázsia kereskedelmi, pénzügyi és gazdasági igényeit. A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok elemzése során Törökország és a régió országai közötti kereskedelem volumene nem a várt szinten mozgott. Törökország külkereskedelmi mutatói Üzbegisztán, Kirgizisztán és Türkmenisztán tekintetében pozitívak voltak. Ezen országok esetében a török export mértéke körülbelül 30 és 40 millió dollár között mozgott a 2000-es évek végén, valamint Kazahsztán és Azerbajdzsán is jelentős helyet foglalt el (30 és 29 millió dollár) Törökország export-import kereskedelmében.<sup>44</sup> Ami a régió országainak külkereskedelmi mutatóit illeti, Törökország még mindig nem számított meghatározó partnernek. Türkmenisztán esetében Törökország negyedik helyen állt az exportot illetően. Törökország részesedése az azeri importból 1999 és 2000 között 13,8%-ról 6%-ra csökkent.<sup>45</sup> A kereskedelmi kapcsolatok tekintetében a 2000-es évek végén, a TİKA jelentései szerint 1327 török cégnek, összesen 1,5 milliárd dollár értékben volt érdekeltsége Azerbajdzsán úgynevezett nem olajágazataiban.<sup>46</sup> Kazahsztán esetében Törökország nem számított meghatározó kereskedelmi partnernek. A kazah piac elsősorban Oroszország, Kína, Németország, Ukrajna, Svájc és az Egyesült Arab Emírségek

<sup>40</sup> Vö. Levon Hovsepjan: The Turkish Model and Turkey's Central Asian Policies Conditioned by Western Strategic Interests. *Central Asia and Caucasus*, 56. (2009), 2. 112–118.

<sup>41</sup> Bővebben lásd Gyene Pál: Az államépítés két évtizede Közép-Ázsiában. In Ludvig Zsuzsa – Meisel Sándor (szerk.): *Kelet-Európa tanulmányok IX. Eurázsiai kérdőjelek 2012*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, 2013. 53–97.

<sup>42</sup> Wheeler (2013): i. m. 8.

<sup>43</sup> Martirosyan (2005): i. m. 2.

<sup>44</sup> Efeğil (2009): i. m. 83.

<sup>45</sup> Efeğil (2009): i. m. 83.

<sup>46</sup> Efeğil (2009): i. m. 79.

irányába nyitott. Ezen túlmenően Ankara támogatott több kazah és kirgiz energetikai, bányászati és építőipari vállalkozást, és érdeklődést mutatott a Gazdasági Együttműködési Szervezet (ECO) keretein belül megvalósuló együttműködések iránt is.<sup>47</sup>

2001-ben Azerbajdzsán Törökországból származó importjának és exportjának mértéke 148,1, illetve 67,3 millió dollárt tett ki.<sup>48</sup> Kazahsztánban négy török bank működött. Az országban működő 72 török cég teljes beruházási összege közel 1,5 milliárd dollárt ért el. Kirgizisztánban 13 török építőipari vállalat végzett beruházásokat 330,6 millió dollár értékben. Türkmenisztán autópályáinak 81%-át újították fel török cégek, és összesen 200 török cég működött a türkmén piacon.<sup>49</sup> Mindent figyelembe véve a 2000-es évektől kezdve megközelítőleg 1950 cég működött a régióban, és Törökország és a régió országai közötti kereskedelem volumene körülbelül 8,5 milliárd dollár nagyságrendben mozgott. A török cégek teljes kereskedelmének mértéke elérte a 3,5 milliárd dollárt.<sup>50</sup>

Törökország fokozatosan erősítette gazdasági kapcsolatait a türk országokkal. Ankara és az érintett országok közötti kereskedelem volumene 2010-re 6,5 milliárd dollárra nőtt, míg a török vállalkozók által kezdeményezett projektek értékét 50 milliárd dollárra becsülték, és mindent figyelembe véve 2000 török vállalat működött a közép-ázsiai türk országokban.<sup>51</sup> A TUSKON, a török üzletemberek és iparosok szövetsége további kezdeményezéseket tett arra, hogy török vállalkozók nagyobb arányban legyenek jelen a régióban.<sup>52</sup> Ennek ellenére nem jelenthető ki, hogy a közép-ázsiai és dél-kaukázusi régió Törökország legfontosabb kereskedelmi partnerei közé tartozott volna 2010-re.

Változó képet mutat a Törökországból érkező export mértéke az egyes országok tekintetében a 2013–2018 közötti időszakot vizsgálva. Azerbajdzsán és Kazahsztán esetében érezhető a visszaesés, még Kirgizisztán kapcsán inkább stagnálás figyelhető meg e téren, némi visszaesssel. Érdekes képet mutat a török export mértéke 2017–2018 között Türkmenisztán és Üzbegisztán esetében. Türkmenisztánban egy év alatt 55%-os visszaesést tapasztalhatunk, ami az ország izolációs politikájának köszönhető, míg Üzbegisztán kapcsán az utóbbi években látványosan bővült a kereskedelem, aminek egyik oka a török–üzbégi kapcsolatok erősödésében keresendő. A Törökországba irányuló import kapcsán is többségében visszaesést vagy stagnálást tapasztalunk 2013–2018 között. Kiugró adat a 2. számú táblázatban Kirgizisztán, amely esetében 2018-ban 41%-ra esett vissza a Törökországba irányuló import mértéke a 2017-es évhez képest.

<sup>47</sup> Çınar (2013): i. m. 262.

<sup>48</sup> Efegil (2009): i. m. 79.

<sup>49</sup> Efegil (2009): i. m. 79.

<sup>50</sup> Vö. Gülay Kiliç: *Turkey's Foreign Aid Policy Towards Central Asia from a Comparative Perspective*. Turkey, Middle East Technical University, 2011.

<sup>51</sup> Wheeler (2013): i. m. 7.

<sup>52</sup> Wheeler (2013): i. m. 7.

	Azerbajdzsán	Kazahsztán	Kirgizisztán	Türkmenisztán	Üzbegisztán
	Export	Export	Export	Export	Export
2013	3 174 497	1 155 814	432 301	2 050 248	624 482
2014	3 061 218	1 086 995	467 514	2 367 646	650 355
2015	2 092 207	882 334	317 222	1 968 062	518 157
2016	1 387 886	713 825	327 846	1 369 128	559 425
2017	1 476 522	840 336	379 072	1 117 745	726 719
2018	1 701 927	790 318	391 936	503 197	1 030 587

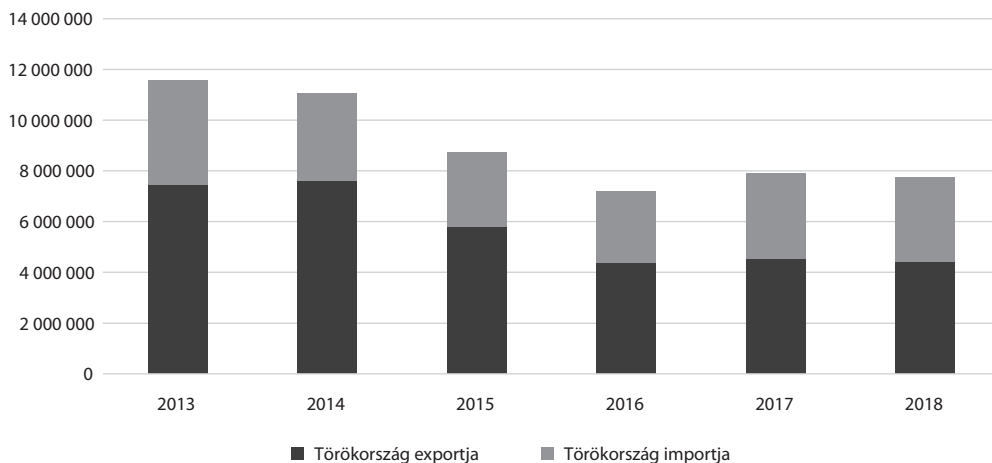
**1. táblázat: Az export mértéke Törökország és a türk országok között (2013–2018) – (ezer USD)**

*Forrás: a szerző szerkesztése a Török Statisztikai Hivatal (Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK) 2021-es lekérdezése alapján*

	Azerbajdzsán	Kazahsztán	Kirgizisztán	Türkmenisztán	Üzbegisztán
	Import	Import	Import	Import	Import
2013	612 678	1 758 429	106 805	789 020	853 058
2014	482 576	1 222 772	119 998	764 097	846 432
2015	357 093	1 115 012	117 702	634 448	722 712
2016	328 044	1 132 309	131 885	511 627	723 389
2017	384 146	1 493 796	155 124	487 294	838 369
2018	408 428	1 601 678	64 031	379 508	869 605

**2. táblázat: Az import mértéke Törökország és a türk országok között (2013–2018) – (ezer USD)**

*Forrás: a szerző szerkesztése a Török Statisztikai Hivatal (Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK) 2021-es lekérdezése alapján*



**1. ábra: Az export és import mértéke Törökország és a független türk köztársaságok között (2013–2018) – (1000 USD)**

*Forrás: a szerző szerkesztése a Török Statisztikai Hivatal (Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK) 2021-es lekérdezése alapján*



Annak ellenére, hogy például Türkmenisztánban közel 600 török vállalkozás működött, vagy éppen Kirgizisztánban, ahol a törökországi kapcsolatok szintén többdimenziósak, kevésbé látszik az a minta, hogy Törökország számára jelentős irányként írható körül a türk országokkal való kapcsolattartás az elmúlt évtizedben. A gazdasági kapcsolatok terén néhány kivételtől eltekintve vagy stagnálást, vagy visszaesést tapasztalhatunk, és az export-import tevékenység növekedése nagyon elenyésző. Megállapítható, hogy a türk országok export- és importtevékenysége jelentős mértékben elmaradt más területektől, szervezetektől. Az utolsó vizsgált évet figyelembe véve a Közép-Ázsiába irányuló török export legfontosabb termékei a textíliák, elektronikai eszközök, fém, műanyag és gumi termékek, valamint zöldségek.<sup>53</sup> Törökország közép-ázsiai termékimportját megfigyelve a legjelentősebb nyersanyagok és termékek között találjuk a fémeket, üzemanyagot és az elektronikai termékeket.<sup>54</sup>

A Törökország számára oly fontos testvéri kapcsolatok megakadtak egy bizonyos szinten, valamint az érintett országok fokozatosan nyitottak más piacokra is és nem akarnak maradéktalanul elköteleződni Törökország oldalán. Hiszen a hidegháború után Közép-Ázsiában paradigmaváltás következett be. Immár nem orosz irányítás alatt álltak, más nagyhatalmi szereplők is beléphettek ebbe a régióba és különböző befolyási övezeteket építhettek ki. Az új „Great Game” a független posztszovjet Közép-Ázsiában zajlik. A kapcsolódó nagyhatalmak (Oroszország, Kína, Törökország, USA, Irán) katonai és biztonsági kérdésekben, valamint a kereskedelem és beruházások terén is érdekeltek.<sup>55</sup> Legtöbb esetben nem agresszív politikát folytatnak, hanem a „soft power” lehetőségét alkalmazzák céljaik eléréséhez. Törökország esetében a pántörök és turanista álmok felelevenítése is meghatározó eszköz a céljaik elérésében. A Szovjetunió felbomlása és az új független török köztársaságok létrejötte megalapozta a török „eurázsianizmus” erősödését, ám Eurázsia geopolitikai keretének értelmezése kapcsolódott a pántürkizmus ideológiájához és a nagyhatalmak (Oroszország, Kína) közötti stratégiai kapcsolatok kiépítése során is kiváló alapot jelentett.<sup>56</sup>

#### 4. Az integrációs törekvések felerősödése – a Türk Tanács létrejötte

Törökország és a posztszovjet Közép-Ázsiával fenntartott kapcsolatok legfontosabb fejleménye a Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsának (más néven Türk Tanács) létrehozása volt.<sup>57</sup> A szervezet jogi alapját a Nahicseváni Egyezmény fektette le 2009 októberében.<sup>58</sup> A türk vezetők 1992 és 2010 között évente csúcstalálkozót szerveztek, amelyek nagyban hozzájárultak a Türk Tanács előkészítéséhez. A 2010-ben Isztambulban

<sup>53</sup> WITS – World Integrated Trade Solution. [online], 2021. Forrás: wits.worldbank.org [2021. 06. 07.].

<sup>54</sup> WITS – World Integrated Trade Solution. [online], 2021. Forrás: wits.worldbank.org [2021. 06. 07.].

<sup>55</sup> Gyene Pál: *Független államiság a posztszovjet Közép-Ázsiában*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2017. 239–273.

<sup>56</sup> Egeresi (2017): i. m. 82.

<sup>57</sup> A 2021-es nyolcadik (isztambuli) csúcstalálkozón a tagok úgy határoztak, hogy a „Türk Tanács” helyett a jövőben a „Török Államok Szervezete” megnevezést használják.

<sup>58</sup> *Nakhchivan Agreement*. [online], 2009. Forrás: turkkon.org. [2021. 03. 20.].

tartott tizedik csúcstalálkozót követően alakult meg a Türk Tanács.<sup>59</sup> Isztambulban található titkárságával a Türk Tanács nemzetközi szervezeti státuszt is kapott. A kazahsztáni Almatiban, 2011-ben tartott első csúcstalálkozója óta az együttműködés számos fontos területével foglalkozott. A megállapodás értelmében a türk államok a gazdasági és regionális biztonsági együttműködés, a regionális és globális projektekben folytatott partnerség, a társadalmi és kulturális kérdések elmélyítése, a tudományos és oktatási együttműködés erősítése és a közös álláspont kialakítása érdekében más nemzetközi szervezetekben is együtt fognak működni. Az integrációs törekvések nemcsak a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat, hanem a stratégiai, védelmi együttműködéseket is elősegítik (a tagállamok legfőbb mutatóit lásd a 3. táblázatban).

	Lakosság (fő)	Terület (km <sup>2</sup> )	GDP (milliárd dollár)
Azerbajdzsán	10 023 318	86 600	48,0
Kazahsztán	18 513 930	2 724 900	181,7
Kirgizisztán	6 456 900	199 900	8,5
Törökország	83 429 615	783 356	761, 4
Üzbegisztán	33 580 650	447 400	57,9

3. táblázat: A Türk Tanács tagállamai (2019)

Forrás: *data.worldbank.org*

A Türk Tanács legfőbb szervei az Államfők Tanácsa, a Külügyminiszterek Tanácsa, a Vének Tanácsa, a Vezető Tisztségviselők Tanácsa és a Titkárság. A Türk Tanács legfőbb döntéshozó testülete az Államfők Tanácsa, amelynek elnöke a hivatalban lévő elnöki tisztet betöltő ország (betűrend szerinti rotáció), a 2021 novemberében tartott isztambuli csúcstalálkozón Aliyev elnök átadta az elnökséget a Török Köztársaságnak a 2022-ben Üzbegisztánban tartandó csúcstalálkozóig. A Türk Tanács tevékenységét az Isztambulban található titkárság koordinálja és támogatja.<sup>60</sup>

A türk nyelvű országok között számos egyéb együttműködési mechanizmus, ernyő-szervezet is működik. A Türksoy a török kultúra nemzetközi szervezete, amelyet 1993-ban hoztak létre. Központja Ankarában található. E szervezet támogatja a tagok közötti együttműködést a tudomány, az oktatás, a kultúra és a művészet területén, nemzetközi szinten népszerűsítve a török világ közös értékeit.<sup>61</sup> A török kulturális központok a török kultúra, nyelv és művészet megismertetése érdekében kezdték meg működésüket. Törökország közel tízezer oktatási célú ösztöndíjat indított útjára.<sup>62</sup> Vallási témájú könyveket küldtek a helyi vallási vezetőknek, és Törökország rendszeresen küldött török vallási vezetőket a régióba. Létrehozták az Eurázsiai Iszlám Tanácsot.<sup>63</sup> E tanács tevékenységei

<sup>59</sup> Organization of Turkic States: *Presidential Summits*. [online], é. n. Forrás: *turkkon.org*

<sup>60</sup> Erdan Idrissov: *The Turkic Council: Engine of Turkic Integration*. In *Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 11–14.

<sup>61</sup> Dusen Kaseinov: *TURKSOY: The Global Actor of Cultural Cooperation in the Turkic World*. In *Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 19–23.

<sup>62</sup> Efegil (2009): i. m. 79.

<sup>63</sup> İdris Bal: *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi*. In İdris Bal: *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. İstanbul, Alfa Publications, 2001. 237–344.

közé tartozik a tudományos kutatásokon alapuló vallási publikációk készítése, a társadalom minden szegmense felé irányuló tájékoztató és felvilágosító tevékenység (beleértve a missziós tevékenységeket), valamint olyan fontos kérdésekkel is foglalkozik, hogy miként képezzenek ki olyan vallási vezetőket, akik képesek megfelelni a modern igényeknek és elvárásoknak.

A török nyelvű országok parlamenti közgyűlése (TURKPA) szintén szerepet játszott a türk államok közötti fokozatos integrációban az elmúlt évtizedben. A bakui székhelyű TURKPA nemzetközi szervezetként jött létre 2008-ban Isztambulban.<sup>64</sup> Megalakulása óta a szervezet rendszeres parlamentközi bizottsági üléseket tartott a jogi és nemzetközi kapcsolatokról, a társadalmi, kulturális és humanitárius kérdésekről, valamint a gazdasági együttműködésről, valamint a környezetről és a természeti erőforrások fontosságáról, hasznosításáról.<sup>65</sup> A TURKPA 2010 óta részt vesz a tagállamokban zajló választások és népszavazások megfigyelésében.<sup>66</sup> A TURKPA elnöksége minden évben változik, a négy tagállam (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország) képviselői között cserélődik. E szervezetben Magyarország 2014 óta megfigyelői státusszal rendelkezik

A tudományos és kulturális kapcsolatok kutatását, valamint együttműködést segítő Nemzetközi Türk Akadémiát 2012-ben hozta létre Kazahsztán, Törökország, Azerbajdzsán és Kirgizisztán. Az Aszتانában található Nemzetközi Türk Akadémia célja a török nyelv, irodalom, kultúra, történelem és néprajz területén végzett tudományos kutatások koordinálása és támogatása. Az akadémia további célja, hogy láthatóvá tegye a törökség hozzájárulását a világ civilizációihoz azáltal, hogy kutatásokat végez és publikál a türk nemzetek kulturális és szellemi örökségéről. A Török Kulturális Örökség Alap alapító okiratát a 2012-es biskeki csúcstalálkozón írták alá. Az alapítvány célja a török kulturális örökség védelme. A Türk Kulturális Örökség Alap a Türksojyal és a Nemzetközi Türk Akadémiával együttműködve végzi feladatait.<sup>67</sup>

A Türk Tanács által 2018-ban Cholpon-Atában megrendezett csúcstalálkozó volt az első a 2016-os sikertelen törökországi puccskísérlet után. Beszédében Erdoğan török elnök hangsúlyozta Törökország elvárásait a többi türk országgal szemben, és közös harcra szólított fel a „gülenista terrorszervezet”, azaz a FETÖ<sup>68</sup> ellen.<sup>69</sup> Üzbegisztán már a kilencvenes évek végén bezárta a gülenista iskolákat, jóval azelőtt (2016), hogy a török kormányok elkezdték terrorista szervezetként azonosítani a csoportot. Alijev és Nazarbajev gyorsan reagáltak Erdoğan azon követelésére, hogy zárják be a FETÖ-höz kapcsolódó iskolákat. Atambajev azonban elutasította Ankara kérését, és bírálta Törökországot, mert

<sup>64</sup> Jandos Asanov: *TurkPa: The Parliamentary Dimension of Cooperation Among Turkic Countries*. In *Fifth Summit of the Turkic Council. A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 25–28.

<sup>65</sup> Seçkin Köstem: *Geopolitics, Identity and Beyond: Turkey's Renewed Interest in the Caucasus and Central Asia*. In Emre Erşen – Seçkin Köstem (szerk.): *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in A Changing World Order*. London and New York, Routledge, 2019a. 116.

<sup>66</sup> Köstem (2019a): i. m. 116.

<sup>67</sup> *Organization of Turkic States* (é. n.): i. m.

<sup>68</sup> *Fethullahist Terrorist Organisation*.

<sup>69</sup> *Fight against FETÖ Should Not Be Delayed: Erdoğan*. [online], Hürriyet Daily News, 2018. 09. 03. Forrás: hurriyet-dailynews.com [2020. 12. 31.].

az megpróbál beavatkozni a kirgiz belügyekbe.<sup>70</sup> A 2017 novemberében megválasztott kirgiz elnök, Sooronbay Jeenbekov már hajlandó volt együttműködni Ankarával ebben a kérdésben. Ezúttal, amikor Erdoğan elégedetlenségét fejezte ki Bishkek FETÖ elleni harcával kapcsolatban, Jeenbekov elnök hangsúlyozta, hogy a csoporthoz kötődő iskolákat átnevezték és kormányzati irányítás alá helyezték azokat, valamint megjegyezte, hogy Kirgizisztánnak soha nem lesznek olyan jellegű céljai, amelyek Törökország megkárosítására irányulnának.<sup>71</sup>

Törökország aktív fellépése és nemzetközi súlya nyomán érezhető egyfajta ki nem mondott vezető szerep, amelynek során Ankara kihasználva stratégiai és gazdasági fölényét megpróbál aktív kezdeményezője lenni a türk országokat érintő folyamatoknak. A Türk Tanács várhatóan egyre meghatározóbb szerepet fog betölteni a jövőben, különösen a tagországok jelentős köolaj- és földgázkészletének köszönhetően, nem beszélve arról, hogy a Tanács országai aktívan érintettek a Kína által koordinált „Egy övezet egy út” (OBOR) projektben. A Türk Tanács növekvő gazdasági és politikai súlya további országokat is ösztönözhet arra, hogy szorosabb kapcsolatokat építsenek ki a tagországokkal, amire jó példa Magyarország keleti nyitása. Magyarország közép-ázsiai országokkal fennálló kapcsolatai az 1990-es és 2000-es években viszonylag gyengébbek maradtak, ám a közelmúltban változás tapasztalható, mivel a magyar diplomáciai jelenlét ezekben az országokban fokozódott.<sup>72</sup> Magyarország 2018 óta megfigyelői státusszal rendelkezik a Türk Tanácsban, sőt 2019-ben Budapesten nyitották meg a Tanács első európai irodáját.

## 5. A fejlesztési, segélyezési programok

Számos állam, így az Egyesült Államok, Németország vagy Japán mellett Törökország is fontos szerepet játszik a közép-ázsiai államok fejlesztési segélyezésében. A Külügyminisztérium adminisztratív keretei között Törökország létrehozta a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökséget (TİKA)<sup>73</sup> kifejezetten azzal a céllal, hogy fejlesztési támogatásokat juttasson el a független közép-ázsiai országokba. Mindezen kezdeményezés eredményesnek bizonyult, hiszen a TİKA 1992 és 2003 között közel 2506 projektet koordinált. A támogatások 31,3%-át Kazahsztán, 10,9%-át Kirgizisztán, 9,9%-át Azerbajdzsán és 8,8%-át Türkmenisztán kapta.<sup>74</sup>

Az 1990-es évek során Törökország mintegy 80 millió dollár humanitárius segélyt és több mint 1 milliárd dollár hitelt nyújtott a közép-ázsiai országoknak.<sup>75</sup>

<sup>70</sup> *Kyrgyz President Rebuffs Turkish Warning about FETÖ Coup Threat.* [online], Hürriyet Daily News, 2016. 08. 01. Forrás: hurriyetdailynews.com [2020. 12. 31.].

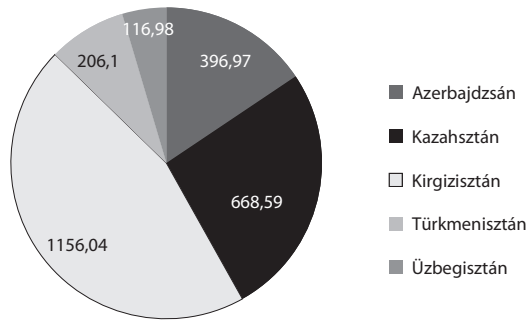
<sup>71</sup> Chris Rickleton: *Erdogan Visit Delights Some in Kyrgyzstan, Annoys Others. The Turkish Leader is Insistent Bishkek Do More to Squeeze Out Followers of Fethullah Gulen.* [online], 2018. 09. 03. Forrás: eurasianet.org [2021. 01. 31.].

<sup>72</sup> Egeresi Zoltán: *Hungary's Opening Towards the Turcic World. Avrasya Dünyası/Eurasian World*, 4. (2020), 50.

<sup>73</sup> TİKA. [online], 2021. Forrás: tika.gov.tr [2021. 01. 30.]; A szervezet tevékenységéről magyarul bővebben lásd Szálkai Kinga: A TİKA: Törökország nemzetközi fejlesztési támogatási tevékenysége. In Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. 152–166.

<sup>74</sup> Efejl (2009): i. m. 79.

<sup>75</sup> Martirosyan (2005): i. m. 2.



**2. ábra: Törökország hivatalos fejlesztési támogatásának mértéke 1991–2018 között (millió USD)**

*Forrás: oecd.org*

A TÍKA biztosítja és koordinálja az adott országba érkező segélyeket más kormányzati szervek támogatásával és együttműködésével. Érzékelhető némi visszaesés a türk országokat érintő támogatások mértékében, hiszen míg 1992-ben a TÍKA-támogatások közel 100%-át Közép-Ázsiába juttatták, addig 2005-ben a projektek 55%-át hajtották végre a kaukázusi és a közép-ázsiai országokban, majd 2010-re ez a szám 36%-ra csökkent.<sup>76</sup> Mivel az AKP időszaka alatt a támogatások mértéke jelentős mértékben visszaesett, így felvetődik a kérdés, hogy a régió milyen mértékben játszott meghatározó szerepet Törökország számára a vizsgált időszakban. A megalakulása óta a TÍKA mintegy 30 ezer projektet valósított meg öt kontinensen, közel 170 országban.<sup>77</sup> A szervezet tevékenységébe tartoznak a történelmi emlékhelyek felújításai, helyreállításai, valamint kulturális és vallási emlékhelyek létesítése.

Kazahsztán és Kirgizisztán a két legnagyobb haszonélvezője a régióba érkező TÍKA-segélyeknek. Kazahsztán esetében 668 millió dollár a támogatások mértéke 1991 és 2018 között (a fejlesztési támogatások mértékét lásd 2. ábrán).<sup>78</sup> Az országba irányuló támogatások érintették a mezőgazdasági és állattenyésztési tevékenységeket, infrastruktúra-fejlesztéseket és az életszínvonal emelését elősegítő társadalmi programokat, valamint a közös kulturális és történelmi örökségek megőrzését, azok ápolását.<sup>79</sup> Az 1991 és 2018 közötti időszakban Kirgizisztán kapta a legtöbb segélyezési, fejlesztési támogatást Törökországtól. Mindent összegezve Kirgizisztán 1156 millió dollár támogatást kapott Törökországtól, és 760 fejlesztési, támogatási projektet hajtottak végre az országban, amelyek főként az oktatási, egészségügyi, infrastruktúra-fejlesztési és humanitárius segítségnyújtáshoz kapcsolódtak.<sup>80</sup>

<sup>76</sup> Wheeler (2013): i. m. 9. A szerző, Wheeler ugyanitt megjegyzi, hogy a régióba irányuló segélyezések pontos adatainak feltérképezése nehézséget jelent a 2005 előtti időszakot vizsgálva, hivatkozva az eltérő statisztikai adatokra.

<sup>77</sup> Faruk Zorlu: *Turkish Aid Agency TIKa Marks 28th Anniversary of Foundation*. [online], Anadolu Agency, 2020. 01. 30. Forrás: aa.com.tr [2021. 04. 16.].

<sup>78</sup> Lásd 2. ábra.

<sup>79</sup> Hakan Fidan – Rahman Nurdun: *Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TIKa (Turkish International Cooperation and Development Agency)*. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10. (2008), 1. 93–111.

<sup>80</sup> *Turkey Funded Over 760 Aid Projects in Kyrgyzstan*. [online], TRT World, 2018. 09. 01. Forrás: trtworld.com [2021. 04. 20].

Az AKP egyre növekvő gazdasági és belpolitikai eredményei utat nyitottak Törökország számára, hogy proaktívabb külpolitikát tudjon folytatni az elmúlt évtizedben. A 121 ország számára nyújtott török segély 85 millió dollárról 3,4 milliárd dollárra nőtt a 2010-es évek elején.<sup>81</sup> Az AKP győzelme Ankara stratégiájának gyakorlati átértékelését hozta Közép-Ázsiában is. A TİKA nem véletlenül számít Törökország közép-ázsiai és dél-kaukázusi politikája egyik meghatározó eszközének, hiszen e szervezet keretei között Ankara tovább tudja erősíteni pozícióját az érintett országok között, és jelentős befolyásra tudott szert tenni annak ellenére, hogy Törökország számára az érintett országok az elmúlt években jelentős mértékben veszítettek kitüntetett szerepükből.

## 6. Stratégiai, védelmi kapcsolatok

A különböző szintű hivatalos találkozók során a török vezetés minden alkalmat megragadott, hogy hangsúlyozza országuk fontos szerepét az új geopolitikai környezetben. Süleyman Demirel török miniszterelnök szerint a hidegháború után kialakult regionális kapcsolatok rendszerében Törökországnak mint a NATO stabil tagjának ebben az instabil régióban, stratégiai szerepe egyre fontosabbá válik, és a Szovjetunió 1991-es összeomlása ismét megerősítette Törökországot mint meghatározó regionális gazdasági erőt.<sup>82</sup>

Az 1990-es évek végén megkezdte a türk országokkal kapcsolatos katonai modernizációs programjait. Meg kell jegyezni, hogy Törökország katonai együttműködésben nagyban támaszkodik a NATO Békepartnerség (PfP) programjára. Az 1990-es évek eleje óta fokozódtak a kapcsolatok Törökország és a közép-ázsiai országok katonai vezetői között. A NATO Békepartnerség programján keresztül Törökország szoros katonai kapcsolatot létesített a közép-ázsiai és dél-kaukázusi országokkal. A NATO PfP Képzési Központot 1994-ben hozták létre Ankarában.

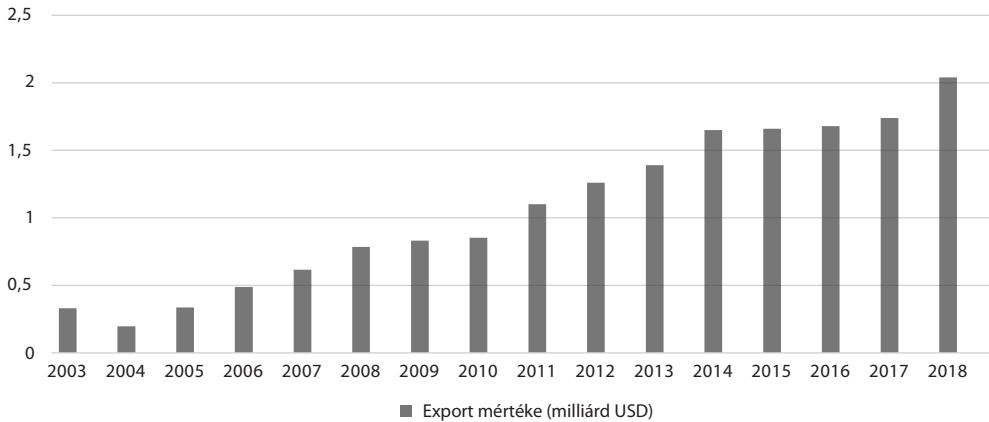
A stratégiai, védelmi kapcsolatok jelentős mértékben növekedtek az AKP időszakában. A török külpolitika új irányvonalán belül Törökország célja a béke és a stabilitás fenntartása volt a szomszédos régiókban.<sup>83</sup> Davutoğlu az AKP kormányának új külpolitikája célkitűzéseit és orientációját a fent említett elveknek megfelelően írta le.<sup>84</sup> Ankara figyelmét Törökország szomszédos régiói és a velük történő jó kapcsolatok kialakítása mentén határozta meg, különféle gazdasági és politikai együttműködések magukban foglalva. Ennek értelmében Törökország nagy aktivitást mutatott a Kaukázus, a Fekete-tenger és Közép-Ázsia irányába, ahol kulcskérdésként merül fel az energiaellátás és energiatranszport, amellyel ellensúlyozhatják Törökország energiaéhségét.

<sup>81</sup> *Turkish Aid to 121 Countries Reached \$3.5 Billion in 2012.* [online], Hürriyet Daily News, 2013. 10. 28. Forrás: hurriyetdailynews.com [2021. 01. 05.].

<sup>82</sup> Vö: Süleyman Demirel: Başbakan Süleyman Demirel'in Türki Cumhuriyetler Gezisi ile İlgili Olarak TBMM Genel Kurulunda ve DYP TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşmalar. Ankara, 1992.

<sup>83</sup> Seçkin Köstem: *The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy.* [online], Italian Institute for International Political Studies, 2019b. 10. 03. Forrás: isponline.it [2021. 01. 31.].

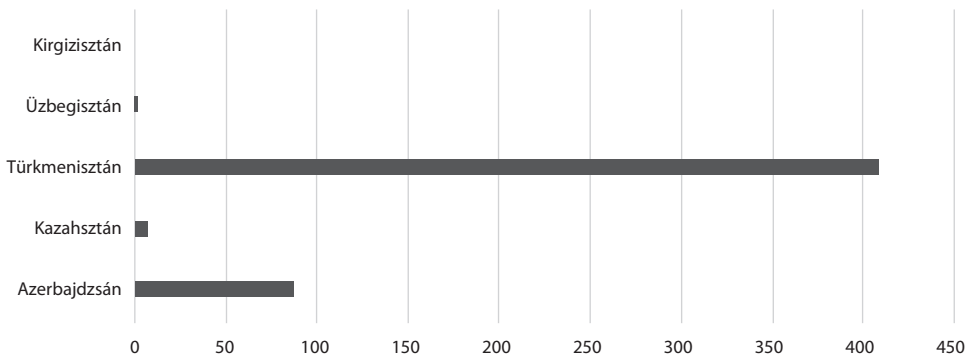
<sup>84</sup> Ahmet Davutoğlu: *Turkey's Zero-Problems Foreign Policy.* [online], Foreign Policy, 2010. 05. 20. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 01. 31.].



**3. ábra: Törökország hadászati exportja (2003–2018)**

*Forrás: ssb.gov.tr*

Törökország aktív politikáját a török nyelvű közép-ázsiai országokkal kapcsolatban Nyugaton kezdetben támogatták, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, amelynek jó alternatívát nyújtott a régióban Törökország – egy nyugati szövetséges jelenléte –, szemben Iránnal, Kínával és Oroszországgal,<sup>85</sup> amelyek arra törekedtek, hogy növeljék befolyásukat a közép-ázsiai régióban.<sup>86</sup> Törökország felismerte, ahhoz, hogy elérje politikai céljait és kiterjessze befolyását, katonai jelenlétre van szüksége a régióban.



**4. ábra: Törökország fegyverexportja a türk országok között 2002–2018 (millió USD)**

*Forrás: armstrade.sipri.org*

<sup>85</sup> Ramachandra Byrappa: Building Foreign Policy Resilience in the 21<sup>st</sup> Century: The Concept of Commonwealth. In Ana Jovic-Lazic – Alexis Troude (szerk.): *Security Challenges and the Place of the Balkan and Serbia in a Changing World*. Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, 2020. 47.

<sup>86</sup> Zakir Chotoev: The Turkish Factor in the Evolution of the Central Asian Republics. *Central Asia and the Caucasus*, 20. (2003), 2. 73.

A kaukázusi államokat illetően további aggályok merülnek fel az azeri–örmény kapcsolatok, a grúz háború és az Oroszországgal kialakuló kapcsolatok terén. Az 1990-es évek elején Azerbajdzsán és Örményország véres háborút vívott a *de jure* Azerbajdzsánhoz tartozó, de etnikailag örmények lakta Hegyi-Karabah területéért. A konfliktus 6500 örmény és 20–25 ezer azeri halálát eredményezte, valamint megközelítőleg 300 ezer örménynek kellett elhagynia Azerbajdzsánt<sup>87</sup> és 186 ezer azeri-török menekült el Örményországból.<sup>88</sup> Törökország támogatásáról biztosította Bakut, és lezárta Örményországgal közös határát.

Futballdiplomácia néven vált ismertté az a kezdeményezés, miszerint Abdullah Gül török államfő 2008-ban meghívást kapott örmény kollégájától, Szerzs Szarkiszjántól, hogy vegyen részt a két ország közötti világbajnoki selejtező futballmérkőzésen.<sup>89</sup> A Törökország és Örményország közötti javuló kapcsolatok szintén összeegyeztethetők voltak a török külpolitika új vonalával. Ez a lehetséges enyhülés Törökország és Örményország kapcsolataiban több okból is fontos. Először is lehetővé tehetné volna Ankara közvetítését Örményország és Azerbajdzsán között. Másodszor, e jelentős külpolitikai siker eredményeként Törökország fokozhatta volna regionális jelentőségét.<sup>90</sup> Ám a török–örmény kezdeményezés legfőbb ellenzője maga Azerbajdzsán volt, így a kezdeti diplomáciai közeledések Törökország és Örményország között 2010-ben lényegében el is halványultak.

Ankara és Baku egyre szorosabb együttműködést tűzött ki célul a védelmi ágazatban. Azerbajdzsán ankarai nagykövete szerint a stratégiai együttműködés fokozásának két legfontosabb területe a védelmi ipar és a nem energetikai termékek kereskedelme.<sup>91</sup> A 2010 óta hatályban lévő katonai egyezmény értelmében az azerbajdzsáni katonai vállalat, az Azersimtel bejelentette, hogy megállapodást kötött a Török Mechanikai és Vegyipari Vállalattal (MKE) egy közös katonai létesítmény elindításáról. A török és azerbajdzsáni katonai erők 2013-ban közösen hajtották végre a TurAz Eagle elnevezésű hadgyakorlatokat, amelyet további közös katonai hadgyakorlatok követtek, amelyeken 30 vadászgép, 150 páncélozott jármű és több mint 15 ezer fős szárazföldi erő vett részt Törökországból és Azerbajdzsánból együttesen.<sup>92</sup>

Az első kormányközi megállapodást a katonai együttműködésekről Törökország és Kazahsztán között 1993. február 23-án Almatiban írták alá, ami rendkívül előnyös volt a kazah fél számára, mivel a törökök vállalták a program összes anyagi vonzatát. 1994 augusztusában Mehmet Gölhan török védelmi miniszter hivatalos látogatást tett Kazahsztánban. A haditechnikai fejlesztésről, katonai kiképzésekről szóló és az oktatást érintő megállapodás aláírása jelentős támogatást és fejlesztést biztosított a kazah fél számára,<sup>93</sup> de az oktatási és képzési programok csak az 1990-es évek végén kezdődtek meg.

<sup>87</sup> Minority Rights Group International: *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Azerbaijan: Armenians*. [online], 2018. 03. Forrás: refworld.org [2021. 05. 28.].

<sup>88</sup> Arif Yunusov: *Demographic disaster. Index on Censorship*, 26. (1997), 4. 70.

<sup>89</sup> M. Efe Çaman – M. Ali Akyurt: *Caucasus and Central Asia in Turkish Foreign Policy: The Time Has Come for a New Regional Policy. Alternatives*, 10. (2011), 2–3. 79.

<sup>90</sup> Çaman–Akyurt (2011): i. m. 79.

<sup>91</sup> Köstem (2019a): i. m. 122.

<sup>92</sup> Köstem (2019a): i. m. 122–123.

<sup>93</sup> Levon Hovsepyan: *Military-Political Aspects of Cooperation Between Turkey and the Central Asian Countries. Overall Dynamics of Development. Central Asia and the Caucasus*, 11. (2010), 2. 83.



1996 szeptemberében aláírták a török–kazah katonai együttműködésről szóló megállapodást. Ez a dokumentum a NATO PFP-programjának együttműködését, az Egyesült Királyság és az EBESZ békefenntartó misszióiban való közös részvételt és egy hadtest megalakítását írta elő, valamint foglalkozott az altisztek kiképzésével és a kazah parti őrszolgálat létrehozásával is. Ugyanebben az évben megállapodást írtak alá a katonai ipari szférában folytatott kölcsönös segítségnyújtásról és a haditechnikai együttműködésről.

Említésre méltó az 1998 júniusában aláírt szerződés, amely 500 ezer dollárnyi haditechnikai támogatást biztosított Kazahsztánnak.<sup>94</sup> Az 1999-ben aláírt megállapodás szerint Törökország körülbelül 700 ezer dollárt különített el Kazahsztán katonai kommunikációs eszközeinek korszerűsítésére. Később újabb megállapodás született arról, hogy további 1 millió dollárt adnak az országnak. Megállapodás született a kazah katonák törökországi kiképzéséről, a két ország közös küzdelméről a nemzetközi terrorizmus ellen és az együttműködésről más katonai területeken is.<sup>95</sup> Ezt követően 2001 márciusában megállapodást írtak alá a két ország közötti haditechnikai szektorban folytatott együttműködés további koordinációját és intenzívebbé tételét célzó intézkedések végrehajtásáról. Azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson a kazahsztáni fegyveres erőknek, Aszتانában létrehozták a török vezérkar külön képviselőt, és bejelentették, hogy Törökország hajlandó segítséget nyújtani az ország hadseregének és haditengerészetének korszerűsítésében. A 2003. októberi törökországi látogatása során Muhtar Altinbajev kazah védelmi miniszter új megállapodást írt alá, amelynek értelmében katonai, hadászati eszközöket érintő támogatást biztosítanak Kazahsztánnak összesen 1,5 millió dollár értékben, majd 2005 júniusában Törökország további katonai felszerelést küldött az országnak összesen 1,3 millió dollár értékben.<sup>96</sup> A török–kazah katonai együttműködés programja szerint Kazahsztánnak 2010 előtt hozzávetőlegesen 10 millió dollárt kellett kapnia, amelyet katonai járművek, haditengerészeti technika beszerzésére és korszerűsítésére kellett fordítania.<sup>97</sup> A vezető török védelmi vállalat (ASELSAN) és kazah partnere (Kazakhstan Engineering) között 2012-ben<sup>98</sup> 44 millió dollár értékű katonai megállapodás eredményezte a közös török–kazah védelmi gyártás elindítását.<sup>99</sup> Ezenkívül a Magas szintű Stratégiai Együttműködési Tanács (*High Level Cooperation Council*) 2012-es alapítása hozzájárult egy intézményi mechanizmus létrehozásához a két ország közötti stratégiai kapcsolatok továbbfejlesztéséhez.<sup>100</sup> Kiemelendők az úgynevezett „Steppe Eagle” hadgyakorlatok, amelyeket 2003 óta tartanak Kazahsztánban (elsősorban Kazahsztán, USA, Nagy-Britannia részvételével),

<sup>94</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 85.

<sup>95</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 85.

<sup>96</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 85.

<sup>97</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 85.

<sup>98</sup> *Aselsan Annual Report*. [online], 2012. Forrás: aselsan.com.tr [2021. 01. 02.].

<sup>99</sup> Ryskeldi Satke – Casey Michel – Sertaç Korkmaz: *Turkey in Central Asia: Turkic Togetherness? Ankara has been Noticeably Reticent Developing Ties in the Former Soviet Sphere*. [online], *The Diplomat*, 2014. 11. 28. Forrás: thediplomat.com [2021. 01. 02.].

<sup>100</sup> Zhansait Tuimebayev: *Kazakhstan–Turkey Strategic Partnership Can Serve as Example*. [online], *The Astana Times*, 2015. 04. 16. Forrás: astanatimes.com [2021. 05. 31.].

amelynek 2017-es második szakaszában több mint 700 katona vett részt, kiegészülve török, kirgiz és tádzsik erőkkel.<sup>101</sup>

Törökország együttműködése Kirgizisztánnal egy 1993-ban kötött megállapodás aláírásával kezdődött, amelynek értelmében az ország haditechnikai és anyagi segítséget kapott a törököktől. Törökország azonban csak 1999-ben kezdett aktívabb segítséget nyújtani a kirgiz fegyveres erőknek. A katonai felszereléseket és kommunikációs eszközöket érintő támogatások összesen csaknem egymillió dollárt jelentenek, bár a 2000 októberében aláírt kormányközi megállapodásban 1,5 millió dollár támogatását biztosították. Kirgizisztánnak pénzügyi támogatást is nyújtottak, és 2000 őszén mindkét ország elnöke úgy döntött, hogy létrehoz egy közös csoportot a nemzetközi terrorizmus elleni együttműködés jegyében.<sup>102</sup> A török fegyveres erők vezetősége és a kirgizisztáni védelmi minisztérium között 2002 márciusában aláírt megállapodás szerint a török félnek 1,1 millió dollár összegű katonai és anyagi segítséget nyújtottak volna, ám 2003-ra ez az összeg elérte a 3,5 millió dollárt.<sup>103</sup> 2005 októberében kormányközi megállapodást írtak alá Ankarában a kirgiz fegyveres erők ingyenes katonai segítségnyújtásáról. Ugyanezen év novemberében megállapodás született Biskekben, miszerint a török fél 800 ezer USA dollárt biztosít Kirgizisztán haditechnikai segítségére, majd 2007 májusában a kirgiz hadsereget további technikai eszközökkel (köztük kommunikációs rendszerekkel) látták el, összesen mintegy 650 ezer dollár értékben. Kirgizisztán 2007-ben összesen 2 millió dollár értékben kapott haditechnikai és pénzügyi támogatást Törökországtól. A két ország közötti katonai együttműködés tovább erősödött, majd 2008 júniusában újabb megállapodást írtak alá, amely szerint Törökország összesen egymillió dollárt különített el a kirgiz hadsereg további korszerűsítésére.<sup>104</sup> Kirgizisztán Védelmi Minisztériuma és a török vezérkar 2009 januárjában újabb megállapodást kötöttek egymással, amelynek értelmében újabb haditechnikai segítségnyújtást biztosítottak a kirgiz fegyveres erőknek.<sup>105</sup> A Kirgiz Köztársaság fegyveres erőinek volt vezérkari főnöke Asanbek Alymkozhoev 2015-ben megállapodást kötött Törökországgal. Ennek értelmében 2016-tól Törökország több lehetőséget biztosít Kirgizisztán számára a katonai kiképzésekre, például a törökországi Izmirben található NATO központjában.<sup>106</sup> A két ország stratégiai kapcsolatának jegyében a felek megállapodtak abban, hogy katonai intézetet alapítanak Kirgizisztánban a kirgiz fegyveres erők számára.<sup>107</sup>

Üzbegisztán is fontos stratégiai szereplője a törökök közép-ázsiai politikájának. A török és az üzbég védelmi minisztérium 2000 októberében megállapodást írt alá a katonai és haditechnikai fejlesztéseket, valamint a biztonsági kérdéseket érintő együttműködésről,

<sup>101</sup> Nicholas Moyte: *Steppe Eagle 2018: Interoperability with Partner Countries in Action*. [online], Defense Imagery and Video Distribution System, 2018. 08. 23. Forrás: dvidshub.net [2021. 06. 01.].

<sup>102</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 86–87.

<sup>103</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 84.

<sup>104</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 86.

<sup>105</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 86.

<sup>106</sup> Arestakes Simavoryan: *Turkey's Military-Technical Cooperation With the Turkic Nations*. [online], Orbeli Center, 2019. 11. 18. Forrás: orbeli.am [2021. 06. 04.].

<sup>107</sup> *Турция построит Военный институт для армии Кыргызстана*. [online], 2019. 06. 24. Forrás: elgezit.kg [2021. 06. 01.].

különösképpen a terrorizmus elleni harcról. Ennek értelmében Törökország vállalta a szükséges haditechnikai segítség nyújtását. A fent említett megállapodások jelentősen hozzájárultak a két ország közötti együttműködések megerősítéséhez a hadászat és a biztonság területén. E tekintetben érdemes megemlíteni a katonai oktatás terén folytatott együttműködésről szóló, már 1992-ben aláírt megállapodást, bár ezt sokáig nem erősítették meg.<sup>108</sup> Üzbegisztáni látogatása során, 2002 márciusában, a török fegyveres erők vezérkari főnöke, Hüseyin Kıvrıkođlu megállapodást írt alá az üzbég féllel, amely összesen 1,2 millió dollár értékű haditechnikai eszközök szállítását biztosította Üzbegisztán számára.<sup>109</sup> A terrorizmus elleni küzdelemre 2003-ban 1,5 millió dollárt szántak, és összesen 610 ezer dollár értékű hadianyagot és oktatási/kiképzési célú felszerelést szállítottak. Összességében elmondható, hogy Törökország 2002 és 2004 között Üzbegisztánnak összesen mintegy 3 millió 300 ezer dollár támogatást biztosított haditechnikai segítségnyújtás címén. Erdoğan 2003-as üzbegisztáni útja során aláírt egy újabb katonai együttműködésről szóló megállapodást, amely az üzbég katonák kiképzését irányozta elő – a terrorizmus elleni harc jegyében –, és az üzbég légierő tisztjei Törökországban vehettek részt kiképzéseken.<sup>110</sup> Az együttműködések jegyében Törökország 2002 és 2004 között 3,3 milliárd dollár katonai segítséget nyújtott Üzbegisztán számára.<sup>111</sup> Törökország antiterrorista kiképzést nyújtott az üzbég tiszteknek, és ily módon katonai felszereléseket is biztosított az üzbég hatóságoknak. Törökország további biztonsági megállapodásokat írt alá Üzbegisztánnal, amelynek célja az esetleges iszlám fundamentalista erők elleni közös harc volt. Még 2000-ben a török fél anyagi támogatást nyújtott Üzbegisztánnak, és lehetőséget biztosított arra, hogy katonai oktatási intézményeiben képezze ki terrorrelenes alosztályait. A 2000 októberében aláírt szerződés értelmében a felek megállapodtak a terrorizmus és a különböző típusú bűncselekmények elleni küzdelem folytatásáról. Megegyeztek abban, hogy Üzbegisztánt török fegyverekkel és katonai felszerelésekkel fogják ellátni.<sup>112</sup>

Ellentétben más közép-ázsiai köztársaságokkal folytatott együttműködésével, Törökország Üzbegisztánnal fennálló politikai kapcsolatai nagyon instabilak voltak. Mindez megakadályozta a további kétoldalú megállapodások nagyobb intenzitását a stratégiai együttműködések terén. Karimov üzbég elnök 2016-os halála után a felek érezhetően közeledni kezdtek egymáshoz. Mirziyoyev elnök 2017 októberében Törökországban találkozott Erdoğannal, és a találkozó lehetőséget biztosított a két ország vezetői számára, hogy új stratégiai partnerség kiépítését kezdeményezzék.<sup>113</sup> Erdoğan üdvözölte az erősödő kapcsolatokat és hangsúlyozta, hogy Törökország Üzbegisztánt fontos stratégiai partnernek tekinti.<sup>114</sup>

<sup>108</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 84.

<sup>109</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 84.

<sup>110</sup> Roger N. McDermott – Farkhad Tolipov: *Military Reform in Uzbekistan: Defending the Priorities*. [online], The Central Asia-Caucasus Analyst, 2003. 08. 27. Forrás: cacianalyst.org [2021. 01. 02.].

<sup>111</sup> Wheeler (2013): i. m. 10.

<sup>112</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 86.

<sup>113</sup> Eşref Yalınkılıçlı: *Uzbekistan as a Gateway for Turkey's Return to Central Asia*. *Insight Turkey*, 20. (2018), 4. 31.

<sup>114</sup> Presidency of the Republic of Türkiye: *Uzbekistan is a Strategic Country in Central Asia in Every Respect*. [online], 2017. 10. 25. Forrás: tccb.gov.turkey [2021. 06. 01.].

A stratégiai, védelmi kapcsolatok szinte évről évre erősödtek Törökország és a türk államok között. Törökországban 2005-ben körülbelül 500 kazah katonát képeztek ki a kommandósok a speciális rendeltetésű, a mesterlövészképzés és a belbiztonsági képzés keretében. 2005 óta a kazah különleges műveleti erők katonái is minden évben részt vesznek a törökországi hadgyakorlatokon. Megközelítőleg 150 kazah katona vett részt kiképzésen Törökország szárazföldi és haditengerészeti oktatási intézményeiben, különösen a Kuleli katonai középiskolában, valamint szárazföldi és katonai orvosi akadémián.<sup>115</sup>

A közép-ázsiai köztársaságokból érkezett katonák százait képezték ki Törökországban kétoldalú védelmi programok révén. Közép-Ázsia geopolitikájának jelentősége az ankarai döntéshozók számára az egyik fő prioritás, és ösztönözte döntésüket a biztonsági kérdések támogatására a rendőrségen és a katonaságon belül is, ideértve a hadsereg modernizációját Kazahsztánnal, Üzbegisztánnal és Kirgizisztánnal, valamint az ezen országokban működő egyetemek finanszírozását.

## 7. Összegzés

Törökország közép-ázsiai kapcsolatai többdimenziósak. Gazdasági és kulturális eredményeken túl a stratégiai, védelmi kapcsolatok is egyre meghatározóbbá váltak az elmúlt évtizedekben. Törökország közép-ázsiai külpolitikája kapcsán négy meghatározó célt kell megemlíteni: 1) hozzájárulás a közép-ázsiai államok államépítési folyamatához, 2) gazdasági és politikai reformok támogatása, 3) az integrációs folyamatok támogatása, és 4) a kölcsönös érdekeken és a szuverén egyenlőségen alapuló kétoldalú (és többoldalú) kapcsolatok fejlesztése.<sup>116</sup>

Ankara közép-ázsiai és dél-kaukázusi politikája 1991-től kezdődően nagyon sokáig illúziókra épült. Törökország a szénhidrogén- és bányaiparban nem tudott a térség országainak meghatározó partnere lenni, sem a pénzügyi források sem a technológiák terén. Az újfajta kormányközi együttműködési forma lett a Türk Tanács, amely 2009-ben jött létre. Ettől kezdődően sajátos „türkközi” építkezés indult meg, amelyet az egyes tagállamok eltérő geopolitikai helyzete sokban gátolt. A Türk Tanács (vagyis a Török Államok Szervezete) jelenleg az e nehézségeken való túllépés korszakában van. Az, hogy ez mennyiben sikerül, az elkövetkező évtizedek fogják eldönteni.

Törökország a vallás, az etnikai hovatartozás és a kultúra eszközeit használva próbál gazdasági és politikai hegemoniára törekedni. Nemzetközi szervezeteket hoz létre, tömegkommunikációs eszközöket vet be a siker érdekében, és az egyetemek és kulturális központok révén is támogatják a pántürkizmus gondolatát. Ezen elvek mentén próbálja megvalósítani egyes integrációs és gazdasági célkitűzéseit. Tényleges politikai, gazdasági és kulturális hegemoniáról azonban nem beszélhetünk, hiszen a nagyhatalmi versengés többszereplős a régióban. Nem beszélve arról, hogy a független posztszovjet türk köztársaságoknak is megvan a maguk elképzelése az általuk folytatni kívánt politikáról, amely nem mindig egyezik a törökök által lefektetett irányokkal. Mindezek ellenére Törökország

<sup>115</sup> Hovsepyan (2010): i. m. 86.

<sup>116</sup> Efeğil (2009): i. m. 76.

folymatosan arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb befolyást érje el a régióban, amit jól mutatnak gazdasági és fokozódó védelmi, stratégiai együttműködéseinek sorai. Bár egyértelműen látszik, hogy a török külpolitika számára nem e térség van most a fókuszban (lásd Szíria, Líbia, Kelet-Mediterráneum), figyelembe véve Közép-Ázsia és a Dél-Kaukázus geopolitikai jelentőségét, a fent vázolt bilaterális és multilaterális kapcsolatok az elkövetkezendő években várhatóan tovább fognak erősödni.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Asanov, Jandos: *TurkPa: The Parliamentary Dimension of Cooperation Among Turkic Countries*. In *Fifth Summit of the Turkic Council. A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 25–28. *Aselsan Annual Report*. [online], 2012. Forrás: aselsan.com.tr [2021. 01. 02.]
- Aydın, Mustafa – Çağrı Erhan: *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I.)*. Ankara, Nobel Publications, 2005.
- Bakanlığa Vekâlet Etme İşlemi** [online], 2008. 10. 15. Forrás: resmigazete.gov.tr [2022. 09. 09.].
- Bal, İdris: Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi In İdris Bal: *21. Yüzyılım Eşiğinde Türk Dış Politikası*. İstanbul, Alfa, 2001. 237–344.
- Balcı, Ali: *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. 3. basım. İstanbul, Alfa, 2017.
- Balcı, Bayram: Between Secular Education and Islamic Philosophy: The Approach and Achievements of Fethullah Gülen's Followers *Caucasus Survey*, 1, 2015. 107–116.
- Byrappa, Ramachandra: Building Foreign Policy Resilience in the 21<sup>st</sup> Century: The Concept of Commonwealth. In Ana Jović-Lazić – Alexis Troude (szerk.): *Security Challenges and the Place of the Balkan and Serbia in a Changing World*. Belgrade, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, 2020. 42–54. Online: [https://doi.org/10.18485/iipe\\_balkans\\_rssc.2020.ch3](https://doi.org/10.18485/iipe_balkans_rssc.2020.ch3)
- Çaman, M. Efe – M. Ali Akyurt: *Caucasus and Central Asia in Turkish Foreign Policy: The Time Has Come for a New Regional Policy*. *Alternatives*, 10. (2011), 2–3. 67–86.
- Cem, İsmail: Turkey: Setting Sail to the 21<sup>st</sup> Century. *Perceptions – Journal of International Affairs*, 2. (1997), 3. 1–4.
- Cem, İsmail: Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a New Millennium. *Turkish Policy Quarterly*, 1. (2002), 1. 1–6.
- Chotoev, Zakir: The Turkish Factor in the Evolution of the Central Asian Republics. *Central Asia and the Caucasus*, 20. (2003), 2. 73–79.
- Çınar, Kursat: *Turkey and Turkic Nations: A Post-Cold War Analysis of Relations*. *Turkish Studies*, 14. (2013), 2. 256–271. Online: <https://doi.org/10.1080/14683849.2013.802925>
- Daly, John C. K.: *Erdogan goes to Turkmenistan*. [online], Eurasia Daily Monitor, 2008. 10. 08. Forrás: jamestown.org [2021. 01. 28.].
- Davutoğlu, Ahmet: *Turkey's Zero-Problems Foreign Policy*. [online], Foreign Policy, 2010. 05. 20. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 01. 31.]
- Demirel, Süleyman: Başbakan Süleyman Demirel'in Türki Cumhuriyetler Gezisi ile İlgili Olarak TBMM Genel Kurulunda ve DYP TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşmalar. Ankara, 1992.
- Devlet, Nadir: Turkey's Energy Policy in the Next Decade. *Perceptions – Journal of International Affairs*, 9. (2004), 4. 71–90.
- Efegil, Ertan: Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions. *Caucasian Review of International Affairs*, 2. (2008), 3. 166–172.
- Efegil, Ertan: Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy. *Bilgi Dergisi*, 11. (2009), 2. 72–92.
- Egeresi Zoltán: Híd szerepből központi állam: a török külpolitikai kapacitások átalakulása. In Ekert Mária – Molnár Attila Károly (szerk.): *Teremtés – politika és művészet*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egység Molnár Tamás Kutatóközpont, 2015. 436–452.

- Egeresi Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. 119–152.
- Egeresi Zoltán: A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külgügyi Szemle*, 16. (2017), 4. 64–87.
- Egeresi Zoltán: *Hungary's Opening Towards the Turkic World*. *Avrasya Dünyası/Eurasian World*, 4. (2020), 6. 48–54.
- Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett: *A Török Köztársaság a történelemben*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Intézet, 2020.
- Fazendeiro, Bernardo Teles: Uzbekistan's Defensive Self-Reliance: Karimov's Foreign Policy Legacy. *International Affairs*, 93. (2017), 2. 409–427. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iiv062>
- Fidan, Hakan – Rahman Nurdun: Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TICA (Turkish International Cooperation and Development Agency). *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10. (2008), 1. 93–111. Online: <https://doi.org/10.1080/14613190801895888>
- Fight Against FETÖ Should Not Be Delayed: Erdoğan*. [online], Hürriyet Daily News, 2018. 09. 03. Forrás: hurriyetdailynews.com [2020. 12. 31.]
- Gözen, Ramazan: Türk Dış Politikası'nda Vizyon ve Revizyon. *Demokrasi Platformu*, 1. (2005), 4. 41–58.
- Gyene Pál: Az államépítés két évtizede Közép-Ázsiában. In Ludvig Zsuzsa – Meisel Sándor (szerk.): *Kelet-Európa tanulmányok IX. Eurázsiai kérdőjelek 2012*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, 2013. 53–97.
- Gyene Pál: *Független államiság a posztsovjét Közép-Ázsiában*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2017.
- "Historic Step" by Turkic States*. [online], Anadolu Agency, 2013. 08. 16. Forrás: aa.com.tr [2021. 01. 28.]
- Hovsepian, Levon: The Turkish Model and Turkey's Central Asian Policies Conditioned by Western Strategic Interests. *Central Asia and Caucasus*, 2. (2009), 56. 112–118.
- Hovsepian, Levon: Military-Political Aspects of Cooperation Between Turkey and the Central Asian countries. Overall Dynamics of Development. *Central Asia and the Caucasus*, 11. (2010), 2. 81–87.
- Idrisov, Erdan: *The Turkic Council: Engine of Turkic Integration*. In *Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 11–14.
- Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review (Egypt) on 12 March 2012*. [online], Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2012. Forrás: mfa.gov.tr [2021. 01. 03.]
- Kaseinov, Dusen: *TURKSOY: The Global Actor of Cultural Cooperation in the Turkic World*. In *Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*. 2015. 19–23.
- Kiliç, Gülay: *Turkey's Foreign Aid Policy Towards Central Asia from a Comparative Perspective*. Middle East Technical University, Turkey, 2011.
- Köstem, Seçkin: Geopolitics, Identity and Beyond: Turkey's Renewed Interest in the Caucasus and Central Asia. In Emre Erşen – Seçkin Köstem (szerk.): *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in A Changing World Order*. London and New York, Routledge, 2019a. 111–128. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429023064-8>
- Köstem, Seçkin: *The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy*. [online], Italian Institute for International Political Studies, 2019b. 10. 03. Forrás: ispionline.it [2021. 01. 31.]
- Kyrgyz President Rebuffs Turkish Warning about FETÖ Coup Threat*. [online], Hürriyet Daily News, 2016. 08. 01. Forrás: hurriyetdailynews.com [2020. 12. 31.]
- Larrabee, Stephen F.– Ian O. Lesser: *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica, CA, Rand Corporation, 2003.
- Martirosyan, Tigran: *Turkey in Central Asia: An Elusive Quest for a Larger Role. Turkey and its Neighbors: Current Political. Overview and Forecast for 2005 and Beyond*, The Brookings Institution. 2005.
- McDermott, Roger N. – Farkhad Tolipov: *Military Reform in Uzbekistan: Defending the Priorities*. [online], The Central Asia-Caucasus Analyst, 2003. 08. 27. Forrás: cacianalyst.org [2021. 01. 02.]
- Minority Rights Group International: *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Azerbaijan: Armenians*. [online], 2018. 03. Forrás: refworld.org [2021. 05. 28.]
- Moyte, Nicholas: *Steppe Eagle 2018: Interoperability with Partner Countries in Action*. [online], Defense Imagery and Video Distribution System, 2018. 08. 23. Forrás: dvidshub.net [2021. 06. 01.]

- Nakhchivan Agreement*. [online], 2009. Forrás: turkkon.org [2021. 03. 20.]
- Organization of Turkic States: *Presidential Summits*. [online], é. n. Forrás: turkkon.org [2021. 03. 20.]
- Republic of Turkey of the Republic of Türkiye: *Uzbekistan is a Strategic Country in Central Asia in Every Respect*. [online], 2017. 10. 25. Forrás: tccb.gov.turkey [2021. 06. 01.]
- Ramani, Samuel: *The Turkey–Uzbekistan Rapprochement. Under Uzbekistan’s New President, Ties with Turkey May Be Poised for a Thaw*. [online], The Diplomat, 2016. 12. 21. Forrás: thediplomat.com [2021. 01. 30.]
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: *Turkic Council (The Cooperation Council of Turkic Speaking States)*. [online], 2021. Forrás: mfa.gov.tr [2021. 01. 19.]
- Rickleton, Chris: *Erdogan Visit Delights Some in Kyrgyzstan, Annoys Others. The Turkish Leader is Insistent Bishkek Do More to Squeeze Out Followers of Fethullah Gulen*. [online], 2018. 09. 03. Forrás: eurasianet.org [2021. 01. 31.]
- Satke, Ryskeldi – Casey Michel – Sertaç Korkmaz: *Turkey in Central Asia: Turkic Togetherness? Ankara has been Noticeably Reticent Developing Ties in the Former Soviet Sphere*. [online], The Diplomat, 2014. 11. 28. Forrás: thediplomat.com [2021. 01. 02.]
- Siddiqui, Sabena: *Turk–Pak Partnership Goes Beyond Historical Bonds*. [online], Daily Sabah, 2019. 07. 04. Forrás: dailysabah.com [2021. 01. 30.]
- Simavoryan, Arestakes: *Turkey’s Military-Technical Cooperation with the Turkic Nations*. [online], Orbeli Center, 2019. 11. 18. Forrás: orbeli.am [2021. 06. 04.] Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4102409>
- Szálkai Kinga: A TİKA: Törökország nemzetközi fejlesztési támogatási tevékenysége. In Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. 152–166.
- Tuimebayev, Zhansait: *Kazakhstan–Turkey Strategic Partnership Can Serve as Example*. [online], The Astana Times, 2015. 04. 16. Forrás: [2021. 05. 31.]
- Турция построит Военный институт для армии Кыргызстана*. [online], 2019. 06. 24. Forrás: elgezit.kg [2021. 06. 01.]
- Turkey Funded Over 760 Aid Projects in Kyrgyzstan*. [online], TRT World, 2018. 09. 01. Forrás: trtworld.com [2021. 04. 20.]
- Turkish Aid to 121 Countries Reached \$3.5 Billion in 2012*. [online], Hürriyet Daily News, 2013. 10. 28. Forrás: hurriyetdailynews.com [2021. 01. 05.]
- Wheeler, Thomas: *Turkey’s role and Interests in Central Asia*. [online], Saferworld, 2013. 10. 1–12. Forrás: ethz.ch [2021. 06. 01.]
- WITS – World Integrated Trade Solution. [online], 2021. Forrás: wits.worldbank.org [2021. 06. 07.]
- Yalınkılıçlı, Eşref: *Uzbekistan as a Gateway for Turkey’s Return to Central Asia. Insight Turkey*, 20. (2018), 4. 27–43. Online: <https://doi.org/10.25253/99.2018204.02>
- Yavuz, M. Hakan: *Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement and Fethullah Gülen. Middle East Journal*, 53. (1999), 4. 584–605.
- Yunusov, Arif: *Demographic Disaster. Index on Censorship*, 26. (1997), 4. 69–73. Online: <https://doi.org/10.1080/03064229708536181>
- Zorlu, Faruk: *Turkish Aid Agency TİKA Marks 28th Anniversary of Foundation*. [online], Anadolu Agency, 2020. 01. 30. Forrás: aa.com.tr [2021. 04. 16.]

Csáki György<sup>1</sup>

# A 2022. évi orosz–ukrán háború gazdasági következményei

A 2020-as évek a Covid–19 okozta globális recesszióval kezdődtek, s a világ még ki sem lábalt a járványból és a recesszióból sem, amikor 2022. február végén kitört az orosz–ukrán háború, amely nyilvánvalóan átfogó rövid, közép- és hosszú távú világgazdasági következményekkel jár. Tanulmányunk megkísérli összefoglalni a várható strukturális átrendeződéseket a kőolaj és a földgáz világpiacán, valamint a mezőgazdasági termékek, elsősorban a gabonák és az olajos magvak globális piacán. Fentiek alapján felvázoljuk a háborúnak a világgazdasági erőviszonyokra gyakorolt várható hatásait.

**Kulcsszavak:** háború, kőolaj- és földgázkereskedelem, gabona, műtrágyák, gazdasági szankciók

## *Economic Consequences of the Russian-Ukrainian War in 2022*

The 2020s began with a global recession caused by Covid–19, and the world economy had not even recovered from either the epidemic or the following recession when the Russian–Ukrainian war broke out at the end of February 2022, with obvious broad short-, medium- and long-term consequences for the global economy. Our study attempts to sum up the expected structural changes in the global market for oil and gas as well as for agricultural products, mainly cereals and oilseeds. On this basis, we outline the likely effects of war on the balance of power in the global economy.

**Keywords:** war, oil and gas trade, cereals, fertilisers, economic sanctions

## 1. Bevezetés

E tanulmányban, amelynek címe Keynes közismert művének<sup>2</sup> kifordítása,<sup>3</sup> megkíséreljük felvázolni, milyen világgazdasági következményekkel járhat a 2022-ben kitört orosz–ukrán háború.

2022-re a Nemzetközi Valutaalap 2021. októberi előrejelzése komoly növekedési teljesítménnyel számolt.<sup>4</sup> A szervezet a globális kibocsátás 4,9%-os bővülését várja, ezen belül a fejlett országokban 4,5, az eurózónában pedig 4,2%-os növekedéssel számol. A fejlett országok sorában az Amerikai Egyesült Államok (USA) várható növekedési ütemét 5,2,

<sup>1</sup> Csáki György a Kodolányi János Egyetem egyetemi tanára. E-mail: [gyorgy.csaki@gmail.com](mailto:gyorgy.csaki@gmail.com)

<sup>2</sup> John Maynard Keynes: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest, Európa Kiadó, 1991.

<sup>3</sup> Az eredeti cím: *The Economic Consequences of Peace*. London, Macmillan and Co. Limited, 1920. A kötet magyarul még a kiadás évében megjelent *A béke gazdasági következményei* címen (Révai-kiadás).

<sup>4</sup> IMF: *World Economic Outlook: Recovery During a Pandemic Health Concerns, Supply Disruptions, and Price Pressures*. [online], 2021. 10. Forrás: [imf.org](http://imf.org) [2022. 03. 03.].



Németországot pedig 4,6%-ra becsüli. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) októberi előrejelzésének legérdekesebb eleme kétségtelenül a várható infláció és a rövid távú kamatlábak kapcsolata. Míg az áremelkedés üteme a közelmúltban minden évben nőtt, s 2022-ben várhatóan az előző évihez hasonlóan alakul, a kamatlábak továbbra is szokatlanul alacsonyak maradnak: a hathónapos dollárbetétek kamatai várhatóan 0,4%-osak lesznek, az azonos lejáratú jenkamat 0%-os, míg a három hónapos euróbetéteknél 0,4%-os negatív kamatláb az előrejelzés. Az IMF rövid távú prognózisa tehát a nemzetközi pénzügyi piacok legfontosabb devizáinak negatív reálkamatait várta – ami határozottan növekvő inflációs ráták mellett *nem konvencionális monetáris politikákra* utal.

Ebben rejlik a 2022-re (és a következő egy-két évre) vonatkozó egyik legnagyobb globális kockázat is: meddig ösztönözhető alacsony kamatokkal a növekedés szintén emelkedő, de legalábbis nem csökkenő infláció mellett? Egyáltalán: mennyiben szükséges a pénzbőséggel fenntartott növekedésösztönzés a 2021-es visszapatánás után 2022-ben is dinamikus globális növekedés közepette?

Helyesebben fogalmazva, 2022. február 24-ig a fentiek voltak a világgazdaság legfontosabb rövid távú kockázatai – akkor azonban *kitört az orosz–ukrán háború, ami nyilvánvalóan átírja az előrejelzéseket*, s egyáltalán nem csak a 2022-es évre vonatkozókat. A háború világgazdasági hatásai, a maguk teljességében nyilvánvalóan nem kiszámíthatók (hiszen jelen sorok írásakor, április közepén, még tart a háború, s nem tudhatjuk mikor, s hogyan ér véget), de számos súlyos világgazdasági következmény nagy biztonsággal azonosítható.

Nyilvánvaló, hogy a háború a világgazdaság egészére komoly általános, természetesen negatív hatást gyakorol. Kristalina Georgieva, az IMF ügyvezető igazgatója már március elején bejelentette, hogy a szervezet áprilisi előrejelzése lefelé korrigálja globális növekedési prognózisát.<sup>5</sup> Az IMF 2022. április végi globális elemzése és előrejelzése<sup>6</sup> abból indul ki, hogy

„az ukrajnai háború költséges humanitárius válságot idézett elő, amely gyors és békés megoldás nélkül pusztító erejűvé válhat. A globális növekedés, nagyrészt a háború következményeként, 2022-ben várhatóan jelentősen lelassul. A harcok miatt a GDP súlyos, kétszámjegyű visszaesése várható Ukrajnában. A GDP jelentős csökkenése várható Oroszországban a szankciók, valamint az európai országok azon döntése miatt, hogy csökkentik az energiaszükségletüket, és visszafogják az energiaimportot”.<sup>7</sup>

Az előrejelzés arra is felhívja a figyelmet, hogy „az üzemanyag- és élelmiszerár-emelkedés már most is globális hatást gyakorol különösen az alacsony jövedelmű országok kiszolgáltatott lakosságára”.<sup>8</sup> A háború következményei globálisak, veszélyeztetik a globális problémák enyhítését.

<sup>5</sup> IMF: *Transcript of IMF Media Roundtable on Ukraine*. [online], 2022b. 03. 10. Forrás: imf.org [2022. 03. 11.].

<sup>6</sup> IMF: *World Economic Outlook. War Sets Back the Global Recovery*. [online], 2022c. 04. Forrás: imf.org [2022. 04. 19.].

<sup>7</sup> IMF (2022c): i. m. 1.

<sup>8</sup> IMF (2022c): i. m. 1.

„A geopolitikai feszültségek alapjaiban veszélyeztetik azt a szabályokon alapuló rendet, amely a II. világháború óta irányítja a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat. A jelenlegi szankciók, amelyeket azzal a céllal vezettek be, hogy Oroszországot a háború befejezésére kényszerítsék, máris messzemenő következményekkel jártak az Oroszország és más országok közötti pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatokra. A fokozott globális polarizáció akadályozza a hosszú távú jóléthez nélkülözhetetlen együttműködést. Ez többek között kisiklathatja a klímaváltozási menetrendet és alááshatja a multilaterális, az adósságrendezési kereteket, a kereskedelmet és az integrációt, valamint a jövőbeli világválságok elkerülésére irányuló sokoldalú kezdeményezéseket.”<sup>9</sup>

A növekedés globális lassulása – természetesen – az egyes országokban eltérő mértékben érvényesül, elsősorban attól függően, hogy milyen mértékű importra szorulnak energia-hordozókból és mezőgazdasági termékekből. Az októberi IMF-előrejelzéshez viszonyítva, a jelenlegi előrejelzés 1,3 százalékponttal alacsonyabb globális kibocsátással számol, az USA-ban és az Európai Unióban (EU) egyaránt 1,5-1,5 százalékpontos növekedéslassulást feltételezve – az utóbbiban a legerősebben érintett Németország növekedéslassulása 2,5 százalékpont lehet. A világkereskedelem 2022. évi bővülése 1,7 százalékponttal maradhat el a 2021 októberében várttól. A kőolaj világpiaci árának idej emelkedése megközelítheti az 55%-ot, a fogyasztói árindex 5,7%-os emelkedése várható a fejlett országokban (ebből a háború hatása 3,4 százalékpont), a fejlődő és feltörekvő országok várható fogyasztói áremelkedését a háború 3,8 százalékponttal 8,7%-ra emelte.<sup>10</sup>

Az *OECD Economic Outlook* három héttel a háború kitérése után a konfliktus várható világgazdasági hatásait elemezve felhívta a figyelmet, hogy „a nyersanyagárakban és a pénzügyi piacokon megfigyelhető mozgások, a globális GDP növekedését a folyó évben több mint 1 százalékponttal csökkentik [...] és a globális fogyasztói árinflációt körülbelül 2,5 százalékponttal növelik”.<sup>11</sup> A kormányok teendőivel kapcsolatban az OECD kiemeli, hogy rövid távon

„a kormányoknak tompítaniuk kell a magasabb energiaárak eredményezte nyomást, diverzifikálniuk kell az energiaforrásokat és növelni az energiafelhasználás hatékonyságát, ahol csak lehet. Az élelmiszerek esetében a magasabb termelés az OECD-országokban, a protekcionizmustól való tartózkodás, és a többoldalú logisztika támogatása segíthet az orosz és ukrán szállítások megszűnése által leginkább érintett országoknak”.<sup>12</sup>

## Hosszabb távon

„a háború kiemelte annak fontosságát, hogy a kulcsfontosságú energiahordozók terén a lehető legkisebbre kell csökkenteni az Oroszországtól való függőséget. A politikai döntéshozóknak

<sup>9</sup> IMF (2022c): i. m. 1.

<sup>10</sup> IMF (2022c): i. m. 6.

<sup>11</sup> OECD: *Economic Outlook. Interim Report. Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine.* [online], 2022b. 03. Forrás: oecd-ilibrary.org [2022. 04. 15.].

<sup>12</sup> OECD (2022b): i. m.

felül kell vizsgálniuk a piacszerkezet tervezését annak érdekében, hogy az energiabiztonságot és a zöld átmenetet biztosító ösztönzők bevezetését a közvélemény által támogatva valósítsák meg”.<sup>13</sup>

## 2. Rövid távú, árupiaci következmények

A világgazdaság egésze számára rendkívül fontos az orosz és az ukrán búza-, kukorica-, árpa- és napraforgóexport. Oroszország a világ legnagyobb búzaexportőre – Ukrajna az ötödik ebben a rangsorban; Ukrajna (Ausztrália mögött) a világ második legnagyobb árpaexportőre, Oroszország a harmadik; a világ kukoricaexportőrei között (az USA-t és Argentínát követve) Ukrajna a harmadik, Oroszország a hatodik; Ukrajna kiemelkedően a világ legjelentősebb napraforgóolaj-exportőre – a sorban Oroszország a második.<sup>14</sup> Erősen kérdéses, hogy Ukrajnában 2022-ben milyen nagy területen kerül sor a tavaszi vetésre, de legalább ilyen bizonytalan, hogy milyen területen lesz mód az aratásra, és hogyan juttatható ki az országból a learatott termés. Oroszországból a vele szemben bevezetett szankciók miatt bizonytalan a kivitel.

Talán még a mezőgazdasági nyerstermékexportnál is fontosabb és kérdésesebb a műtrágyaexport perspektívája a két, egymással háborúban álló országból, elsősorban Oroszországból. Oroszország a nitrogénműtrágya legnagyobb exportőre, míg a foszfor- és káliumalapú műtrágyák esetében a világon a második legnagyobb exportőr (Kína, illetve Kanada mögött). A szokottnál jóval kevesebb műtrágya piacra kerülése, értelemszerűen, jelentősen csökkentheti a gabonafélék világtermelését. A gabona és a műtrágyák exportjának jelentős csökkenése Oroszországból és Ukrajnából súlyosan érint számos fejlődő országot. Ugyanis orosz és ukrán importból származik az afrikai gabonafelhasználás 30%-a, de például Egyiptomban 80%-os ez a kitettség. 2020-ban Oroszország 3,563 milliárd dollár értékben exportált gabonát a szubszaharai Afrikába, míg a fekete kontinensre irányuló gabonaexport értéke 1,453 milliárd dollár volt – Franciaország 2,163, Kanada 1,277 milliárd, míg az USA 744 millió dollár értékben exportált gabonát a térségbe 2020-ban. Számos fejlődő ország szinte teljes egészében az orosz és ukrán gabonaellátástól függ: Eritrea függése teljes – 52-53%-ban az orosz, 47-48%-ban az ukrán importtól; Örményország, Kazahsztán és Mongólia gabonaimportja csaknem teljes egészében Oroszországból származik – ugyanez a helyzet Georgia és Azerbajdzsán esetében. De a török gabonaimportból is csaknem 70%-kal részesedik Oroszország és 20%-kal Ukrajna, és Egyiptom gabonaimportjának is mintegy 45%-a Oroszországból, s több mint 25%-a Ukrajnából származik. 60%-nál magasabb az orosz és az ukrán gabonaimportnak való kitettség Pakisztánban, Líbiában, Tanzániában, Kongóban, Albániában, Madagaszkáron, Libanonban, Finnországban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Kirgizisztánban, a Seychell-szigeteken<sup>15</sup> és Szomáliában.<sup>16</sup> Teljességgel kilátástalan, hogy az amúgy is sú-

<sup>13</sup> OECD (2022b): i. m.

<sup>14</sup> FAO: *The Importance of Ukraine and the Russian Federation for Global Agricultural Markets and the Risks Associated with the Current Conflict*. [online], 2022. 03. 25. 9. Forrás: fao.org [2022. 04. 25.].

<sup>15</sup> A szigetország kizárólag Ukrajnából importál gabonát.

<sup>16</sup> FAO (2022a): i. m. 10.

lyos élelmiszer ellátási gondokkal küzdő afrikai (és egyes közel-keleti) országok pótolni tudják a várható jelentős importkiesést.

Mint érintettük, Oroszország a világ legnagyobb műtrágyaexportőre, 2020-ban 7 milliárd dollár értékben exportált ilyen termékeket.<sup>17</sup> Az orosz export kiesése éppen ezért nem kizárólag a gabonájára utalt, fejletlen szubzaharai afrikai és közel-keleti országok élelmiszer-ellátására gyakorol végzetes hatást. A közepesen fejlett, feltörekvő piacgazdaságnak tekintett Brazília mezőgazdasága is súlyos károkat szenved az orosz műtrágyaimport kiesése következtében. A rendkívül jelentős mezőgazdasági exportot lebonyolító hatalmas dél-amerikai ország a felhasznált műtrágyák tekintetében súlyosan függ az orosz műtrágyaimporttól: a nitrogénműtrágya-felhasználás 95%-a származik importból, s a legnagyobb beszerzési forrás Oroszország (21%-os részesedéssel); a felhasznált foszforműtrágya 75%-a behozatalból származik, Oroszország részesedése az összfelhasználás 15%-a; az importált káliműtrágya az összfelhasználás 91%-a – ebből Oroszország 26%-kal részesedik.<sup>18</sup> Márpedig Brazília a világ legnagyobb szójaexportőre, 2020-ban 82,98 millió tonnát exportált, mintegy 26,8 milliárd dollár értékben:<sup>19</sup> a szója az egyik legfontosabb takarmány-alapanyag Észak-Amerikában és Nyugat-Európában egyaránt, így a szójaexport mennyiségének fentiekből könnyen előre jelezhető csökkenése és árának emelkedése elkerülhetetlen húsáremelkedéshez vezet – 2023-ra is erősen áthúzódo hatással.

A számos országban várható súlyos ellátási problémákon túl nyilvánvalóan azonnali, kiugróan nagy gabona-áremelkedésekre számíthatunk, noha már a (2022. februári) bázis is igen magas. A FAO élelmiszer-árindexe 2022 februárjában ugyanis rekordmagasságba emelkedett: 140,7 pontot ért el, ami 24,1 pontos (20,7%-os) emelkedést jelent az egy évvel korábbi értékhez képest, s 2,1 ponttal magasabb a korábbi (2011. februári) csúcserősséghez viszonyítva. A FAO gabonaárindexe 2022 februárjában 18,7 ponttal (14,7%-kal) volt magasabb az egy évvel korábbi értéknél.<sup>20</sup> Az „első háborús hónap” következményeként a világgiazi élelmiszerárak tovább emelkedtek: a FAO általános élelmiszer-árindexe 2022 márciusában 17,9 ponttal (17,6%-kal) tovább emelkedett. A gabona árindex márciusban 24,9 ponttal (17,1%-kal) emelkedett, a növényolajok árindexe ugyanakkor 46,9 ponttal (23,2%-kal) emelkedve ugyancsak történelmi csúcstra ért.<sup>21</sup> A háború súlyos élelmiszerbiztonsági bizonytalanságot, kockázatokat eredményez, ami – értelemszerűen – elsősorban a legsebezhetőbb fejlődő országokat veszélyezteti. A legfontosabb érintett nemzetközi szervezetek közös nyilatkozatban hívták fel a veszélyre a világ figyelmét és közös intézkedéseket kezdeményeznek:

<sup>17</sup> Lucía Fernández: *Leading Fertilizer Exporting Countries Worldwide in 2020, Based on Value*. [online], 2021. 11. 24. Forrás: statista.com [2022. 04. 08.]. Ugyanezen forrás szerint, az ugyancsak szankciók alá eső Belarusz műtrágya-exportja 2020-ban 2,91 milliárd dollár értékű volt.

<sup>18</sup> Joana Colussi – Gary Schnitkey: *War in Ukraine and its Effect on Fertilizer Exports to Brazil and the U.S.* [online], 2022. 03. 17. Forrás: farmdocdaily.illinois.edu [2022. 04. 06.].

<sup>19</sup> Statista: *Soybean Exports from Brazil from 2006 to 2020*. [online], 2022. 01. 14. Forrás: statista.com [2022. 04. 16.].

<sup>20</sup> FAO: *World Food Situation*. [online], 2022. 02. Forrás: fao.org [2022. 03. 10.].

<sup>21</sup> FAO: *World Food Situation*. [online], 2022. 03. Forrás: fao.org [2022. 04. 15.]. 2022 márciusában (az előző havéhoz viszonyítva) a tejtermékek árindexe 3,7%-kal, a húsok árindexe 4,8%-kal, a cukoré pedig 6,7%-kal nőtt.

„Felszólítjuk a nemzetközi közösséget, hogy összehangolt intézkedésekkel nyújtson azonnali támogatást a veszélyeztetett országoknak – a sürgősségi élelmiszersegélyektől a pénzügyi támogatáson és a mezőgazdasági termelés növelésén át a nyitott kereskedelemig. Elköteleztettek vagyunk amellest, hogy egyesítsük szakértelmünket és finanszírozásunkat, hogy gyorsan fozkozzuk szakpolitikai és pénzügyi támogatásunkat a kiszolgáltatott országok megsegítésére, hazai mezőgazdasági termelésük növelésére az érintett országokban. Mérsékelhetjük a fizetési mérlegre nehezedő nyomást, együttműködhetünk a kereskedelmi forgalom nyitva tartásán. Emellett tovább erősítjük az élelmiszerekkel kapcsolatos sebezhetőségek nyomon követését és haladéktalanul kiterjesztjük az érintett országoknak nyújtott sokoldalú szakpolitikai tanácsadásunkat.”<sup>22</sup>

Oroszország és Ukrajna egyaránt jelentős acélexportőr is – bár sokkal kisebb a súlyuk a világgazdaságban, mint a fentebb említett mezőgazdasági termékek és a műtrágya terén. 2019-ben Ukrajna 5,6, Oroszország pedig 3,0 milliárd dollár értékben exportált acélt – szemben Kína 59,4 és az Európai Unió 29,9 milliárd dolláros exportjával.<sup>23</sup> Azonban néhány milliárd dollár értékű acélexport kiesése is érzékenyen érintheti a felhasználó iparágakat (nem is beszélve az elkerülhetetlen áremelkedésről a fémfeldolgozó iparban) például a járműgyártást.<sup>24</sup>

Sajátos és rendkívül súlyos világgazdasági következményei lehetnek, s minden bizonynyal lesznek az ukrán neongázexport leállításának. A neongáz a félvezetők, s így a chipek, valamint az LCD-kijelzők és -képernyők, valamint a képalkotó és világítástechnikai eszközök gyártásának nélkülözhetetlen alapanyaga. A világgazdaság neongázellátásának több mint felét biztosító két ukrán cég (Ingas és Cryoin) a háború következtében beszüntette termelését, ami már rövid távon is áremelkedéssel és a félvezetőhiány súlyosbodásával fenyeget. „A termelés leállítása veszélyezteti a chipek világtermelését, amelyek már amúgy is hiánycikkek, miután a koronavírus-járvány megnövelte a mobiltelefonok, laptopok és később az autók iránti keresletet, és egyes cégeket máris a chiptermelés visszafogására kényszerített.”<sup>25</sup> Felidézve, ahogy 2020–2021-ben, a pandémia által eredményezett globális logisztikai problémák következtében előállott chiphiány akadályozta a globális feldolgozóipar működését, a neongáz hiánya nehezen belátható ellátási problémákat okozhat a világgazdaság legkülönbözőbb szegmenseiben.

A legnagyobb, a világgazdaság egészét érintő kérdés az, hogyan alakul a jövőben az orosz kőolaj, illetve kőolajszármazékok, valamint a földgáz exportja. A háború első öt

<sup>22</sup> IMF: *IMF Executive Board Approves US\$ 1.4 Billion in Emergency Financing Support to Ukraine*. [online], 2022a. 03. 09. Forrás: imf.org [2022. 03. 15.].

<sup>23</sup> WITS: *Iron or Steel; Expanded Metal Imports by Country in 2019*. [online], 2019. Forrás: wits.worldbank.org [2022. 03. 10.].

<sup>24</sup> Az Európai Unió negyedik szankciós csomagja megtiltotta a vas- és acélipari termékek importját Oroszországból. A szankciós csomag a G7-tel együtt javasolja Oroszország kizárását az IMF-ből és a Világbankból, valamint megvonja Oroszország legnagyobb kedvezményes ország státuszát a nemzetközi kereskedelemben: „Oroszország nem sértheti meg durván a nemzetközi jogot, és ugyanakkor nem várhatja el, hogy részesüljön a nemzetközi gazdasági rendhez való tartozás kiváltságaiból.” European Commission: *EU Sanctions against Russia Following the Invasion of Ukraine*. [online], 2022a. Forrás: ec.europa.eu [2022. 04. 19.].

<sup>25</sup> Alexandra Alper: *Exclusive: Russia's Attack on Ukraine Halts Half of World's Neon Output for Chips*. [online], Reuters, 2022. 03. 11. Forrás: Reuters [2022. 03. 15.].

hetében gyakorlatilag folyamatos volt az orosz kőolaj- és földgázexport, de közép- és hosszú távon ez aligha lesz fenntartható. Abban biztosak lehetünk, hogy rövid és középtávon egyaránt jelentősen csökkenni fog az Európai Unióba irányuló orosz kőolaj- és földgázexport, ami rendkívül súlyosan fogja érinteni az ország költségvetését. Kína, amely már ma is az orosz kőolaj legnagyobb vásárlója,<sup>26</sup> nyilvánvalóan kész növelni az importot, de kérdés, mennyire lehetséges ez egy új, nagy kapacitású vezeték kiépítése nélkül – ami hosszadalmas és rendkívül költséges folyamat. Az azonnali világgazdasági hatások közül egyértelműen a drámai áremelkedés a legfontosabb: a kőolaj azonnali világgazdasági ára elérte a nyolc évvel ezelőtti csúcserősséget, és e sorok születésekor már a hordónkénti 200 dollár sem tűnik lehetetlennek (a 2022-re várt éves átlagár március közepén már 135 dollár volt).<sup>27</sup> Az OECD-országokban a 2022. februári éves (az előző év azonos hónapjához viszonyított) fogyasztói árindex 7,7%-os emelkedést mutatott,<sup>28</sup> ami az 1990 óta mért legmagasabb áremelkedés. A februári energiaár-emelkedés 26,6 százalékos volt, az élelmiszerárak 8,6 százalékkal emelkedtek. „Az energia- és élelmiszerellátás bizonytalansága fenyegető, az ukrajnai háborúból eredő újabb ellátási sokk pedig tovább fokozza az inflációs nyomást.”<sup>29</sup>

### 3. Rövid távú hatások Európára

Noha Oroszország számára az Európai Unió sokkal fontosabb kereskedelmi partner, mint Oroszország az EU számára, a háború, s az annak hatására bevezetett szankciók több területen számottevő negatív hatást gyakorolnak az európai gazdaságra.

„Az EU számára Oroszország 2019-ben a teljes áruexport mintegy 2%-át szívtá fel és az import 3%-át biztosította, és ezzel az EU 6. export- és 5. legfontosabb importpartnere. Ugyanakkor Ukrajna mind az export, mind az import tekintetében mintegy 0,5%-os részesedéssel rendelkezett, így az export tekintetében az EU 21., az import tekintetében pedig a 23. legfontosabb partnere. Az ellenkező irányú kereskedelmi kapcsolatok egészen másképp alakulnak: az EU az oroszországi és az ukrán export mintegy 40%-ának célterülete, míg az orosz importnak mintegy 35%-a, s az ukrán import csaknem 40%-a származik innen – tehát az Unió ezen országok messze legfontosabb kereskedelmi partnere.”<sup>30</sup>

Nyilvánvaló, hogy a fentebb elemzett árupiaci hatások tovább erősítik a már amúgy is működő inflációs nyomást, és csökkentik a növekedést. Annak ellenére, hogy az EU mindaddig kerülte az Oroszországból származó kőolaj- és földgázimportra kivetendő szankciókat, a világgazdasági árak jelentősen megemelkedtek, ami komoly inflációs tényező,

<sup>26</sup> 2020-ban Kína 23,77 milliárd dollár értékben vett kőolajat Oroszországtól – ez az összes orosz kőolajexport 32,8%-át jelentette.

<sup>27</sup> A földgáz ára – késleltetve – automatikusan követi a kőolaj árát.

<sup>28</sup> Az 50% feletti inflációjú Törökország figyelembevételével az éves áremelkedés 6,3%-os volt.

<sup>29</sup> OECD: *Consumer Prices*, OECD. [online], 2022. 04. 05. Forrás: oecd.org [2022. 04. 15.].

<sup>30</sup> WIIW: *Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term*. [online], Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Policy Notes and Reports 59. 2022. 04. 37. Forrás: wiiw.ac.at [2022. 04. 22.].

hiszen az EU gázfelhasználásának 40, ezen belül Németországnak pedig mintegy 66%-a Oroszországból származik. Márpedig a földgázimport, a létező csővezetékrendszer miatt nehezen, csak nagy áldozatok árán lenne helyettesíthető. A kőolajimport, elvben kiváltható más forrásokból, de csak átmeneti ellátási nehézségek, s jelentős szállítási költségnövekedés árán. Az európai makrogazdasági hatások eredője, a lassuló növekedés és a növekvő infláció következményeként, csökkenő reáljövedelem lesz.

Mivel Oroszország nem igazán jelentős exportpiac a legtöbb európai uniós ország számára,<sup>31</sup> az exportbevétel kiesése általában 0,3%-nál kisebb növekedésslassulást eredményez (kivételem Ciprus és Bulgária, ahol a növekedésslassulás elérheti a 0,5%-ot).<sup>32</sup>

Az orosz–ukrán háború, a sok millió ukrán menekült Európai Unióba érkezése munkaerőpiaci és szociálpolitikai problémákat is felvet. Az ENSZ adatai szerint, 2022. április 6-ig 4,3 millió ember hagyta el Ukrajnát, akik közül 2,5 millióan Lengyelországban, 662 ezren Romániában, 400 ezren Magyarországon, 305 ezren Szlovákiában léptek az Unió területére. Ezenkívül 350 ezer ember Oroszországba, 400 ezer Moldovába és mintegy 18 ezer Beloruszba menekült.<sup>33</sup> Nem tudjuk, mikor és hogyan ér véget a háború, s még kevésbé tudhatjuk visszatérnek-e a menekültek Ukrajnába, s ha igen, hányan. Az azonban kétségtelen, hogy az ukrán menekültek ideiglenes ellátása és/vagy részleges munkaerőpiaci integrálása jelentős erőfeszítéseket és komoly költségeket igényel rövid és középtávon egyaránt.

Végül azt is figyelembe kell venni, hogy érvényesül „a pénzügyi piacok potenciális felforrósítása, különösen Ukrajnához közeli közép- és kelet-európai országokban, ami negatívan hat a befektetői bizalomra, erőteljes eladási hullámot okozott a deviza- és kötvénypiacokon, és esetenként máris megemelte az állampapírok kamatait, mindez tovább fokozza az inflációs nyomást”.<sup>34</sup>

#### 4. Lehetséges változások a fosszilis energiahordozók világpiacán

Oroszország világgazdasági szerepe alapvetően a fosszilis tüzelőanyagok (a földgáz, a kőolaj és a szén), illetve azok származékos termékeinek exportján alapul.

2020-ban Oroszország a világ második legnagyobb kőolajexportőre volt Szaúd-Arábia mögött. Abban az évben a közel-keleti ország 95,7 milliárd dollár értékben adott el kőolajat, amellyel a világexport 15%-át bonyolította le.<sup>35</sup> Oroszország ugyanekkor 74,4 milliárd dollárért exportált kőolajat, ami a világexport 11,6%-át jelentette. 2020-ban az orosz kőolajexport 48%-a irányult Európába.<sup>36</sup> Moszkva kőolajszármazékokból is jelentős exportot bonyolít, a nyersolajat (*crude oil*) és a származékokat együtt számolva pedig a világ

<sup>31</sup> Ciprus esetében az összes hozzáadott érték 6%-a testesül meg az Oroszországba irányuló exportban, a Balti államok és Bulgária esetében valamivel több mint 2%, a többi EU-tagország esetében százalék alatti ez az érték. WIIW (2022): i. m. 39.

<sup>32</sup> WIIW (2022): i. m. 39.

<sup>33</sup> BBC: [How Many Ukrainian Refugees Are There and Where Have They Gone?](#) [online], BBC, 2022. 04. 07. Forrás: bbc.com [2022. 04. 15.].

<sup>34</sup> WIIW (2022): i. m. 45.

<sup>35</sup> Az USA a világ legnagyobb kőolajtermelője, de a nagy belső felhasználás miatt a *harmadik exportőr*.

<sup>36</sup> Alexandra Twin: [The World's 10 Biggest Oil Exporters](#). [online], 2022. 04. 15. Forrás: investopedia.com [2022. 04. 17.].

legnagyobb exportőre. A kőolaj és származékainak orosz exportja kétharmad részben az Európai Unióba áramlik, de az orosz olaj és olajtermékek legnagyobb egyedi vásárlója Kína, ahová az összexport ötöde, 2021-ben napi 1,6 millió hordónyi<sup>37</sup> áramlott.<sup>38</sup>

Oroszország a világ legnagyobb földgázexportőre: 2020-ban 197,2 milliárd köbméter vezetékessé gázt (12,7 milliárd dollár értékben) és 40,4 milliárd köbméter cseppfolyósított földgázt<sup>39</sup> (6,8 milliárd dollár értékben) exportált. A második legnagyobb földgázexportőr az USA (137,5 milliárd köbméterrel), s őket követi Katar és Norvégia. Míg Oroszország 40,4 milliárd köbméter cseppfolyósított gázt (LNG) exportál, addig az USA LNG-exportja 61,4, Kataré 106,1, míg Norvégiáé 4,3 milliárd tonna volt. A világ ötödik legnagyobb földgázexportőre, évi 106,2 milliárd tonnával, Ausztrália, amely – nyilvánvaló földrajzi okok miatt – kizárólag LNG-t exportál.<sup>40</sup>

2020-ban Oroszország a világ harmadik legnagyobb szénexportőre volt 12,4 milliárd dolláros exportbevétellel (a 32,7 milliárd dollár értékben exportáló Ausztrália és a 14,5 milliárd dollárnyit exportáló Indonézia mögött).<sup>41</sup>

A három legfontosabb fosszilis tüzelőanyag exportjából, a fentiek szerint, Oroszországnak 2020-ban összesen 106,3 milliárd dollár exportbevétele keletkezett, ami összes exportbevételének 46,14%-át tette ki. Nyilvánvaló, hogy egyrészt Oroszország kizárólag ezen a területen számít jelentős világgazdasági szereplőnek, másrészt az orosz gazdaság nagyrészt a fosszilis tüzelőanyagok exportján alapul. Mindkét szempontból kiemelkedő fontosságú, hogyan alakul a közelebbi és távolabbi jövőben az orosz kőolaj- és földgázexport, illetve hogyan befolyásolhatják a világgazdasági folyamatokat?

Az Oroszország által kirobbantott háború, s az arra válaszul bevezetett nyugati szankciók várható globális kőolajpiaci hatásait kiválóan összefoglalja Daniel Yergin írása:<sup>42</sup> véleménye szerint ez a háború véget vet(ett) egy három évtizeddel ezelőtt, a Szovjetunió összeomlásával kezdődött korszaknak, amelyben az orosz olajipar újra fellendült, és nagyrészt integrálódott a globális olajiparba. Az Ukrajna ellen indított háború néhány hét alatt tönkretette a több mint 20 év alatt nemzetközivé vált kitermelőipart, s mindenekelőtt azt a hírnevet, amelyet Oroszország megbízható szállítóként szerzett magának. Ma már megbízhatatlan és nagyrészt nemkívánatos potenciális szállítóként tekintenek rá Nyugat-Európában. Bár rövid távon valószínűleg továbbra is nélkülözhetetlen szállító marad, szerepe, s így az Európába irányuló exportja minden bizonnyal jelentős mértékben csökkenni fog.

Noha Oroszország, minden valószínűség szerint középtávon képes lesz az eddiginél jóval több gázt exportálni Kínába, de a Nyugat-Európába irányuló csővezetékrendszer a kapacitástól messze elmaradó működésével kell számolnia. Elméletileg az olajpiac képes

<sup>37</sup> Hordó: a kőolaj nemzetközi kereskedelmében használatos mértékegység, „barrel” – 1 barrel = 158,987 liter.

<sup>38</sup> Douglas Broom: *Russia is the World's Largest Exporter of Petroleum Products – But What Exactly Are They?* [online], World Economic Forum, 2022. 04. 01. Forrás: weforum.org [2022. 04. 15.].

<sup>39</sup> *Liquefied Natural Gas*, LNG.

<sup>40</sup> N. Sönnichsen: *Leading Gas Exporting Countries in 2020, by Export Type*. [online], 2021. 07. 29. Forrás: statista.com [2022. 04. 17.].

<sup>41</sup> Daniel Workman: *Coal Exports by Country*. [online], 2022. 04. Forrás: worldstopexports.com [2022. 04. 17.].

<sup>42</sup> Daniel Yergin: *Russia Losing Its Status as an “Energy Superpower”*. [online], The Economist, 2022. 03. 19. Forrás: economist.com [2022. 04. 15.].



lehet újrastrukturálódni. India, amely a felhasznált kőolaj 85%-át importálja és Kína késznek lesznek orosz kőolajat vásárolni – nyilvánvalóan erősen diszkontált áron. A naponta mintegy 100 millió hordó kőolajat elosztó bonyolult kereskedelmi és logisztikai rendszer nem könnyen állítható át új egyensúlyba. A finanszírozás, a fekete-tengeri és balti kikötőkből való szállítás megszervezésének nehézségei, valamint az új szankciók akadályozzák, ezáltal nyilvánvalóan lassítják, drágítják ezt az önmagában is rendkívül költséges folyamatot.

Az orosz energetikai vállalatokat elvágják a nemzetközi finanszírozástól és a technológia beáramlásától. „Napjainkban egy új tényező is befolyásolja a kőolajpiacokat: az ukrajnai háborútól elborzadt nemzetközi közvélemény ereje és az ebből eredő nyomás a vállalatokra, hogy lépjenek vissza az orosz olajtól.” Mindez szükségszerűen az orosz kőolaj- és földgáztermelés, következésképpen az orosz nyersanyagexport számottevő csökkenéséhez vezet. „Putyin a háborút Oroszország nagyhatalmi szerepének megerősítése érdekében robbantotta ki. Amit elért, az azonban az, hogy aláásta és lealacsonyította Oroszország legfontosabb gazdasági erőforrását: az ukrajnai háború következményei Oroszországot »csökkentett energiahatalommá« teszik.”<sup>43</sup>

Az orosz kőolaj- és földgázexport jövőjének meghatározó kérdése az, hogy az Európai Unió csökkenti-e, s ha igen, milyen mértékben az Oroszországból származó importot. Ma a paradox helyzet az, hogy „az energiahordozó-vásárlások révén nem kis mértékben az EU finanszírozza Oroszország Ukrajna elleni háborúját.”<sup>44</sup> A földgáz csővezeték (gáz halmazállapotban vagy) cseppfolyósítva szállítható: mint fentebb láttuk, az utóbbi téren Oroszország kapacitásai korlátozottak, a kapacitásnövelés pedig költséges és időigényes folyamat – lenne, ha az ország képes lenne beszerezni az ehhez szükséges technológiát, ami ma több mint kétséges. Oroszország tehát rövid távon szinte teljes mértékben ráutalt a Nyugat-Európába irányuló földgáz-exportjára. De ennek a „fordítottja” is igaz: ha az Európai Unió egyik napról a másikra megszüntetné az Oroszországból származó földgázimportot, rövid távon nem tudja kiváltani más forrásból. Ami rövid távon biztos: „Soktényező, bonyolult játszma folyik, ami tartogat még meglepetéseket. Ami folyamat, az az ukrán nép szenvedése.”<sup>45</sup> Azonban Oroszország akár új, keletre irányuló földgázvezeték építésével, akár a cseppfolyósított földgáz termelésének növelésével, akár – amint ez a legészszerűbb, s ezért legvalószínűbb lehetőség – a kettő valamilyen kombinációjával strukturálja át földgázexportjának viszonylati szerkezetét, az beruházásigényes, hosszabb ideig tartó és rendkívül költséges folyamat lesz,<sup>46</sup> ami – legalább középtávon – termelés-

<sup>43</sup> Yergin (2022): i. m.

<sup>44</sup> Losoncz Miklós: Szankciók és energia. *Élet és Irodalom*, 66. (2022), 15. 3.

<sup>45</sup> Losoncz (2022): i. m. 3.

<sup>46</sup> Ha Kína hajlandó is finanszírozni egy nagy kapacitású földgázvezeték építését – feltételezve a megfelelő tervezési, technológiai és építési képességek meglétét, annak megépítése – különösen, ha figyelembe vesszük a szibériai földrajzi és éghajlati nehézségeket is – nyilvánvalóan hosszú folyamat, ami alatt a földgázkitermelést le kell állítani (és a vezeték üzembe helyezésekor újra kell indítani a termelést), s a hitel visszafizetése nyilvánvalóan hosszú távon is jelentősen csökkenti a nettó árbevételt. Nem véletlen, hogy Japánban már az 1960-as években felmerült egy kőolaj- és egy földgázvezeték építésének gondolata (amelynek finanszírozása, az évről évre 100-120 milliárd dolláros külkereskedelmi mérlegtöbbletet produkáló Japán számára nem jelentett volna nehézséget) – de soha nem valósult meg.

és ebből eredő bevételkiesést, jelentősen csökkenő jövedelmezőséget eredményez az orosz földgáziparnak.

Közép- és hosszú távon ugyanakkor az valószínűsíthető, hogy az Európai Unió megkezdí, s a reális lehetőségek keretei között viszonylag gyorsan csökkenteni fogja az orosz kőolaj- és földgázimportnak való kitettségét. Mindez alapvetően geostratégiai döntés kérdése: az EU mindeddig gondosan elkerülte az energiahordozók importjának szankcionálását, nyilvánvalóan az azonnali ellátási nehézségektől és a tetemes áremelkedéstől tartva. A helyzet azonban viszonylag gyorsan megváltozhat:

„már nem elképzelhetetlenek az orosz olaj- és gázimport korlátozására vagy leállítására irányuló nagyobb Európai Uniói erőfeszítések. Ahogy az orosz fegyveres erők egyre inkább válogatás nélküli lönek polgári célpontokat, az európai közvélemény haragja nőni fog, így az EU vezetői számára egyre nagyobb politikai mozgástér nyílik arra, hogy megtegyék azt a kétségtelenül gazdaságilag fájdalmas lépést, hogy elvágják az orosz energiaimportot”.<sup>47</sup>

A legkisebb technikai-logisztikai nehézséget a szénexport viszonylati szerkezetének átalakítása jelenti. A tengeri szállítások esetében semmilyen nehézség nem merül föl – legfeljebb a hosszabb szállítási útvonalak eredményeznek némi többletköltséget. A szárazföldi, vasúti szállítás átstrukturálása sem bonyolult feladat: legfeljebb egyes irányokba létező hálózati áteresztőképesség jelenthet (távrolról sem leküzdhetetlen) akadályokat. Ehhez járul, tekintettel az orosz vasúthálózatnak a nemzetközi sztenderdektől eltérő vágánynyomtávjaira, hogy az orosz határon átrakókapacitásokat kell kialakítani. Ez sokkal kisebb költség-többletet jelent és sokkal rövidebb idő alatt megoldható, mint a kőolaj- és földgáz-export viszonylati szerkezetének átalakítása.

Összességében, ha el is tekintünk a technológiai, valamint az Oroszország ellen bevezetett pénzügyi szankciók okozta finanszírozástechnikai nehézségektől, Moszkva aligha szorul ki a fosszilis energiahordozók globális piacáról, de az elengedhetetlen átstrukturálás hosszú és költséges folyamat, amelynek eredményeként csökkenni fog az ország világpiaci részesedése (elsősorban a globális földgázpiacon), csökkenni fog az ebből eredő árbevétele és komoly, az exporthatékonyságot hosszabb időn át rontó beruházási és hitelköltségeket kell elszemnednie.

## 5. Az Oroszország elleni nyugati szankciók várható hatékonysága

Ukrajna megtámadására válaszul, Oroszországot szankciók egész sora sújtja. Az USA és az EU, valamint más nyugati országok között nagyfokú koordináció valósult meg, s a szankciókhoz számos nem nyugati ország (például Ausztrália és Japán) is csatlakozott. „Bár a szankciók mértéke nem példa nélküli, nehéz volt elképzelni, hogy egy Oroszország méretű és jelentőségű országgal szemben ilyen intézkedéseket hoznának, legalábbis

<sup>47</sup> WIIW (2022): i. m. 41.

a második világháború óta. A szankciók figyelemre méltóak a kiterjedésük, a mélységük és a bevezetésük gyorsasága okán egyaránt.<sup>48</sup>

Biden elnök 2022. március 8-án bejelentette, hogy betiltja a kőolaj importját Oroszországból, megjegyezve, hogy „a szabadság védelme sokba kerül”, hozzátette azonban: „ha ma nem válaszolunk Putyin támadására a globális béke és stabilitás ellen, akkor a szabadságért az amerikai népnek holnap még nagyobb árat kell fizetnie”.<sup>49</sup> Az Európai Bizottság, az amerikai bejelentéssel egy időben, egy tervet mutatott be arra vonatkozóan, hogy az Európai Unió 2030-ra teljes mértékben váljon függetlenné Oroszországtól a fosszilis fűtőanyagok tekintetében. Ursula von der Leyen, a Bizottság elnöke kijelentette:

„Függetlenné kell válnunk az orosz kőolajtól, széntől és gáztól. Egyszerűen nem támaszkodhatunk egy olyan beszállítóra, aki kimondottan fenyeget minket. Most kell cselekednünk, hogy enyhítsük az emelkedő energiaárak hatását, diverszifikáljuk gázellátásunkat a következő tételre, és felgyorsítsuk a tiszta energiára való átállást. Minél gyorsabban térünk át a megújuló energiaforrásokra és a hidrogénre, növekvő energiahatékonysággal egyidejűleg, annál hamarabb leszünk valóban függetlenek és urai az energiarendszerünknek.”<sup>50</sup>

Nem tudhatjuk, teljes mértékben megvalósul-e ez a terv, de az joggal feltételezhető, hogy az EU jelentősen csökkenteni fogja az Oroszországgal szembeni energiakitettségét.

A szankciók rendkívül sokrétűek és kiterjedtek. Szankciók hatálya alá került az orosz állami médiumok külföldi tevékenysége, valamint számos magánszemély (politikusok és hozzátartozóik, oligarchák és kormányközeli médiaszemélyiségek) külföldi tevékenysége és vagyona. Betiltották az orosz központi bankkal folytatott tranzakciókat, (eddig) hét orosz bankot kizártak a nemzetközi fizetéseket lebonyolító SWIFT-rendszerből, elzárták az államkötvények piacaihoz való hozzáférést.

Exporttilalmat rendeltek el, többek között, fegyverek, kőolaj- és földgázfeltáró és -kitermelő gépek, berendezések és alkatrészeik Oroszországba való kivitelére. Betiltották a repülőgépiparnak szánt exportot, valamint a fejlett technológiákat tartalmazó termékek (félvezetők, távközlési és informatikai biztonsági eszközök, lézereket alkalmazó berendezések, valamint sugárhajtóművek és hajómotorok stb.) Oroszországba irányuló exportját.

A bevezetett importkorlátozások és -tilalmak kiterjednek fémekre és fémes ércekre, luxuscikkre, több Európán kívüli ország energiahordozó-behozatali tilalmat rendelt el, s számos ország megvonta Oroszország legnagyobb kedvezmény státuszát.<sup>51</sup>

A szankciók nyilvánvalóan számos területen súlyos problémákat okoznak az orosz gazdaságnak. Például az összes orosz értékpapírt mérgező eszközzé tették a nemzetközi pénz- és tőkepiacokon, aminek következtében a (külföldi) tulajdonosok azonnal tömegesen eladták azokat, ami a rubel gyors és erős leértékelődéséhez vezetett, az ennek

<sup>48</sup> WIIW (2022): i. m. 24.

<sup>49</sup> Michael D. Shear: *Biden Bans Oil Imports From Russia, Calling It a 'Blow to Putin's War Machine'*. [online], The New York Times, 2022. 03. 08. Forrás: nytimes.com [2022. 04. 15.]. 2020-ban az USA 0,95 milliárd dollár értékben importált kőolajat Oroszországból – Magyarország 1,03 milliárd dollárért.

<sup>50</sup> European Commission: *Statement by President von der Leyen on the Fourth Package of Restrictive Measures against Russia*. [online], 2022. 03. 11. Forrás: ec.europa.eu [2022. 04. 15.].

<sup>51</sup> WIIW (2022): i. m. 24–25.

hatására kialakult betétkivonási hullám megakadályozása és a rubel további elértékelenedésének megállítása érdekében az orosz központi bank adminisztratív eszközökkel volt kénytelen válaszolni. A devizahiány azonban így is elkerülhetetlen, ami szükség-szerűen további devizális korlátozásokhoz vezet majd. A reálszférában elsősorban a feldolgozóipari alkatrészhiány okozhat egyre nagyobb problémákat – a vállalati szféra gyakorlatilag kiszorul az ellátási láncokban elfoglalt eddigi pozícióiból. A külföldi cégek – köztük a nagy globális franchise-hálózatok – kivonulása az orosz piacról megvonja a főként a nagyvárosokban élő középosztálybeli fogyasztóktól megszokott fogyasztási cikkeiket és szolgáltatásaikat.

Mivel azonban az orosz gazdaság alapvető devizabevételei és költségvetési bevételeinek is legalább 40%-a a kőolaj-, földgáz- és szénexportból származik, amíg azokat Oroszország csaknem zavartalanul és csaknem a korábban megszokott mennyiségben képes exportálni, elsősorban az Európai Unió országaiba,<sup>52</sup> addig az eddigi szankciók hatékonysága csak igen korlátozott lehet.

„A nyugati embargó gyengesége az, hogy nem nullázza le, hanem csak mérsékli a devizabevételeket, mert Oroszország az energiahordozók fennmaradó hányadát máshol is értékesítheti, ha van rájuk kereslet, illetve rendelkezésre áll megfelelő szállítási infrastruktúra. A fosszilis energiahordozók vásárlásának csökkentése, illetve megszüntetése hosszabb távú stratégiába illeszkedik az Oroszországtól való energiatünetés mérséklését is előmozdítja.”<sup>53</sup>

Az Európai Unió ugyanakkor, az orosz energiahordozó-importnak való rendkívül erős kitétsége okán habozik, így a helyzet változatlan.

A szankciók hatékonyságának kulcsa tehát az Európai Unió kezében van. Ahhoz, hogy Oroszország ne lehessen képes tovább finanszírozni az Ukrajna ellen folytatott háborút, az egyetlen gazdasági lehetőség, az egyetlen valóban hatékony szankció a fosszilis fűtőanyagok exportjából származó bevételek megvonása lenne. Ezt, valóban súlyos áron, csak az Európai Unió teheti meg. Az Uniónak Németország a vezető ereje, a legnagyobb gazdasága, ugyanakkor az orosz energiahordozó-importnak leginkább kitétt nagy gazdasága. Lehet ugyan elemezni, hogy miért nem csökkentette Németország egyoldalú energiatünetését a múltban, de dönteni most kell. Az orosz energiahordozó-importtól való lassú függetlenedés, ha 2030-ra meg is valósulna, lehetőséget adhat Oroszország számára energiahordozó-exportja viszonylati szerkezetének átstrukturálására. Így az eddig bevezetett szankciók nem eredményeznék a háború viszonylag gyors befejezését, nem óvnák meg Ukrajna függetlenségét.

<sup>52</sup> Az orosz energiaszektorra eddig kivetett EU-s szankciók a kőolajfinomító berendezésekre már 2014-ben hozott szankciók kibővítésére, valamint az új beruházások tilalmára terjednek ki. Az előbbiektől az EU azt várja, hogy „megnehezítse és megdrágítsa Oroszország számára a kőolajfinomítás fejlesztését”, az utóbbiak pedig nem vonatkoznak a polgári atomenergia-szektorra, valamint egyes energiaipari termékek uniós exportjára. Lásd European Commission (2022a): i. m.

<sup>53</sup> Losoncz (2022): i. m. 3.

## 6. Világgazdasági kilátások

Közép- és hosszú távon sem a háború, sem pedig az annak következtében meghirdetett Oroszország (és Belarusz) elleni gazdasági szankciók nem fogják nagymértékben befolyásolni a meghatározó világgazdasági viszonyokat: egyszerűen azért, mert Oroszország a feldolgozóiparban és a szolgáltatások világpiacán nem igazán jelentős szereplő, ugyanakkor a fosszilis energiahordozók piacán, ha csökkenő súllyal is, de számottevő tényező marad.

A világgazdasági erőviszonyok rendszere ugyanakkor, a globális világrend egyik fő alrendszeréként, vélhetően módosul a háború következtében, s az Oroszország ellen bevezetett szankciók hatékonyságának függvényében. A többpólusú világban a gazdaságilag eddig sem meghatározó jelentőségű Oroszország „csak regionális nagyhatalom, amely hatalmi képességei alapján nem aspirálhat a Putyin által vágyott multipoláris világrend egyetlen pólusának szerepére sem”.<sup>54</sup> Az USA pozíciója tovább erősödik, mert az Európai Unió legalább két okból az eddigieknél szorosabban kénytelen követni az amerikai irányvonalat: az a tény, hogy Oroszország nagy szárazföldi háborút indított egy, négy uniós országgal határos ország ellen, megerősíti az USA által évtizedek óta követelt kiterjedtebb szerepvállalást a NATO-ban, s az EU az orosz földgázvezetésektől az amerikai cseppfolyós földgáz felé fog orientálódni. Az Európai Uniónak a globális világrendben elfoglalt jövőbeli helyét illetően egy fontos stratégiai kérdés a meghatározó:

„Nevezetesen az, hogy a nyugati szankciók képesek-e »fegyverként«, illetve a háborútól elretentő eszközként hatni. Ha a válasz igen lesz, úgy ez az eszköz jelentősen megnövelheti az EU hatalmi képességeit, s megváltoztathatja az unió nemzetközi megítélését is. Valójában ettől függ, hogy az EU stratégiai szempontból az orosz–ukrán háború győztese vagy vesztese közé kerül-e – marad-e reménye önálló hatalmi pólusként megjelenni a változó világrendben, vagy az Egyesült Államok egyik alárendelt szövetségese marad.”<sup>55</sup>

Kína pozíciói tovább erősödnek, hiszen Oroszország meggyengül, gazdaságilag az eddigieknél is jobban Kínára szorul majd, így Kína könnyebben, s az eddigieknél alighanem olcsóbban biztosíthatja hatalmas nyersanyag- és energiaigényét. Mindezek következtében nem elképzelhetetlen hogy a hidegháború korszakának kétpólusú világrendjét felváltó többpólusúnak mondott világrend ismét csak kétpólusú lesz: az egykori szovjet–amerikai katonai szembenálláson alapuló világrendet, történelmileg igen rövid, alig három évtizedes valódi multipolaritás után, egy kínai–amerikai gazdasági szembenállású világrend követheti.

A látható világgazdasági irányzatokról és problémákról elmondható, hogy

„sok tekintetben folytatódnak azok a trendek, amelyek a huszadik század végén a Szovjetunió és a szocialista tömb megszűnése és a hidegháború befejeződése után már jelezték, hogy nem

<sup>54</sup> Tálas Péter: Az Ukrajna elleni háború és az új globális rend. *Magyar Narancs*, 2022. 04. 12.

<sup>55</sup> Tálas (2022): i. m. 53.

az ENSZ alapokmányában foglaltak értékrendjére épülő globális béke és biztonság új »aranykora« bontakozik ki. [...] A változások sok országban segítették a gazdasági fejlődést [...] Kína politikaváltása, gyors gazdasági sikerei, India és más fejlődő államok gazdasági fejlődése az elmúlt három évtizedben közel kétmilliárd ember számára nyújtott jobb életet és új lehetőségeket helyzetének javítására. Sem a kedvezőbb világpolitikai feltételek, sem pedig a világgazdaságban ismét uralkodóvá vált kapitalista piaci viszonyok alapvető jellemzőinek meghatározóvá válása nem hozták meg az emberiség döntő többsége számára a remélt és tartósnak tekinthető kedvező változásokat”.<sup>56</sup>

Egy dologban mindenképpen biztosak lehetünk: a harmadik évezred harmadik évtizede két váratlan, különösen súlyos válsággal kezdődött. „Válság válság hátán”<sup>57</sup> – fogalmaz a Nemzetközi Valutaalap: még nem zárult le a Covid-járvány okozta válság, s most az orosz–ukrán háború okozta válsággal is szembe kell nézni. Ennek következtében a világgazdasági rendnek, a globális világrendnek váratlanul súlyos bizonytalanságokkal, kockázatokkal, sebezhetőséggel kell számolnia.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alper, Alexandra: *Exclusive: Russia's Attack on Ukraine Halts Half of World's Neon Output for Chips*. [online], Reuters, 2022. 03. 11. Forrás: reuters.com [2022. 03. 15.]
- BBC: *How Many Ukrainian Refugees Are There and Where Have They Gone?* [online], BBC, 2022. 04. 07. Forrás: bbc.com [2022. 04. 15.]
- Broom, Douglas: *Russia Is The World's Largest Exporter Of Petroleum Products - But What Exactly Are They?* [online], World Economic Forum, 2022. 04. 01. Forrás: weforum.org [2022. 04. 15.]
- Colussi, Joana – Gary Schnitkey: *War in Ukraine and its Effect on Fertilizer Exports to Brazil and the U.S.* [online], 2022. 03. 17. Forrás: farmdocdaily.illinois.edu [2022. 04. 06.]
- European Commission: *EU Sanctions against Russia Following the Invasion of Ukraine*. [online], 2022a. Forrás: ec.europa.eu [2022. 04. 19.]
- European Commission: *Statement by President von der Leyen on the Fourth Package of Restrictive Measures against Russia*. [online], 2022b. 03. 11. Forrás: ec.europa.eu [2022. 04. 15.]
- FAO: *The Importance of Ukraine and the Russian Federation for Global Agricultural Markets and the Risks Associated with the Current Conflict*. [online], 2022a. 03. 25. Forrás: fao.org [2022. 04. 25.]
- FAO: *World Food Situation*. [online], 2022b. 02. Forrás: fao.org [2022. 03. 10.]
- Fernández, Lucía: *Leading Fertilizer Exporting Countries Worldwide in 2020, Based on Value*. [online], 2021. 11. 24. Forrás: statista.com [2022. 04. 08.]
- IMF: *World Economic Outlook: Recovery During a Pandemic Health Concerns, Supply Disruptions, and Price Pressures*. [online], 2021. 10. Forrás: imf.org [2022. 03. 03.]
- IMF: *IMF Executive Board Approves US\$ 1.4 Billion in Emergency Financing Support to Ukraine*. [online], 2022a. 03. 09. Forrás: imf.org [2022. 03. 15.]
- IMF: *Transcript of IMF Media Roundtable on Ukraine*. [online], 2022b. 03. 10. Forrás: imf.org [2022. 03. 11.]
- IMF: *World Economic Outlook. War Sets Back the Global Recovery*. [online], 2022c. 04. Forrás: imf.org [2022. 04. 19.]

<sup>56</sup> Simai Mihály: A „HŰSZAS ÉVEK” A geopolitika és a világháború a globalizáció új szakaszában – visszapillantás és előretékinés. *Magyar Tudomány*, 183. (2022), 1. 6.

<sup>57</sup> „Crisis upon crisis”.

- Keynes, John Maynard: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest, Európa Kiadó, 1991.
- Losoncz Miklós: Szankciók és energia. *Élet és Irodalom*, 66. (2022), 15.
- OECD: *Consumer Prices, OECD*. [online], 2022a. 04. 05. Forrás: oecd.org [2022. 04. 15.]
- OECD: *Economic Outlook. Interim Report. Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine*. [online], 2022b. 03. Forrás: oecd-ilibrary.org [2022. 04. 15.]
- Shear, Michael D.: *Biden Bans Oil Imports From Russia, Calling It a 'Blow to Putin's War Machine'*. [online], The New York Times, 2022. 03. 08. Forrás: nytimes.com [2022. 04. 15.]
- Simai Mihály: *A „HÚSZAS ÉVEK” A geopolitika és a világválság a globalizáció új szakaszában – visszapillantás és előretételezés*. *Magyar Tudomány*, 183. (2022), 1. 3–22. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.1.1>
- Sönnichsen, N.: *Leading Gas Exporting Countries in 2020, by Export Type*. [online], 2021. 07. 29. Forrás: statista.com [2022. 04. 17.]
- Statista: *Soybean Exports from Brazil from 2006 to 2020*. [online], 2022. 01. 14. Forrás: statista.com [2022. 04. 16.]
- Tálas Péter: *Az Ukrajna elleni háború és az új globális rend*. [online], Magyar Narancs, 2022. 04. 12. Forrás: magyarnarancs.hu [2022. 04. 15.]
- Twin, Alexandra: *The World's 10 Biggest Oil Exporters*. [online], 2022. 04. 15. Forrás: investopedia.com [2022. 04. 17.]
- WIIW: *Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term*. [online], Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Policy Notes and Reports 59. 2022. 04. Forrás: wiiw.ac.at [2022. 04. 22.]
- WITS: *Iron or Steel; Expanded Metal Imports by Country in 2019*. [online], 2019. Forrás: wits.worldbank.org [2022. 03. 10.]
- Workman, Daniel: *Coal Exports by Country*. [online], 2022. 04. Forrás: worldstopexports.com [2022. 04. 17.]
- Yergin, Daniel: *Russia Losing Its Status as an "Energy Superpower"*. [online], The Economist, 2022. 03. 19. Forrás: economist.com [2022. 04. 15.]

Soós Kinga<sup>1</sup>

# Államok a globális válságok árnyékában – nemzetközi együttműködés vagy önsegélyezés?

*Az államhatárokon átívelő és a 20. század végétől felgyorsuló globalizációs folyamatoknak köszönhetően immáron globálisan tapasztalható válságok újfajta kihívásokat jelentenek az államok számára. A megfelelő válaszreakciók és válságkezelési stratégiák kérdése végső soron a nemzetközi kapcsolatok legklasszikusabb dilemmájához vezet, vagyis, hogy mi biztosítja hatékonyabban az egyes nemzetek (jólétének és jólétének) fennmaradását: a nemzetközi együttműködés vagy a nemzeti kapacitások biztosítása és növelése, vagyis az önsegélyezés. E kérdés kapcsán az elemzés fókuszában a Covid-19-járvánnyal kapcsolatos nemzetközi szintű, európai uniós és a tagállamok szintjén meghatározható válaszreakciók állnak.*

**Kulcsszavak:** globális válság, válságkezelés, neorealizmus, neoliberális institucionalizmus, Covid-19

## **States amid Global Crises – International Cooperation or Self-Help?**

*As a result of globalization processes that have been accelerating since the end of the 20<sup>th</sup> century, modern crises tend to have cross-border and global nature, which means new challenges for states. The question of appropriate responses and crisis management strategies ultimately leads to the most classic dilemma of international relations, namely what is more effective in ensuring the survival of individual nations (prosperity and well-being): international cooperation or enhancing national capacities i.e., self-help. Accordingly, the focus of this analysis is on the responses to the Covid-19 epidemic, which can be defined at global, EU and Member State level.*

**Keywords:** global crisis, crisis management, neorealism, neoliberal institutionalism, Covid-19

## 1. Bevezetés

Az államokra mint a nemzetközi kapcsolatok egységeire árnyékot vető transznacionális válságok egyes elemzők szerint a 21. század meghatározó eseményei, hisz, ugyan az országhatárokat átlépő válságok velünk vannak, amióta a mai értelemben vett országok, vagyis a nemzetállamok léteznek, azonban a sérülékeny és létfontosságú infrastruktúrától való közvetlenebb függés miatt a (poszt)modern társadalmak még inkább kitettek a válságoknak.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Soós Kinga az ELTE Társadalomtudományi Kar Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékének tanársegédje. E-mail: [kinga.soos@tatk.elte.hu](mailto:kinga.soos@tatk.elte.hu)

<sup>2</sup> Bruce W. Dayton: Crisis Management. In Nigel J. Young (szerk.): *The Oxford International Encyclopedia of Peace*. 2010.



A béketudomány (*peace studies*) meghatározó alapmunkájának számító, Nigel J. Young által szerkesztett négykötetes *The Oxford International Encyclopedia of Peace* „Válságkezelés” szócikkében Bruce W. Dayton úgy definiálja a válságot, mint amely a „társadalmak vagy szervezetek napi rutinjának drámai megszakításai[t]” jelenti. A válság a status quo tökéletlenségeinek és inkonzisztenciájának lakmuszpapírájaként is működik, végső soron társadalmi-gazdasági-politikai átalakulásokhoz vezethet. Dayton meghatározása szerint 3 alapvető feltétel teljesülése mellett beszélünk válságról: (1) alapvető társadalmi értékek kerülnek veszélybe; (2) sürgős, azonnali reakciót/beavatkozást igénylő helyzet; (3) amelyet nagy fokú bizonytalanság (a probléma pontos természetét, kockázatait, megfelelő megoldását illetően) övez.

A béketudomány persze a válságkezelés feltételeinek és technikai alapvetéseinek irányába lép tovább a válság teoretizálásában, a nemzetközi tanulmányok domináns elméletei felől közelítve a téma felé, a továbbiakban inkább arra fókuszálunk, milyen viselkedésre ösztönzi az államokat a válság a nemzetközi térben, nemzetközi viszonyaik tekintetében. Ennek megfelelően a globális válság jelensége, azon belül is egy egészségügyi válság, a Covid-19-járvány és a hozzá kapcsolódó, az Európai Unió és tagállamai körében megfigyelhető nemzetállami reakció kapcsán mutatom be, milyen magyarázatokat és normatív álláspontokat tud kínálni a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus – a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának mai napig legmeghatározóbb paradigmái –, illetve hogy a járvány nyomán kialakuló nemzetközi politikai helyzet milyen hatással lehet az említett paradigmák közötti évtizedes vitára.

Ezen a ponton szeretném hangsúlyozni, hogy egyetértésben R. B. J. Walker politikaelméleti megközelítésével, én is abból az alapvetésből indulok ki, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletei „nem annyira az általuk kínált egyedi magyarázatok miatt érdekesek, hanem sokkal inkább azért, mert a politikai képzelet aktuális korlátainak kifejezései”.<sup>3</sup> Ez pedig olyan tágabb értelmezési keretet nyit ki, amely, ahogy Walker fogalmaz: „az általában vett politikai élet karakteréről és elhelyezkedéséről kínál egy történetileg specifikus tudást”.<sup>4</sup>

## 2. A híres neo-neo vita

A következőkben két, a nemzetközi rendszer koherens képét nyújtó paradigmát mutatok be röviden, ezek a nemzetközi rendszer kényszerpályáit és lehetőségeit vizsgálják az államok mozgásterének tekintetében, és kialakítanak valamiféle víziót a nemzetközi eseményekkel kapcsolatban.

A neorealizmus, más néven strukturális realizmus alapvetése, hogy a nemzetközi politikai viszonyok anarchikus struktúrával jellemezhetők (abban az értelemben, hogy „nincs olyan szuverén autoritás, aki kötelező erejű megegyezéseket létrehozna és érvé-

<sup>3</sup> R. B. J. Walker: *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995. 5.

<sup>4</sup> Walker (1995): i. m.

nyesítene<sup>5)</sup>, ennek természetes eleme a csalás, hiszen a rendszer minden résztvevője (az államok) arra törekszik, hogy maximalizálja a hasznát. Ez a haszon a racionálisnak és önérdékkövetőnek tételezett államok esetében a relatív haszon fogalmával fejezhető ki, ami arra az elgondolásra épül, hogy a haszon mennyisége az alapján ítéltető meg, hogy ki nyer többet egy adott helyzetben.<sup>6</sup> Kevésbé meglepő, hogy ebben a rendszerben a cselekvők legfontosabb célja a túlélés, illetve a biztonság, ezek elérésében pedig saját materiális kapacitásaikra számíthatnak.

A neoliberális institucionalizmus is elfogadja a nemzetközi rendszer anarchikus természetét, valamint azt is, hogy a legfontosabb nemzetközi szereplők a racionális haszonmaximalizáló államok, ugyanakkor egyértelműen elköteleződik azon gondolat mellett, hogy együttműködéssel és multilateralizmussal az államok képesek a biztonságuk garanciáit megteremteni. Hangsúlyossá válnak az intézmények, hiszen ezek az együttműködés közvetítői és eszközei. Az együttműködés alapja egy olyan ráció, amely arra épül, hogy a szereplőknek vannak bizonyos közös érdekei, amelyek adott területeken – különösen az egymásrautaltság területein – realizálhatók, ilyen a gazdasági terület, a gazdasági interdependencia okán, valamint a környezetvédelmi, klímavédelmi terület a globális ökoszisztéma sajátossága miatt.<sup>7</sup>

E rövid áttekintésből is kiviláglik, hogy a két paradigmának több közös pontja is van, így alkalmasak arra, hogy „párbeszédbe elegyedjenek”, persze ilyenkor rögtön kidorombodnak a vitás pontok is, amelyekből David A. Baldwin hat meghatározót azonosít.<sup>8</sup> Az első ilyen kérdés az anarchia természete és következményei: a neorealisták az anarchiából vezetik le, hogy az államok legmeghatározóbb motivációja minden esetben a túlélés, az ezért folyó küzdelem korlátozza az államok cselekvési körét; míg a neoliberális institutionalisták inkább az interakciók változatos lehetőségeit látják az anarchikus nemzetközi közegben. A nézeteltérések második eredője a nemzetközi együttműködés lehetősége, a neorealisták ebben a lehetetlen tárgyat látják (nehéz elérni, bonyolult fenntartani), amely végső soron mindig az államhatalmon fog eldőlni, mind az együttműködés alapjául szolgáló igény, mind pedig az azt felszámoló csalás tekintetében; a neoliberális institutionalisták szerint az együttműködés kölcsönösen előnyös helyzetet teremthet a feleknek, így az államok racionális érdeke bizonyos együttműködések fenntartása.

A harmadik vitás pont a haszonmaximalizáláshoz kötődik, vagyis, hogy pontosan milyen haszonra pályáznak az államok: a neorealisták szerint az államok mindig a többiekhez képest szeretnék többet kanyarítani, vagyis a relatív haszonszerzésben érdekeltek; ezzel szemben a liberális institutionalisták szerint a közös érdekeiket realizáló cselekvők épp az együttműködésnek köszönhetően gondolkodhatnak abszolút hasznuk maximalizálásában.

<sup>5</sup> Robert Jervis: *Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate*. *International Security*, 24. (1999), 1. 43.

<sup>6</sup> Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*. Reading, Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

<sup>7</sup> Jervis (1999): i. m.

<sup>8</sup> David A. Baldwin: Neoliberalism, neorealism, and world politics. In David A. Baldwin (szerk.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York, Columbia University Press. 1993. 3–25.

A neo-paradigmák eltérést mutatnak abban is, hogy mit tételeznek az államok prioritásával kapcsolatban, a neorealisták a biztonság és azt garantáló hadi kapacitások biztosítását tekintik a legfőbb célnak, a neoliberaisztikus institutionalisták szerint fontos a biztonság, de annak legfőbb garanciája a gazdasági viszonyok helyes menedzselése.

A vitának létezik jelentős módszertani vonulata is: a nemzetközi szereplők viselkedésének jellemzésére és bejósolására a neorealisták szerint azok materiális kapacitásai a legalkalmasabbak, a neoliberaisztikus institutionalisták ezzel szemben úgy látják – pozitivisták elméletéről lévén szó egészen formabontó elgondolás –, hogy a szereplők egymás intencióival kapcsolatos percepciói határozzák meg a viselkedési mintákat.

Végül, alapvetően mást gondol a két paradigma a nemzetközi intézmények és rezsimek szerepéről és lehetőségeiről, a legfontosabb töréspontot az a kérdés jelenti, vajon alkalmasak-e a nemzetközi intézmények arra, hogy felülírják az anarchikus rendszer jelentette útfüggést. A neorealisták szerint ez az útfüggés alapvetően meghatározza a nemzetközi intézmények működését is, a neoliberaisztikus institutionalisták épp a hátrító funkcióban látják az intézmények jelentőségét.

### **3. A Covid-19-járvány és válságpolitika az Európai Unióban**

#### **3.1. A válságkezelésről dióhéjban**

A járvánnyal kapcsolatos EU-szintű intézkedések és a tagállami reakciók áttekintése előtt kézenfekvőnek tűnik meghatározni, milyen sajátos cselekvési pályát ír elő a válsághelyzet. A válságkezelés – Bruce W. Dayton definíciója nyomán – azokat a döntéseket és cselekedeteket jelenti, amelyekre a válsággal kapcsolatos felkészülési, válaszadási és rekonstrukciós folyamatok során kerül sor.<sup>9</sup> A sikeres válságkezelésnek politikai haszna is lehet, minthogy az erősíti a vezetésbe vetett bizalmat.

A politikai döntés különösen nehéz esetei a válság nyomása alatt hozott döntések, a sikeres válságkezelés nehezítő körülménye a válságkutatók szerint egyrészt az, hogy a modern társadalmak nem önellátók, számukra az ellátási lánc biztosítása nélkülözhetetlen; másrészt, hogy a helyi szintű kezelési kapacitások helyét teljesen átvették a centralizált válságkezelési intézmények. A modern válságok további jellemzője az extrém mobilitás, vagyis, hogy teljesen átjárják akár a nemzeti, akár a szervezeti és igazgatási határokat, kezelésükben tehát a nemzetek közötti, szervezetek közötti együttműködés elengedhetetlen.

A válságkezeléssel kapcsolatos kutatások fókuszában elsősorban az a kérdés áll, hogy milyen dinamikákra és mely változókra vezethetők vissza a sikeres vagy épp sikertelen válságkezelési stratégiák. A beazonosított faktorok a következők:

1. Az *issue framing*, vagyis keretezés, a válsággal és annak kezelésével kapcsolatos kommunikáció jellegét határozza meg, egészen pontosan, hogy milyen meghatározásokat, metaforákat és hasonlatokat használnak a döntéshozók, illetve hogy

---

<sup>9</sup> Dayton (2010): i. m.

milyen jövőbeli cselekedetek következnek az adott reprezentációból.<sup>10</sup> Ruth Wodak, a Covid-19-cel kapcsolatos kormányzati válság kommunikációs kereteit vizsgálva öt uniós országban 2020 márciusa és júniusa között, rávilágít, hogy a reprezentációs keretek nagyon erősen meghatározottak egyes nemzetállami sajátosságok által, ilyenek a geopolitikai, kulturális, nemzeti sajátosságok, illetve a döntéshozók percepciói azzal kapcsolatban, hogy egyes népszerűtlen intézkedések milyen politikai következményekkel járhatnak, esetleg hogyan használható ki a válság nyomában járó társadalmi átrendeződés.<sup>11</sup> Mivel a nemzetközi tanulmányok általalm vizsgált paradigmái a politikai eseményeket az állami szint feletti tényezőkkel magyarázzák, a keretezési stratégiák egyedi megnyilvánulásai kevésbé meghatározók, ugyanakkor, említésre méltó lehet Wodak azon észrevétele, hogy mindegyik általa vizsgált értelmezési keret úgynevezett „renacionalizáló” tendenciát mutat, azaz a nemzetállami ágenciát erősíti.<sup>12</sup>

2. A felkészültség, vagyis a korai jelzőrendszerek, a válságkezelésre elkülönített források és a hatékony védekezést segítő kommunikációs struktúrák.
3. Az előre meghatározott döntési folyamatok és ehhez kapcsolódóan a válságkezelés intézményes rendszere.
4. A szükségszerűen fellépő értékkonfliktusok jellege és mélysége. A járványügyi védekezés kapcsán gondolhatunk a hatékonyság szolgálatába állított erőteljes szabadságkorlátozásra (például karantén alkalmazása), amely – különösen egy idő után – értékkonfliktusok forrása lehet.
5. Az információkezelés és ehhez kapcsolódóan a nyilvánosság informálása, az egyes intézkedésekkel kapcsolatos transzparencia, illetve a különböző médiahatások.
6. A bürokratikus konfliktusok és a szervezeti együttműködés.
7. Az úgynevezett *sequencing*, vagyis lényegében az egymást követő döntések során kirajzolódó cselekvési pálya, illetve az ezzel kapcsolatos útfüggés.
8. Végül pedig az egyes válságok kapcsán levont tanulságok.

Ezen utóbbi faktorokat (2–7.) veszem figyelembe az Unión belüli válságkezelés áttekintése kapcsán.

<sup>10</sup> A keretezés döntésméleti jelentőségét hangsúlyozó kilátásmélet (*prospect theory*) egyik meghatározó alapszövegében Daniel Kahneman és Amos Nathan Tversky épp egy halálos áldozatokkal járó „ázsiai betegség” kapcsán mérték a tartalmukban azonos, azonban megfogalmazásukban eltérő – az egyik a lehetséges veszteségeket, a másik a lehetséges nyereségeket fogalmazta meg – válaszreakciók népszerűségét. Kahneman és Tversky rávilágított, hogy az, hogy az emberek kockázatkerülők vagy kockázatvállalók egy adott válsághelyzetben, elsősorban azon múlik, hogy a válaszreakcióval kapcsolatos opciókat nyereségekben vagy veszteségekben fejezzük-e ki. Amos N. Tversky – Daniel Kahneman: *The Framing of Decisions and the Psychology of Choice*. *Science*, 211. (1981), 4481. 453–458.

A Covid-19-járvánnyal kapcsolatos válaszreakciók és „ázsiai betegség” paradigma kapcsolatáról lásd Nikolay R. Rachev et al.: *Replicating the Disease Framing Problem during the 2020 COVID-19 Pandemic: A Study of Stress, Worry, Trust, and Choice under Risk*. *PLoS ONE*, 16. (2021), 9. Ez a megközelítés persze alapjaiban kérdőjelezi meg az olyan racionális elméleteket, mint a fentebb bemutatott neoparadigmák.

<sup>11</sup> Ruth Wodak: *Crisis Communication and Crisis Management during COVID-19*. *Global Discourse*, 11. (2021), 3. 329–353.

<sup>12</sup> Wodak (2021): i. m.

### 3.2. Globális válság és az EU: a Covid-19-járvány

A Covid-19 egy vírusos légzőszervi betegség, amelyet az új típusú koronavírus (SARS-CoV-2) okoz, a vírust hivatalosan először 2019 decemberében azonosították a kínai Vuhan városában.<sup>13</sup> 2020. január 24-én jelentették az első európai esetet Franciaországban. Az Egészségügyi Világszervezet 2020. január 30-án nemzetközi aggodalomra okot adó közegészségügyi vészhelyzetnek minősítette a vírus terjedését, majd 2020. március 11-én már világjárványra figyelmeztetett.<sup>14</sup> Innentől tekinthetjük globális válságnak a Covid-járványt.

A járvány nagy meglepetést okozott, még a legfejlettebb gazdaságú országok számára is, a terjedése kapcsán a felkészültség hiányát tapasztalhattuk globális szinten, az EU szintjén és nemzetállami szinten is, vagyis a sikeres válságkezelés második, felkészültségre vonatkozó faktora tekintetében minden szinten hiányosságok mutatkoztak.<sup>15</sup> Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) az egészségügyi válságokra adott globális válaszokért felelős egyeztető fórumának 2016-os jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy hiányosságok azonosíthatók a reakciókészség több területén is, különösen a válság azonosítása és a hatékony fellépés megszervezése tekintetében.<sup>16</sup> Hovatovább az Egészségügyi Világszervezet Globális Felkészültséget Felügyelő Testülete egy 2019-es vizsgálat alapján megállapította, hogy „a világ nincs felkészülve egy gyorsan terjedő, vírusos légzőszervi patogén okozta járványra”.<sup>17</sup>

Globális szinten az Egészségügyi Világszervezet funkciója a járványkészültség kerekeinek biztosítása, valamint a felkészültség felügyelete. Azonban, ahogy Renda és Castro rávilágít,<sup>18</sup> súlyos működési nehézségek jellemzik a nemzetközi egészségügyi rezsimit a finanszírozás és a szervezeti koordináció – mint például az információáramlás, a transzparencia és az elszámoltathatóság hiánya – tekintetében. Részben ezekre vezethető vissza a szervezetet jellemző bürokratikus lomhaság a Covid-19 elleni intézkedések kapcsán: a nemzetközi horderejű közegészségügyi szükséghelyzet elrendelésétől számítva közel másfél hónap telt el a járványhelyzet bejelentéséig. Ezen a ponton a válságkezelés bürokratikus konfliktusokra és együttműködésre vonatkozó változója kapcsán tapasztalhatunk nehézségeket.

Az EU szorosan együttműködik az Egészségügyi Világszervezettel, de saját keretrendszere (*Határozat a határokon áttérjedő súlyos egészségügyi veszélyekről*)<sup>19</sup> van az egészség-

<sup>13</sup> Krzysztof Goniewicz et al.: *Current Response and Management Decisions of the European Union to the COVID-19 Outbreak: A Review. Sustainability*, 12. (2021), 9. 3838.

<sup>14</sup> WHO: *Timeline: WHO's COVID-19 Response*. [online], WHO, é. n. Forrás: who.int [2022. 05. 25.].

<sup>15</sup> Andrea Renda – Rosa Castro: *Towards Stronger EU Governance of Health Threats after the COVID-19 Pandemic. European Journal of Risk Regulation*, 11. (2020), 2. 273–282.

<sup>16</sup> UN High-Level Panel on the Global Response to Health Crises: *Protecting Humanity from Future Health Crises*. Report of the High-level Panel on the Global Response to Health Crises. [online], United Nations Digital Library, 2016. Forrás: digitallibrary.un.org [2022. 05. 20.].

<sup>17</sup> Global Preparedness Monitoring Board: *A World at Risk*. Annual Report on Global Preparedness for Health Emergencies. [online], Global Preparedness Monitoring Board, 2019. 09. Forrás: gpmb.org [2022. 05. 25.].

<sup>18</sup> Renda–Castro (2020): i. m.

<sup>19</sup> Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2013/EU határozata a határokon áttérjedő súlyos egészségügyi veszélyekről és a 2119/98/EK határozat hatályon kívül helyezéséről (2013. október 22.).

ügyi válságok kezelésére, ez olyan intézményeket foglal magában, mint az Egészségügyi Biztonsági Bizottság; a Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (ECDC), valamint egy korai figyelmeztető és gyorsreagáló rendszer. Persze, az EU-s pajzsos is súlyos repedések vannak: a tagállamok között nincs megfelelő együttműködés az információszolgáltatás és -megosztás tekintetében (nem egységes adattömeget biztosítanak a tagállamok), továbbá az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ alulfinanszírozottnak tekinthető, és munkaerőhiánnyal küszködik.<sup>20</sup> A Központ, ahogy a Bizottság is, már a járvány kezdeti időszakában ajánlásokat tett közzé a tesztelési eljárásrendről, a távolságtartásról, a kontaktkutatóról, jóllehet ezen eljárások szabályozása teljesen nemzeti szinten maradt. A legfontosabb közös európai intézkedések az Európai Bizottság honlapján közzétett idővonal<sup>21</sup> alapján a következők voltak: az új koronavírussal és a lehetséges védekezőmechanizmusokkal kapcsolatos kutatás és fejlesztés támogatása a Horizon 2020 projekten keresztül; a tagállamok közös beszerzéseinek koordinálása (vagyis hogy minden tagállam fix mennyiségben és fix áron juthasson hozzá a kritikus jelentőségű termékekhez), ez kezdetben egészségügyi védőeszközök beszerzését jelentette, később az Európai Unió Gyógyszerfelügyeleti Hatósága által engedélyezett oltóanyagokra is vonatkozott. Az említett hatóság munkájával az Unió segítséget nyújtott a tagállamok számára az oltóanyagok tesztelésében is. Az EU már az első oltóanyag engedélyezése előtt nagy hangsúlyt fektetett az európai gazdaság és termelés fenntartására – a munkások mobilitásának biztosításával, támogatásokkal, kedvező hitelkonstrukciókkal; illetve 2020 júniusában a Bizottság közzétette Európa, kifejezetten pedig a schengeni terület mihamarabb újraindításának stratégiáját.

Uniós szinten a válságkezelési tendenciák közül kettő jelenik meg fokozottan: egyrészt a válságkezelés intézményes rendszerével kapcsolatos; láttuk, hogy vonatkozó intézmény létezik, de nem túl erős, ez pedig részben az információkezeléssel kapcsolatos tényezőre vezethető vissza, vagyis, hogy nincs megfelelő információszolgáltatás a tagállamok között.

Nézzük meg tehát, hogy mi történt a tagállamokban: ahogy Renda és Castro<sup>22</sup> rámutat, a hatékony járványkezeléshez elsősorban erre a célra dedikált nemzeti intézményekre van szükség. A 2008-as válság után azonban általános tendencia az érintett fejlett országok körében, hogy előszeretettel spórolnak az alacsony valószínűségű, de súlyos következménnyel járó helyzetek kezeléséhez szükséges forrásokon. Vagyis az uniós országok leépítették saját kockázat- és válságkezelési rendszereiket, illetve azok egy részét. Arról nem is beszélve, hogy a pénzügyi világválság nyomán több uniós tagállamban is kimutathatóan visszavágták az állam egészségügyi kiadásait.<sup>23</sup> Nem meglepő tehát, hogy – ahogy Ruth Wodak, a *The Lancet* orvosi szakfolyóirat 2020. március 26-i számára hivatkozva hangsúlyozza<sup>24</sup> – a Covid-19-járvány okozta veszélyek elleni állami fellépés több esetben is az Egészségügyi Világszervezet által (2020. március 13-án) kiadott figyelmeztetések

<sup>20</sup> Renda–Castro (2020): i. m. 277.

<sup>21</sup> Európai Bizottság: *Az uniós intézkedések időrendi áttekintése*. [online], Európai Bizottság, é. n. Forrás: ec.europa.eu [2022. 05. 25.].

<sup>22</sup> Renda–Castro (2020): i. m.

<sup>23</sup> Renda–Castro (2020): i. m. 279. idézi Bernd Rechel: *Funding for Public Health in Europe in Decline? Health Policy*, 123. (2019), 1. 21–26.

<sup>24</sup> Wodak (2021): i. m. 331.

és ajánlások ellenére is elmaradt, vagy nem követte az ajánlásban foglaltakat. A kezdetben lassan reagálók közé sorolhatjuk azokat az országokat is, amelyekről talán leginkább elvárható lett volna (erőforrásaik miatt), hogy a válságkezelést, a helyzet súlyosságának megfelelően, rögtön megkezdik, így többek között Svédországot és az Egyesült Királyságot is.

Amikor végre akcióba lendültek az államok, különböző kormányzati stratégiákhoz fordultak a legkeményebb lezárásoktól és szigorú karantén szabályozásoktól a nyájimmunitás kialakulására való hagyatkozásig tartó széles skálán. Az Európai Unió tagállamai körében a határok lezárása tulajdonképpen a schengeni övezet átmeneti felfüggesztését jelentette. Nem csak az európai polgárok szabad mozgásának korlátozásáról van itt szó, hiszen egyes tagállamok, bizonyos áruk, így az orvosi eszközök, egészségügyi védőfelszerelések, valamint gyógyszer alapanyagok szabad mozgását is limitálták. Hovatovább egyes állami szintű intézkedések koordinátlanságuk miatt kontraproduktívnak bizonyultak, a különutas lezárások például könnyen kontrollálhatatlan társadalmi mozgást indítottak be (akár országok között, akár országhatáron belül a nagyvárosok és a vidéki települések között), ami végső soron kedvezett a járvány terjedésének.<sup>25</sup> Később, 2021 elején, mikor Európa-szerte megindultak a tömeges oltási kampányok, és az oltóanyag-termelési kapacitások nem tudták hirtelen kiszolgálni az igényeket, egyes tagállamok, így Magyarország is, az oltási folyamat felgyorsítása érdekében az Európai Unió Gyógyszerfelügyeleti Hatósága által (még) nem engedélyezett oltóanyagokat is bevont az oltási folyamatba. Ez később a standardizált, egységes uniós Covid-igazolás kiállítása kapcsán jelentett nehézséget.

Az állami szintű válságkezelési mintákban egyrészt megjelennek az értékkonfliktusok, az ideálisan az Unió alapját képező tagállamok közötti szolidaritást és bizalmat a nemzeti érdekre hivatkozó különutasság hívja ki. Ezen a szinten is jelentkeznek az információkezeléssel kapcsolatos fennakadások, a transzparencia hiánya. Nagyon jelentős tendencia az államok válságkezelésében a 7., *sequencing* faktor, vagyis hogy esetenként praktikusán kedvezőtlen döntési spirálba kerül az állami megküzdési stratégia, például a lezárások kapcsán.

Renda és Castro álláspontja szerint a Covid-19-járványt összességében egy újabb olyan krízisként élte meg az Európai Unió, amely a tagállamok közötti bizalom elégtelenségére mutat rá.<sup>26</sup>

#### **4. Nemzetközi kapcsolatok válság idején: együttműködés vagy önszegélyezés?**

A Covid-19-járvány előbbi leírása alapján is kiviláglik, hogy ebben az esetben a nemzetközi kapcsolatok válságmódjával állunk szemben, lehetőség adódik tehát a nemzetközi viszonyok tanulmányozásában domináns elméletek szélsőséges körülmények közötti tesztelésére. A járványok mint alacsony valószínűségű, nem-fegyveres kockázatok tulajdonképpen a neoparadigmák közötti senki földjét jelentik, hiszen nem gazdasági

---

<sup>25</sup> Renda–Castro (2020): i. m.; Wodak (2021): i. m.

<sup>26</sup> Renda–Castro (2020): i. m.

válságokról van szó (jóllehet gazdasági aspektusuk nem megkérdőjelezhető), így részben kívül maradnak a neoliberális paradigma területén; valamint mivel nem katonai fenyegetésről van szó (jóllehet a társadalom túlélését a leghétköznapibb értelemben fenyegető veszéllyel állunk szemben), az ilyen jellegű veszélyhelyzetek részben a nemzetközi biztonság területén is kívül esnek.<sup>27</sup>

Hogyan közelíthetünk tehát a világválság okozta globális egészségügyi válsághoz és kezeléséhez a neoliberális institucionalizmus és a neorealizmus felől?

Nem vitatható, hogy a Covid-19-világválság egyértelműen a nemzetközi szintű koordináció és az együttműködés újabb kontextusát jelenti.<sup>28</sup> A neoliberális institutionalisták szerint kézenfekvő, hogy egy ilyen, a nemzetek közötti egymásrautaltságot kidomborító helyzetet – mintegy az interdependencia újabb érzékeny megnyilvánulását – a nemzetközi intézmények segítségével lehet leghatékonyabban kezelni.

Az Európai Unió maga is egy nemzetközi intézmény, méghozzá a sikeresek közé sorolt<sup>29</sup> liberális alapokon építkező, a többszintű kormányzás és a szubszidiaritás elvén<sup>30</sup> nyugvó kormányközi és szupranacionális együttműködési modell, és mint ilyenek az egyik legfontosabb funkciója, ahogy Robert Keohane és Joseph S. Nye kiemelik,<sup>31</sup> hogy az együttműködések tranzakciós költségeit csökkentse, hogy teret adjon bizonyos kölcsönösségre alapozott gyakorlatoknak, és csökkentse az államok egymással szembeni bizonytalanságát és bizalmatlanságát. E funkció működését mutatja például a közös uniós oltóanyag-beszerezés, amely azt a célt szolgálta, hogy felszámolja a versenyt a tagállamok között a kritikus oltóanyagok piacán; vagy a járvány korai szakaszától kezdve bevezetett gazdasági mentőövek biztosítása a tagállamok számára. Azt is láttuk azonban, hogy az egészségügyi válságok kezelését szolgáló uniós alintézmények relatíve gyengék: hiszen egyrészt erőforráshiánnyal küzdenek, másrészt a tagállamok elmulasztják alkalmazni a reciprocitás elvét a transzparencia és az adatbeszolgáltatás területén.

Az előző részben leírt Covid-19-járvánnyal kapcsolatos tapasztalatok alapján a neoliberális institutionalista szemüvegen keresztül azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a nemzetközi egészségügyi kormányzás centralizációjára, az együttműködés fokozására van szükség, különösen, ha az egészségügyi vészhelyzetek hatékony kezelése a cél. Ehhez nélkülözhetetlenek az erős, megfelelő büdzsé fölértelmezhető nemzetközi intézmények. Az EU-s szintű regionális együttműködések szerepe is központi jelentőségű, hiszen ezeken keresztül megvalósulhat a stratégiai tartalékok és a monitoring megszervezése.

A neorealista szemüveget felöltve azonban a járvány elleni küzdelem stratégiailag legfontosabb pontjain alkalmazott reakciók kapcsán inkább úgy látszik, hogy kevés

<sup>27</sup> Abdullah Alhammadi: *The Neorealism and Neoliberalism Behind International Relations during COVID-19. World Affairs*, 185. (2022), 1. 147–175.

<sup>28</sup> Alhammadi (2022): i. m.; Renda–Castro (2020): i. m.; Goniewicz et al. (2021) i. m.

<sup>29</sup> Robert O. Keohane – Joseph S. Nye: *Power and Interdependence in the Information Age. Foreign Affairs*, 77. (1998), 5. 83.

<sup>30</sup> Előbbi a kompetenciák jogi és intézményes elkülönítését, utóbbi az állami és az államok feletti illetékességi körök egyértelmű elkülönítését jelenti. Lásd Bóka Éva: *Az EU-modell és a nemzetközi kapcsolatok. Európai Tükör*, (2009), 5. 20.

<sup>31</sup> Robert O. Keohane – Joseph S. Nye: *Power and Interdependence. Fourth Edition*, Longman, 2012. 31



szerep jutott a nemzetközi intézményeknek, ellenben annál több az egyes államoknak.<sup>32</sup> Végző soron mégis csak biztonsági fenyegetésről van szó, ennek megfelelően a járvány kezdeti szakaszában alkalmazott távolságtartási szabályok és korlátozások bevezetésétől kezdve az oltási programokig bezárólag az állam feladata volt a védekezés megszervezése. A túlélésért folyó küzdelmek ebben az esetben persze nem más államokhoz viszonyított materiális kapacitások növelésében merültek ki, hiszen a fenyegetés nem a nemzetközi politikai rendszerből érkezett, az államok leginkább az idővel – méghozzá elsősorban a gazdaságot meggyengítő lezárásokkal töltött idővel – futottak versenyt. Ebben a versenyben is a nemzeti érdek érvényesítése volt az elsődleges szempont, így szinte magától értetődő, hogy amint „úgy álltak a számok”, az államok a miharabbi lazításokban voltak érdekeltek, jöllehet, ez esetenként újabb fertőzőegycök kialakulását eredményezte. A nemzeti érdek olajozta verseny keretében értelmezhetők a különutas oltóanyag-beszerzések is, ez olvasható ki például Szijjártó Péter, Magyarország külügy- és külgazdasági miniszterének szavaiból is, aki úgy fogalmazott a Szputnyik V orosz fejlesztésű oltóanyag – amelyet az Európai Gyógyszerügynökség azóta is folyamatos értékelési eljárás keretei között vizsgál – beszerzéséről szóló sajtótájékoztatón, hogy „Magyarország nemzeti érdeke, hogy a világjárvány körülményei közepette, az oltás felgyorsítása érdekében újabb biztonságos és hatásos oltóanyagot biztosítson”.<sup>33</sup> Az Unión belüli járványkezelés előző fejezetben prezentált áttekintéséből is kiderül, hogy az egészségügyi válságkezelés gyakorlata az államok énközpontúságát erősítette, a tagállamok egyes válasreakciói (például koordinálatlan lezárások, vagy a különutas oltóanyag-beszerzések) az önszegélyezés rendszerét látszottak igazolni. Ennek lényege, hogy a központi autoritás és kormányzat nélküli nemzetközi valóságba vetett államok csakis magukra számíthatnak, különösen, ha a biztonságuk forog kockán.

## 5. Összegzés

Az Európai Unió és tagállamainak a járványidőszak alatti viselkedését, működését, interakcióit tanulmányozva azt tapasztalhatjuk tehát, hogy az együttműködés és az önszegélyezés, akár úgy mint lehetőségek, akár úgy mint kényszerpályák együttesen jellemezték a Covid-19 hatásainak kezelését. Úgy tűnik, olyannyira elválaszthatatlan ez a két látszólag ellentétes tendencia, hogy nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy az együttműködés vagy az önszegélyezés a meghatározóbb, vagyis hogy a neoliberális institucionalizmus vagy a neorealizmus képes jobban magyarázni a válságkezelési folyamatokat. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezt a konklúziót alapvetően befolyásolja az a tény, hogy a nemzetközi szintet valójában regionális együttműködés képviseli az általam vizsgált esetben. Abdullah Alhammadi hasonló jellegű, ám nagyhatalmi fókuszú kutatásában – az USA és a Kínai Népköztársaság, valamint az Egészségügyi Világszervezet interakcióit vizsgálta – arra jutott, hogy a tágabban értett nemzetközi viszonyok tekintetében is meghatározónak bizonyult mind az együttműködés, mind pedig az önszegélyezés a válságkezelés

<sup>32</sup> Alhammadi (2022): i. m.

<sup>33</sup> Szijjártó Péter: *Nagy mennyiségű orosz vakcinát vásárolt Magyarország*. [online], 2021. 01. 22. Forrás: koronavirus.gov.hu [2022. 05. 25.].

során, viszont összességében a járványhelyzet a nemzetállami kompetenciák erősödéséhez vezetett, tehát a neorealista államközpontú magyarázat erősebbnek tűnt a jellemző nagyhatalmi interakciók kapcsán.<sup>34</sup>

Álláspontom szerint mindkét következtetésre jellemző, hogy öntörvényűségében félrefut. Hiszen összpontosítsunk akár az együttműködést és koordinációt biztosító intézményi működésre, akár pedig a nemzeti érdekre alapozott állami önzésre és a hozzá kapcsolódó önérdekkövető cselekvési mintára, mindkét esetben figyelmen kívül hagyjuk az állami szint alatti tényezőket, a belpolitikai adottságokat (például hogy mindenáron fel kell-e használni a külpolitikát belpolitikai haszonszerzésre), a társadalmi és kulturális sajátosságokat, az értékpreferenciákat, amelyek – a válságkezelési irodalom alapján – valójában meghatározzák a válsággal való megküzdés mikéntjét. Úgy tűnik tehát, hogy a válságkezelés kapcsán, különösen pedig az egészségügyi válságok kezelése kapcsán, nem a strukturális adottságokra, a rendszeren belüli pozicionáltságra építő neoparadigmák fogják a legjobb magyarázatot kínálni. Ez két aspektussal gazdagítja a neo-neo vitát, egyrészt egy olyan újabb területtel, ahol kiderül, nincs nagy különbség a két paradigma magyarázó ereje között, másrészt egy újabb érveléssel arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának mindkét paradigma dominanciáján érdemes túllépnie.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alhammadi, Abdullah: The Neorealism and Neoliberalism Behind International Relations during COVID-19. *World Affairs*, 185. (2022), 1. 147–175. Online: <https://doi.org/10.1177/00438200211065128>
- Baldwin, David A.: Neoliberalism, Neorealism, and World politics. In David A. Baldwin (szerk.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York, Columbia University Press. 1993. 3–25.
- Bóka Éva: Az EU-modell és a nemzetközi kapcsolatok. *Európai Tükör*, (2009), 5. 16–28.
- Dayton, Bruce W.: Crisis Management. In Nigel J. Young (szerk.): *The Oxford International Encyclopedia of Peace*. Oxford, Oxford University Press, 2010. Online: <https://doi.org/10.1093/acref/9780195334685.001.0001>
- Európai Bizottság: *Az uniós intézkedések időrendi áttekintése*. [online], Európai Bizottság, é. n. Forrás: ec.europa.eu [2022. 05. 25.]
- Global Preparedness Monitoring Board: *A World at Risk*. Annual Report on Global Preparedness for Health Emergencies. [online], Global Preparedness Monitoring Board, 2019. 09. Forrás: gpmb.org [2022. 05. 25.]
- Goniewicz, Krzysztof – Amir Khorram-Manesh – Attila J. Hertelendy – Mariusz Goniewicz – Katarzyna Naylor – Frederick M. Burkle: Current Response and Management Decisions of the European Union to the COVID-19 Outbreak: A Review. *Sustainability*, 12. (2021), 9. 3838. Online: <https://doi.org/10.3390/su12093838>
- Jervis, Robert: Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. *International Security*, 24. (1999), 1. 42–63. Online: <https://doi.org/10.1162/016228899560040>
- Keohane, Robert O. – Joseph S. Nye: Power and Interdependence in the Information Age. *Foreign Affairs*, 77. (1998), 5. 81–94. Online: <https://doi.org/10.2307/20049052>
- Keohane, Robert O. – Joseph S. Nye: *Power and Interdependence*. Fourth Edition. Boston, Longman, 2012.
- Rachev, Nikolay R. – Hyemin Han – David Lacko – Rebekah Gelpi – Yuki Yamada – Andreas Lieberoth: Replicating the Disease Framing Problem during the 2020 COVID-19 Pandemic: A Study of Stress, Worry, Trust, and Choice under Risk. *PLoS ONE*, 16. (2021), 9. e0257151. Online: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257151>

<sup>34</sup> Alhammadi (2022): i. m.

- Rechel, Bernd: Funding for Public Health in Europe in Decline? *Health Policy*, 123. (2019), 1. 21–26. Online: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2018.11.014>
- Renda, Andrea – Rosa Castro: Towards Stronger EU Governance of Health Threats after the COVID-19 Pandemic. *European Journal of Risk Regulation*, 11. (2020), 2. 273–282. Online: <https://doi.org/10.1017/err.2020.34>
- Szijjártó Péter: *Nagy mennyiségű orosz vakcinát vásárolt Magyarország*. [online], 2021. 01. 22. Forrás: koronavirus.gov.hu [2022. 05. 25.]
- Tversky, Amos N. – Daniel Kahneman: The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211. (1981), 4481. 453–458. Online: <https://doi.org/10.1126/science.7455683>
- UN High-Level Panel on the Global Response to Health Crises: *Protecting Humanity from Future Health Crises*. Report of the High-level Panel on the Global Response to Health Crises. [online], United Nations Digital Library, 2016. Forrás: [digitallibrary.un.org](http://digitallibrary.un.org) [2022. 05. 20.]
- Walker, R. B. J.: *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511559150>
- Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. Reading, Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- WHO: *Timeline: WHO's COVID-19 Response*. [online], WHO, é. n. Forrás: [who.int](http://who.int) [2022. 05. 25.]
- Wodak, Ruth: Crisis Communication and Crisis Management during COVID-19. *Global Discourse*, 11. (2021), 3. 329–353. Online: <https://doi.org/10.1332/204378921X16100431230102>

Szakos Judit<sup>1</sup>

# Az innovációhoz kötődő alapfogalmak: a definícióktól az innovációs ökoszisztémáig

Napjainkban az innovációk sűrűsödése és az értékteremtés módjának megváltozása figyelhető meg. Ez nemcsak a technológiai-gazdasági paradigmák kapcsán érzékelhető, hanem az innovációk tág körét is érinti. Az állam – kiemelten a védelmi ipar – igényei mindig is fontos szerepet játszottak a kutatás és kísérleti fejlesztés, valamint a – tág értelemben vett – piacon realizálódó innovációk ösztönzésében akár finanszírozói, akár megrendelői oldalon. Az innováció körüli „hype” és a terminológiai kakofónia miatt azonban indokolt a rendszerezés. Jelen tanulmány erre tesz kísérletet az idők folyamán fejlődött innovációdefiníciók, illetve az innovációhoz kötődő modellek áttekintésével, valamint az innovációs ökoszisztéma komplexitásának megértésére való törekvéssel.

**Kulcsszavak:** K+F, innováció, innovációs ökoszisztéma, innovációs modellek

## **Understanding of the Basics of Innovation Terminology: From Definitions to the Concept of the Innovation Ecosystem**

Today, we are witnessing the densification of innovation and a change in how value is created. The aspirations of a state, particularly the defence industry, have always played an essential role in stimulating research and development, together with market-reaching innovations both on the funding and the customer side. However, the rising ‘hype’ and cacophony of innovation terminology necessitates an overview analysis. This paper aims to do so by reviewing the definitions and models of innovation that have evolved over time and by understanding the innovation ecosystem’s complexity.

**Keywords:** R&D, innovation, innovation ecosystem, innovation models

## 1. Bevezetés

Joseph Schumpeter osztrák közgazdász, szociológus a 20. század első felében végzett munkássága szerint a gazdasági fejlődés motorja az innováció. Kiindulópontként tekintett a monopóliumok technológiai fölényére, a vállalkozóban pedig „a kapitalizmus hő-sét látta, »az intellektus és az akarat kiemelkedő képességeivel megáldott« személyt, akit a győzelem vágya és az alkotás öröme motivál”.<sup>2</sup> Az innováció alapjának az új szereplők által bevezetett új kombinációkat tekintette, amelyek – sikeres piaci vezető pozíció szerzése esetén – teljes struktúraátrendezést indukálhatnak. Az általa megfogalmazott

<sup>1</sup> Szakos Judit a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Amerika Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: [Szakos.Judit@uni-nke.hu](mailto:Szakos.Judit@uni-nke.hu)

<sup>2</sup> Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan* [Digitális Kiadás.]. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. <https://doi.org/10.1556/9789630597814>.

teremtő (alkotó) rombolás (*creative destruction*) fogalom szerint nyertes és vesztes szereplők is lesznek egy-egy piaci átrendeződés nyomán. Schumpeter innovációs kategóriái közé sorolhatjuk:

- új javak vagy a javak új minőségének előállítását;
- új termelési eljárás/kereskedelmi eljárás bevezetését;
- új piac megnyitását akár földrajzi, akár demográfiai értelemben;
- nyersanyagok vagy félkész áruk új beszerzési forrásának meghódítását; és
- új szervezet létrehozását vagy megszüntetését.<sup>3</sup>

Az új megoldások keresésének azonban különböző útfüggőségei figyelhetők meg vállalati (műszaki fejlődéspálya, *technological trajectory*), iparági (műszaki paradigma, *technological paradigm*) vagy nemzetgazdasági, illetve világgazdasági szinten (műszaki-gazdasági paradigma, *techno-economic paradigm*, technológiai forradalom).<sup>4</sup> A műszaki fejlődés irányát több belső és külső tényező is meghatározza. A kutatás és fejlesztés (K+F) fontos szerepet kap ebben, ahogy a szervezeti tanulás is. Megjelenik a keresleti oldal. A piaci egyensúly felbomlása is befolyásolhatja a piaci viszonyok változását, úgy mint a hirtelen és jelentős árváltozás, a történelem során megtapasztalt nyersanyaghiány vagy tengeri blokádok (helyettesítő termékek kifejlesztése, például műbenzin), a munkámegmozdulások és sztrájkok a 19. századi Angliában (ipar gépesítése) vagy a kormányzati megrendelések a 20. században (hadiipar, űrkutatás).<sup>5</sup> E fejlesztések jelentős része pedig idővel a mindennapi használatban is elterjedt (például internet).

A kormányzati megrendelések és támogatások köre napjainkban is töretlen. Mariana Mazzucato vállalkozó állam- és értékteremtést feltáró koncepciói mind az állam hatékony, civil fókuszú beavatkozását hivatottak bemutatni,<sup>6</sup> azonban nem elhanyagolva a védelmi ipar szerepét. Az előremutató fókusz bizonyítja Porkoláb Imre az amerikai Védelmi Tudományos Tanács törekvéseit összegző munkája is, miszerint abban az időben – a szemléletváltás és az együttműködések radikális átalakítására való szándék mellett – a fejlesztések a következő területekre összpontosítottak:

- mesterséges intelligencia és autonóm öntanuló gépek;
- ember és gép közötti együttműködés;
- gépek által támogatott műveletek;
- fejlett ember–gép közös egységek;
- hálózat alapú félautonóm fegyverrendszerek.<sup>7</sup>

<sup>3</sup> Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Routledge. 1994.

<sup>4</sup> Szanyi Miklós: *Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet, 2018. 5–6.

<sup>5</sup> Szanyi (2018): i. m. 11.

<sup>6</sup> Mariana Mazzucato: *From Market Fixing to Market-Creating: A New Framework for Innovation Policy*. *Industry and Innovation*, 23. (2016), 2. 140–156.

<sup>7</sup> Porkoláb Imre: *Az innováció hatása a hadviselésre*. *Hadtudomány*, 26. (2016), 1–2. 19–28.

Ez nemcsak a következő ipari forradalomra vonatkozó kutatói predikciókkal vág egybe, hanem igazolja, hogy a különböző innovációk olyan akár direkt, akár kipörgő (*spin-off*) hatást képesek generálni, amelyeket sem a védelmi képességek, sem az állami működés egyéb szempontjából nem lehet ignorálni. Egyúttal a fejlesztések és új megoldások segíteni tudják a szükséges eszközök megteremtését. Harmadrészt a nemzeti és regionális versenyképességben – az automatizáció és robotizáció mellett is hosszú távon fenntartható – gazdasági növekedésben rejlő lehetőségek, illetve a lemaradásban rejlő hosszú távú – gazdasági, társadalmi, biztonsági – kockázatokról sem lehet elfeledkezni. Ezek megértéséhez az innovációs alapfogalmak és az innovációs ökoszisztéma, alapmodellek megismerése nélkülözhetetlen a védelmi szektorban is.

## 2. Az innováció fogalma

### 2.1. A kutatás és kísérleti fejlesztés elhatárolása

Rekettye Gábor megközelítése szerint „feltaláláson az új termékekre vagy technológiákra vonatkozó ötletek, módszerek felfedezését, míg az innováció fogalmán a felfedezett új találmányok alkalmazását, az új termékek kifejlesztését és piaci bevezetését értik”, így „a feltalálás a tudomány fogalma, az innováció pedig a gazdasági életé”<sup>8</sup>. Az elhatárolás feltalálásra vonatkozó része előrevetíti, hogy az innovációval gyakran közösen használt kutatás-fejlesztés fogalom különválasztása indokolt a további vizsgálat előtt.

A kutatás és kísérleti fejlesztés (K+F) a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által kiadott *Frascati kézikönyv* 2015-ös kiadásának definíciója szerint az új tudás megteremtése érdekében, szándékosan végzett kutatói, fejlesztői tevékenység összessége. Ez jelenti egyrészt a tudásállomány növelését – beleértve az emberiség, a kultúra és a társadalom ismereteit –, másrészt az ismeretek alkalmazhatóságának kidolgozását is. A kézikönyv a kutatás-fejlesztés öt jellemzőjét különbözteti meg:

- újdonságtartalma van (*novelty*);
- kreativitáson alapul (*creativity*);
- magas befektetési kockázat jellemzi (*uncertainty*);
- szisztematikus tevékenység (*being systematic*); és
- átruházható és/vagy reprodukálható (*transferable*).<sup>9</sup>

Típusait tekintve megkülönböztetnek alapkutatást, alkalmazott kutatást és kísérleti fejlesztést, amely Magyarországon jogszabályi szinten is definiálva van (lásd 1. táblázat).

<sup>8</sup> Rekettye Gábor: *Értékteremtés 4.0. Termékek és Szolgáltatások Vevőorientált Tervezése, Fejlesztése és Menedzselése*. (h. n.), Akadémiai Kiadó, 2018.

<sup>9</sup> OECD: *Frascati Manual 2015. Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. [online], 2015. Forrás: oecd.org [2020. 05. 26.].

<b>Alapkutatás</b>	Elsődlegesen a jelenségek lényegére és a megfigyelhető tényekre vonatkozó tudományos ismeretek bővítését célzó kísérleti, tapasztalati, rendszerező vagy elméleti munka.	
	<b>Tiszta alapkutatás</b>	A tudományos ismeretek bővítésére irányuló kutatás, amelynek nem célja a közvetlen társadalmi vagy gazdasági haszon elérése vagy az eredmények gyakorlati problémák megoldására történő alkalmazása.
	<b>Célzott alapkutatás</b>	A tudományos ismeretek bővítésére irányuló olyan kutatás, amelyről valószínűsíthető, hogy a felismert vagy várható, jelenlegi vagy jövőbeli problémák megoldására alapul szolgál.
<b>Alkalmazott (ipari) kutatás</b>	Új ismeret szerzésére elsődlegesen meghatározott gyakorlati cél érdekében végzett eredeti vizsgálat.	
<b>Kísérleti (prekompetitív) fejlesztés</b>	A kutatásból és/vagy a gyakorlati tapasztalatokból nyert, már létező tudásra támaszkodó tevékenység, amelynek célja új anyagok, termékek, eljárások, rendszerek, szolgáltatások létrehozása, vagy a már meglévők lényeges továbbfejlesztése.	

### 1. táblázat: A kutatás és kísérleti fejlesztés fogalomrendszere

*Forrás: 2004. évi CXXXIV. törvény a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról. [online], 4. §*

*Forrás: mkogy.jogtar.hu [2020. 05. 26.].*

A kutatás-fejlesztés tehát piacra lépés esetén az innováció egyik lehetséges előszobája, ez a kapcsolat azonban nem kizárólagos. Létezik K+F-tevékenység innovációs törekvés nélkül, és nem minden innováció alapul kutatási eredményeken.

## 2.2. Innovációdefiníciók és -típusok

Hétköznapi megközelítés szerint az innováció változtatás bevezetését jelenti ahhoz képest, ahogy eddig végeztük a tevékenységet azért, hogy a végeredmény jobb legyen – eszközök széles választékát felhasználva.<sup>10</sup>

A hivatalos definíciók megfogalmazására is korán megszületett az igény. Az Európai Unió Zöld könyve<sup>11</sup> szerint „az innováció az újdonságnak a gazdasági és társadalmi szférában megvalósuló sikeres létrehozása, asszimilálása és kihasználása.”<sup>12</sup>

Másik lehetséges definiálási mód az innováció típusai szerinti megközelítés. A típusok köre idővel fokozatosan bővült, a piacra jutott újdonság egyre szélesebb körét az innovációk közé sorolva. Ilyen keretet ad a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) kutatás-fejlesztés statisztikákat összefoglaló *Frascati kézikönyvének* 1994-ben kiadott változata, amely az innovációt úgy határozza meg, mint egy ötlet piacképes áruvá

<sup>10</sup> Lucio Guzmán-Mares – Ma Soledad Castellanos-Villarruel: Innovation of Sustainable Products and Services through Ecodesign Project Management by Applying SINNAPS. In José Sánchez-Gutiérrez – Tania Elena González-Alvarado (szerk.): *Technology Innovation, Finance and CRM: Repercussions on Competitiveness*. Universidad de Guadalajara, 2017. 135–159.

<sup>11</sup> European Commission: *Green Paper on Innovation*. [online], 1995. Forrás: europa.eu [2020. 05. 20.].

<sup>12</sup> Bógel György: A schumpeteri „teremtő rombolás” módjai az infokommunikációs iparban. *Közgazdasági Szemle*, 55. (2008), 4. 344–360.

vagy szolgáltatássá alakítása, új vagy továbbfejlesztett operatív gyártási, forgalmazási vagy új eljárás szociális szolgáltatás nyújtására.<sup>13</sup>

Ugyancsak az OECD publikálta az észak-európai innovációs tevékenységről készített összefoglalóját, az *Oslo kézikönyvet*. 1992-ben még a termékekre és a gyártási folyamatra fókuszált a kiadvány, az 1997-ben újra kiadott kézikönyvben azonban már megjelent a szolgáltató szektor szerepe, ezt követően pedig 2005-ben megjelentek a nem technológiai innovációk, úgymint a marketing vagy a szervezeti innováció.<sup>14</sup> Az *Oslo kézikönyv* definíciója szerint tehát „az innováció új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás, új marketingmódszer, vagy új szervezési-szervezeti módszer bevezetése az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben vagy a külső kapcsolatokban.”<sup>15</sup>

Ezzel szemben az *Oslo kézikönyv* 2018-as kiadása már a következő definícióval operál: „az innováció új, vagy jelentősen javított termék vagy eljárás, vagy ezek kombinációja, mely jelentősen különbözik a szereplő korábbi termékeitől, illetve eljárásaitól és elérhető a vásárlók részére (termék) vagy használatba vették (eljárás).”<sup>16</sup> A fogalom egyszerűsítő magyarázata szerint ideértendő „mindazon tudományos, technológiai, szervezési, pénzügyi és kereskedelmi lépés, amely az innováció megvalósítását ténylegesen szándékolja vagy irányítja.”<sup>17</sup> A fogalom újbóli szűkítése azonban kihagyta a marketing és szervezeti innovációk explicit hangsúlyozását. Fontos attribútum azonban, hogy az újdonság találkozik a végfelhasználóval, tehát csak a – tág értelemben vett – piacon realizálódó újdonság lehet innováció.

Az innovációk további csoportosítása egyrészt az egyes szerzők megközelítésétől, másrészt a vizsgált aspektustól is függ. Mérték alapján elhatárolhatunk a) folyamatos és diszkontinuus (nem folyamatos, szakadós);<sup>18</sup> b) folyamatos és radikális; c) addicionális (*incremental*) és radikális (*breakthrough*);<sup>19</sup> valamint d) folyamatos és forradalmi innováció kategóriákat.<sup>20</sup> Megkülönböztethető továbbá bázisinnováció, fejlesztő innováció és látszatinnováció,<sup>21</sup> valamint technológiai és nem technológiai (munkahelyi-szervezeti) innováció.

<sup>13</sup> OECD: *The Measurement of Scientific and Technical Activities: Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development - Frascati Manual*. 1993. [online], 1994. Forrás: oecd-ilibrary.org [2020. 05. 26.].

<sup>14</sup> Makó Csaba – Illéssy Miklós: A szervezeti innovációk a közszféra szervezeteiben (A Jó Állam létrehozásának és tartós fenntartásának elhanyagolt dimenziója). *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, (2014), 4. 4–20.

<sup>15</sup> OECD and Statistical Office of the European Communities: *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. [online], 3. kiadás. 2005. Forrás: oecd-ilibrary.org [2020. 05. 26.].

<sup>16</sup> OECD: *Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. [online], 4. kiadás. 2018. Forrás: oecd.org [2020. 05. 26.].

<sup>17</sup> OECD (2018): i. m.

<sup>18</sup> A *folyamatos innováció* már meglévő alapokra építkezik, funkciója azonos, nem igényli a felhasználói szokások változását és a kompatibilitása a régi verzióval továbbra is fennáll. A megismert keretek között és struktúra mellett képes kielégíteni a jövőbeli igényeket. Ezzel szemben a *nem folyamatos (diszkontinuus) innováció* az egész piacot újradefiniáló forradalmi változás, ami szakít a múlttal és átlépi a meglévő határokat akár a termék–fogyasztó, akár a termék – más termék vagy termék–adatbázis viszonylatban. A piac újradefiniálása azonban lassabb terjedést eredményezhet, mint a folyamatos innovációk esetén a kompatibilitás hiánya miatt. Lásd Rekettye (2018): i. m.

<sup>19</sup> Az *inkrementális innováció* az adott piaci szereplő meglévő forrására és tudására épít a fejlesztés során, míg a *radikális innováció* új tudást, forrásokat kíván bevonni, lásd Rekettye (2018): i. m.

<sup>20</sup> Rekettye (2018): i. m.

<sup>21</sup> A *látszatinnováció* már a technológiák kisebb mértékű javítását is innovációként ismeri el. Iványi Attila Szilárd – Hoffer Ilona: *Innováció a vállalkozásfejlesztésben*. Budapest, Aula Kiadó, 2010.



Általánosságban az innováció szót szinonimaként használjuk az innovációs folyamat és az innovációs cselekedet fogalom párral. Előbbi az invenció (feltalálás), innováció és diffúzió (széles körű elterjedés) egymást követő lépéseiből áll, és a társadalmi-gazdasági tevékenységek olyan széles körét jelenti, amely az ideagenerálástól az ötlet első megvalósításán át annak sokoldalú és széles körű gyakorlati alkalmazásáig terjed, ezzel szemben innovációs cselekedetnek/aktusnak vagy innovációnak egy ötlet elsőként való gyakorlati alkalmazását nevezhetjük. A definíciók ezzel követik Schumpeter megközelítését, aki éles határt húzott az invenció és az innováció szakaszai közé, de egyben ki is egészítették tételeit az innováció és a diffúzió közé illesztett szelekciós folyamattal, valamint a diffúzió közben megvalósuló tanuló és fejlesztő folyamattal, itt is hangsúlyozva, hogy az innovációs aktus nem fölérendelt a többi lépéshez képest.<sup>22</sup>

### 3. Innovációmodellek

Az innovációk születését vizsgáló modellek különböző generációi a történelmi környezet, illetve az igények változásával, a vizsgálatok fejlődésével folyamatosan változtak. Míg a történelmi modellek egymásra épülve folyamatosan egyre átfogóbb képet adtak arról, a szervezet miként tud egyre kevesebb erőbefektetéssel egyre eredményesebben innovációt generálni, az egymás mellett – különböző célokra – használt átfogó modellek már arra keresik a választ, egyforma erőbefektetés mellett miért lesz különböző outputja az egyes innovációval foglalkozó szervezeteknek vagy hálózatoknak.

#### 3.1. A modellek történelmi fejlődése

A kutatás-fejlesztés és az innováció az 1950-es évekig elhanyagolt vizsgálati terület volt. Robert Solow – korábbi koncepciókra épített<sup>23</sup> – növekedési modelljében levezette, hogy a gazdasági fejlődés egyik oka a technológiai változás.<sup>24</sup> A történelmi környezet – a nyugati hatalmak technológiai sikerei – löketet adtak a K+F-be való befektetés indoklásának és a tudományos szabadság alapjainak lefektetéséhez. Megjelentek az államilag finanszírozott kutatóhelyek mellett a sikeres vállalati K+F-részlegek.

A kapcsolódó *fekete doboz* elmélet már felismeri, hogy a kutatás-fejlesztésbe befektetett erőforrások (*input*) új technológiaként jelentkeznek (*output*). A cél a szükséges növekedés elérése volt, az elmélet ugyanakkor kihagyja a vizsgálódásból, hogyan működik az innováció, valamint figyelmen kívül hagy minden nem kutatás-fejlesztési alapú innovációfor-

<sup>22</sup> Az *invenció* ideagenerálási folyamat, amely a tanulás különböző formáit is tartalmazza; az *innováció* egy még ki nem próbált ötlet gyakorlati megvalósítása, s ezáltal kivitelezhetőségének első demonstrációja; míg a *diffúzió* egy innováció széles körű és sokrétű alkalmazása az adott társadalmi-gazdasági rendszerben. Kovács György: *Innováció, technológiai változás, társadalom: újabb elméleti perspektívák. Szociológiai Szemle*, (2004), 3. 52–78.

<sup>23</sup> Lásd Németh András Olivér: A növekedésemélet fejlődéstörténete I. – a kezdetektől a Solow-modellig. *Köz-gazdaság*, 12. (2017), 2. 269–285.

<sup>24</sup> Robert M. Solow: *A Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics*, 70. (1956), 1. 65–94.

rást is.<sup>25</sup> A fejlődéshez szükségessé vált megérteni a tanulási folyamatot és a technológia létrejöttét, valamint ehhez kapcsolódó ösztönző politikákat kidolgozni.<sup>26</sup>

A II. világháborút követően<sup>27</sup> úgy tűnt, a tudomány és technológia, az ipari innováció képes megadni a társadalmi problémákat a bekövetkezett ipari expanzió és gazdasági növekedésen keresztül. A meglévő szektorok hatékonyabbá, illetve jobb minőségűvé váltak a gépesítés és a technológia által (mezőgazdaság, textilipar), míg a fejlődés új területek megjelenését is lehetővé tette (számítástechnika, gyógyszeripar). Ez új munkahelyek létrejöttét hozta magával, és egyúttal a kereslet, a hagyományos értelemben vett jólét növekedésével is járt. Közpolitikai oldalról is támogatást kapott a növekedés: az egyetemek kutatási kapacitásainak erősítésén, az adekvát képzéseken, állami laboratóriumokon és egyes ipari K+F-programokon keresztül. Az innovációs lánc az alapkutatásokból indult ki,<sup>28</sup> a modell „alap gondolata, hogy az innovációs folyamat valamilyen új kutatási eredményből származik, ezek a kutatási eredmények részben a technológiai fejlődés ösztönző hatásának köszönhetőek, ugyanakkor a fejlesztés és az innováció elébe megy a fogyasztói igényeknek, kvázi teljesen kizárja a folyamatból a piaci keresletet”.<sup>29</sup> Ezt a *szükségletteremtő vagy technológiavezérelt (technology-push<sup>30</sup>) innovációs modell* írja le.<sup>31</sup>

Az 1960-as évek közepétől<sup>32</sup> ugyan a termelés és a növekedés szintje magas maradt, azonban a gyártás hatékonyabb válása következtében a foglalkoztatás nem tudott tovább növekedni, adott esetben még csökkent is. A piaci verseny kieleződött, a túlkínálat a valós igényekre reflektáló értékkínálat felé terelte a cégeket. Vállalati oldalról a növekedésre és a diverzifikációra helyezték a hangsúlyt azzal, hogy ugyan még mindig jelentek meg új termékek, a fókuszba a létező technológiák kerültek, a kereslet és kínálat közötti egyensúly kialakulása volt a cél. Ezzel a technológiai változások észszerűsítésére helyezték a hangsúlyt, ahol a piaci részesedés növeléséhez a hatékonyan működő cégek közötti versengés fontos eszközévé vált a marketing, a marketinginnovációk. A hangsúly tehát K+F-ről a keresletre helyeződik át. Közpolitikai oldalról szintén a keresleti

<sup>25</sup> Dora Marinova – John Phillimore: *Models of Innovation*. In L. V. Shavinina (szerk.): *The International Handbook on Innovation*. Oxford, Pergamon, 2003. 44–53.

<sup>26</sup> Bajmócy Zoltán: A regionális innovációs képesség értelmezése és számbavétele a tanulási-alapú gazdaságban. In Lengyel Imre – Lukovics Miklós (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. Szeged, JATEPress, 2008. 26–46.

<sup>27</sup> Vonatkozó időszak: 1950-es évek – 1960-as évek közepe.

<sup>28</sup> Roy Rothwell: *Towards the Fifth-generation Innovation Process*. *International Marketing Review*, 11. (1994), 1. 7–31.

<sup>29</sup> Vukoszavlyev Szlobodan – Polereczki Zsolt – Kovács Bence: Az innováció fogalmának fejlődése. In Fehér András – Szakály Zoltán (szerk.): *Egészségpiaci kutatások*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2019. 185–195.

<sup>30</sup> Magyarra ezt lineáris toló, technológiai tolás kifejezésekkel is fordították.

<sup>31</sup> Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

<sup>32</sup> Vonatkozó időszak: 1960-as évek közepe – korai 1970-es évek.

oldal hangsúlyosabbá válása figyelhető meg.<sup>33</sup> A túlzottan keresletre helyezett hangsúly azonban magában foglalja annak a veszélyét, hogy – a K+F elhanyagolása miatt – egy radikális piaci vagy technológiai változáshoz nem lesz képes alkalmazkodni az adott cég.<sup>34</sup> A szakirodalom ezt *szükségletkövető, piacvezérelt (market-pull, need-pull<sup>35</sup>) innovációs modellnek* nevezi.<sup>36</sup>

Mindkét megközelítés extrém, atipikus megjelenési formája a technológiai kapacitásnak és a piaci igényeknek,<sup>37</sup> hiszen „mindkét modell egy belátható, egyirányú, véges, a részek egymásra épülését feltételező metodikát követ” ahol „az innovációt egy véges, meghatározott szakaszokból álló folyamatként értelmezik, ahol a szakaszok egymásra épülnek és az egyik szakasz lezárását követően kezdődik a következő szakasz”.<sup>38</sup> A láncszerű felépítés azonban számos problémára nem tudott reflektálni, mert túlzottan leegyszerűsítették a tudomány, technológia és a piac közötti viszonyt.

Az 1970-es éveket<sup>39</sup> – két olajválsággal szegélyezve – az infláció, a keresleti telítettség és a strukturális munkanélküliség jellemezte, de technológiai újratervezést is magával hozott. Mindez a vállalatok új adaptációs stratégiáját kényszerítette ki: fontos szemponttá vált a takarékoság, ami magával hozta a sikeres innováció megértésének igényét, hogy csökkenteni tudják a sikertelen próbálkozások számát. Nőtt az innovációt tanulmányozó kutatások száma is:<sup>40</sup> ezek eredményeképp a két lineáris modell összekapcsolásával egy visszacsatolós modellt alkottak, ahol a piac igényei már valamennyi lépésében meghatározók, valamint deklarálták, hogy az innováció végeredménye nem határozható meg pontosan a kezdetekben – ezzel jóval nagyobb, de még korlátozott rugalmasságot biztosítva a folyamatban, hiszen bár a kapcsolási megközelítés visszacsatolási hurkokat tartalmaz, az *interaktív (coupling) modell* (1. ábra)<sup>41</sup> alapvetően még mindig egy lineáris, szekvenciális modell, korlátozott funkcionális integrációval.<sup>42</sup>

Ezek az interaktív és kölcsönösen függő, elhatárolható lépések a céget már annak tágabb környezetéhez kötik, megjelennek a szervezeten belüli tényezők mellett a szervezeten kívüliek is,<sup>43</sup> a kapcsolatok azonban csak az innovációs modellek következő generációinál válnak kulcstényezővé.

<sup>33</sup> Az Amerikai Egyesült Államokban például megjelentek próbálkozások a közbeszerzések – mint az ipari innovációt stimulálni képes eszköz – alkalmazására.

<sup>34</sup> Rothwell (1994): i. m.

<sup>35</sup> Magyarul lineáris húzó, piaci húzás modellként is emlegetik.

<sup>36</sup> Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

<sup>37</sup> Rothwell (1994): i. m.

<sup>38</sup> Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

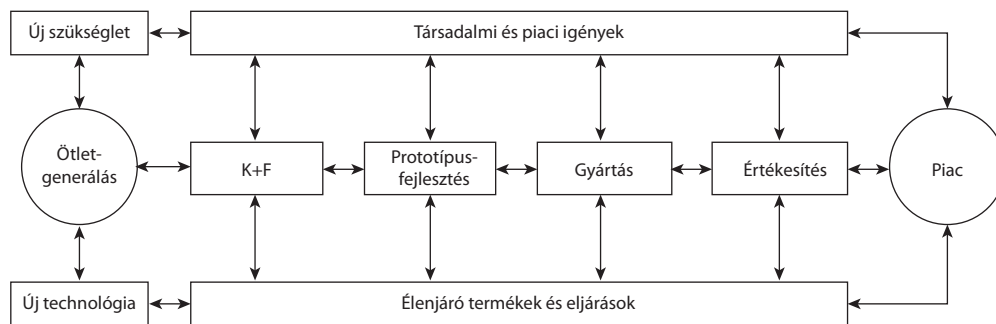
<sup>39</sup> Vonatkozó időszak: korai 1970-es évek – 1980-as évek közepe.

<sup>40</sup> Rothwell (1994): i. m.

<sup>41</sup> Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

<sup>42</sup> Niek D. du Preez – Louis Louw: *A Framework for Managing the Innovation Process*. PICMET '08 – 2008 Portland International Conference on Management of Engineering & Technology. Cape Town, South Africa, IEEE, 2008. 546–558.

<sup>43</sup> Rothwell (1994): i. m.



**1. ábra: Interaktív innovációs modell**

Forrás: Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

Az 1980-as évektől<sup>44</sup> újra gazdasági fellendülés figyelhető meg, kezdetben az alaptevékenységekre és alapvető technológiákra fókuszálva, majd technológiai stratégiát kidolgozva. A termelési stratégiát is megváltoztatták az új típusú, IT-alapú termelési eszközök. Megjelent a cégek közötti stratégiai partnerség, amelyet gyakran állami ösztönzők támogattak, kialakítva egy többszereplős, esetleg hálózatos innovációs gondolkodást.<sup>45</sup> Ezekben a hálózatokban már nemcsak nagyvállalatok, hanem innovatív kisvállalatok is helyet kaptak.<sup>46</sup> Az *integrált modellben* az együttműködések realizálódhatnak mint a) horizontális stratégiai szövetségek és együttműködő K+F-konzorciumok; b) stratégiai vertikális együttműködések, különösen a beszállítói együttműködésekben; valamint lehetséges c) a cégen belüli nagyobb hangsúly az átfogó és párhuzamos integrációra, hogy javulhasson a valós idejű információfeldolgozás. Korlátja, hogy az innovációs folyamatnak csak egy szakaszát írja le, a termék bevezetését már nem veszi figyelembe – hiszen az innovációnak szerves része kellene hogy legyen a piacra való bevezetés, adaptáció és folyamatos fejlesztés<sup>47</sup> –, azonban így is nagy előrelépést jelentett a szigorú egymás utáni lépések sorozataként ábrázolt korábbi modellekhez képest.<sup>48</sup>

A fentiekhez képest eltérő megközelítésű *evolúciós modell*<sup>49</sup> azon a feltevésen alapszik, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan nem volt képes kezelni a technológiai innovációk minőségi változását, így a darwini értelemben vett biológiai megközelítés felől közelít

<sup>44</sup> Vonatkozó időszak: korai 1980-as évek – korai 1990-és évek.

<sup>45</sup> Vukoszavlyev–Polereczki–Kovács (2019): i. m.

<sup>46</sup> Rothwell (1994): i. m.

<sup>47</sup> Preez–Louw (2008): i. m.

<sup>48</sup> Roy Rothwell: *Successful Industrial Innovation: Critical Factors for the 1990s*. *R&D Management*, 22. (1992), 3. 221–240.

<sup>49</sup> Elméleti kidolgozói a hagyományos darwini értelemben vett biológiai megközelítés mellett merítettek az egyensúlyi termodinamikából, a szervezéseméletből és a közgazdaság nem szokványos (heterodox) megközelítéséből is. „A heterodoxia a kor kialakult gyakorlatától, az elfogadott gondolkodási modellektől eltérő megoldásra vagy megoldási kísérletre utal, a nem szokványos intézkedés pedig olyan, amivel korábbi időszakokban éltek, vagy amire kevés gyakorlati példa van.” Bod Péter Ákos: *Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon*. MTA Doktori értekezés. Budapest, 2013. 9.

az innováció témájához. Alapvető eleme a bizonytalanság, így elveti a tökéletes racionalitást és a maximalizálás lehetőségét. A piaci tökéletlenségeket tekinti az innováció alapjának, ebből kiindulva pedig egyenesen odáig jut, hogy a kormányzatnak a piaci kudarcok kezelése helyett az innovatív vállalatok terjedését kellene elősegítenie.<sup>50</sup> A modell hátrányát jelenti, hogy míg a múlta és a jelenre magyarázó ereje van, az előrelátó képessége erősen korlátozott.

### 3.2. Átfogó innovációs modellek

Az innováció modellezésére szolgáló eszközök generációinak vizsgálatából kitűnik, hogy határvonal húzható a lineáris, illetve a már visszacsatolásokra épülő, átfogó szemléletű modellek között. Makó Csaba és szerzőtársai átfogó összefoglalást készítettek a különböző innovációs modellekről, amikor két nagy csoportba rendezték azokat (2. táblázat). A tradicionális megközelítés a szűkebb, visszacsatolások nélküli lineáris megközelítésre épít, ahol a tudományos kutatást tekinti az ipari innovációk alapjának. A vizsgálat fókuszja a radikális innovációk generálásán van, az inkrementális innovációk, a tacit tudás és az innováció diffúziójának mikéntje itt még másodlagosaknak tekinthetők, az explicit és kodifikált tudáson van a hangsúly. A rendszer a tudomány, technológia és innováció (*science, technology, innovation, STI*) hármására épül. Az állami szerepvállalás szempontjából az irányzat a hagyományos, neoklasszikus közgazdaságtani eszközökhöz nyúl, ahol a piac önszabályozó képessége mellett csak a diszfunkciók (piaci kudarcok) megoldása lehet az állam feladata.<sup>51</sup>

A szerzők Schienstock és Hämäläinen<sup>52</sup> munkája alapján bemutatják ennek az elméletnek a kritikáját is: a szűk megközelítésben értelmezett innovációs folyamat ugyan létezik, de inkább kivételnek, mint a főszabálynak tekinthető, ugyanis a tudásgenerálás nem egy, a környezetétől elszigetelt folyamat, forrása pedig nem kizárólagosan a K+F. Így a tisztán tudományalapú innovációt szembe állítják a tevékenység alapú innovációval, ami bárhol és bármikor létrejehet több szereplő visszacsatolásokon alapuló együttműködése által. A rendszer alapja a „csinálni, használni és interakcióban lenni” (*doing, using and interacting, DUI*) megközelítés. A hangsúly már nem csak a radikális innovációkon van ennél a megközelítésnél, a társadalmi beágyazottság és a tacit tudás fontos szerephez jut. Az állam szerepe rendszerszinten a szereplőkkel való interakciókban teljesedik ki.<sup>53</sup>

<sup>50</sup> Marinova–Phillimore (2003): i. m.

<sup>51</sup> Makó Csaba – Illéssy Miklós – Heidrich Balázs: [When Will Alpha and Omega Collide? In Search of the Theoretical Relevance of EU Innovation Policies](#). *Vezetéstudomány*, 50. (2019), 11. 66–73.

<sup>52</sup> Gerd Schienstock – Timo J. Hämäläinen: *Transformation of the Finnish Innovation System: A Network Approach*. SITRA Reports Series 7. Helsinki, 2001.

<sup>53</sup> Makó–Illéssy–Heidrich (2019): i. m.

Dimenziók	Szűk megközelítés	Átfogó megközelítés
Innovációs modell	Lineáris	Rekurzív, ismétlődő lépésekből álló
Az innovációk legfontosabb megjelenési formája	Radikális	Inkrementális
	Technológiai	Nem technológiai
A tudás forrása	Tudomány, explicit és egyéni	Praktikum, tacit és kollektív tudás
Innovációgenerálás módja	Tudomány, technológia és innováció (STI)	Csinálni, használni és interakcióban lenni (DUI)
Fő szektor	Termelés	Nem szektorspecifikus
Közpolitikai megjelenése	Piaci kudarcok felől	Rendszerszinten

**2. táblázat: Az innováció megközelítésének fejlődése: szűk és átfogó megközelítés**

Forrás: Makó–Illésy–Heidrich (2019): i. m. 68.

Az átfogó megközelítés alapmodelljeit mutatom be a következő alfejezetekben.

### 3.2.1. Innovációs rendszerek

Az innovációs rendszerek vizsgálata „egy megközelítési módot, nem pedig egy mereven rögzített keretet kínál”,<sup>54</sup> nem vonatkoztat el a technikai, társadalmi, gazdasági rendszertől, amelyben az innováció létrejön és elterjed, hanem a folyamatot úgy tekinti, mint ami „szükségszerűen valamilyen társadalmi, intézményi, kulturális közegbe ágyazottan folyik”<sup>55</sup> akár nemzeti, szektorális, technológiai vagy regionális fókusszal teszi azt. Előnyüket és használatuk nehézségét is a merev határok hiánya, a részben átfedő vizsgálati keret adja. A keret célszerűség alapján kombinálható, és folyamatosan változik.

A *nemzeti innovációs rendszer* – és ezek alrendszerei – „a köz- és magánszféra mindazon intézményeit jelenti, amelyek tevékenysége és interakciója hozzájárul az új technológiák megjelenéséhez, átvételéhez, módosításához és elterjedéséhez”<sup>56</sup> – vagy épp akadályozza azokat. A megközelítés szűk értelmezése a K+F+I-hoz és a tudományos és technológiai szervezetek munkájához való hozzájárulást, így a nemzeti teljesítményt és specializációt vizsgálja, míg a tágabb keret az interakciók közegét befolyásoló tényezőkre (szervezetek,<sup>57</sup> intézmények,<sup>58</sup> kapcsolatok, infrastruktúra) is kiterjed.

<sup>54</sup> Vas Zsófia Boglárka – Bajmócy Zoltán: Innovációs rendszerek 25 éve. Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 59. (2012), 11. 1248.

<sup>55</sup> Vas–Bajmócy (2012): i. m. 1236.

<sup>56</sup> Christopher Freeman: *Technology, Policy, and Economic Performance: Lessons from Japan*. Pinter Pub Ltd. 1987. idézi Vas–Bajmócy (2012): i. m. 1238.

<sup>57</sup> Edquist és Johnson szerint a *szervezetek (organizations/players)* közé sorolhatók: a vállalatok, az innovációhoz kötődő szolgáltató szektor, az egyetemek, a kutatóintézetek, az oktatási és képzőintézmények, a politikai, közigazgatási intézmények, a finanszírozó szervezetek és az ügynökségek. Charles Edquist: *Systems of Innovation: Perspectives and Challenges*. In Jan Fagerberg – David C. Mowery – Richard R. Nelson (szerk.): *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford, Oxford University Press, 2005. 181–208. idézi Vas–Bajmócy (2012): i. m. 1240.

<sup>58</sup> A társadalmilag konstruált *intézmények (institutions/rules)* Edquist megközelítése szerint „közös szokások, normák, rutinok, kialakult gyakorlatok, szabályok vagy törvények összessége, amelyek az egyének és csoportjaik, valamint a szervezetek közötti kapcsolatokat és interakciókat szabályozzák”. Edquist (2005): i. m. 182. idézi Vas–Bajmócy (2012): i. m. 1240.

Egy nemzeti innovációs rendszert nem is lehetne annak gazdasági rendszerétől elválasztva elemezni, vagyis nem lehet innovációs szakpolitikákat<sup>59</sup> felállítani a gazdaság, az oktatás, de akár a nemzetbiztonság figyelmen kívül hagyásával,<sup>60</sup> figyelembe véve az egyre erősödő szubnacionális együttműködések általi korlátokat.

Az iparági innovációs minták és azok térbeli változásának vizsgálatára megalkották a *szektorális (iparági) innovációs rendszerek* koncepcióját, ahol „a szereplők aktívan részt vesznek egy adott iparág termékeinek kifejlesztésében és gyártásában, az iparági technológia előállításában és felhasználásában.”<sup>61</sup> A különböző szektorok különböző iparági innovációs mintákat formálnak.

Emellett, illetve részben átfedésben az egyes technológiák megalkotására<sup>62</sup> irányuló innovációs folyamatot befolyásoló tényezőket a *technológiai innovációs rendszerek* koncepciója foglalja össze, amely „a technológiák megalkotásában, terjedésében és felhasználásában érintett, egymással is kapcsolatban álló szereplők dinamikus hálózata, akiket specifikus intézményi közeg befolyásol”<sup>63</sup>

A *regionális innovációs rendszer* területi, szubnacionális szinten járulhat hozzá a területfejlesztési célokhoz, regionális innovációs szakpolitikák kialakításához.

A térbeliség ebben az esetben nemcsak egy adott méretet vagy formát jelent, hanem az általa determinált tudást és erőforrást, amelynek egyedisége megkülönbözteti az adott régiót a többi, hasonló formációtól, egyedi karaktereket biztosítva ezzel. Az egyediséget biztosítja a tudás, amely a térség dinamikusan fejlődő szereplőinél, illetve a köztük kialakuló kapcsolatokban kialakulhat és amely a földrajzi koncentráció miatt is könnyebben áramolhat, mint tenné azt nagyobb térbeli közegben.<sup>64</sup> A rendszer elosztja a szereplők között a költségeket és bizonytalansági faktorokat,<sup>65</sup> megjelenik a tudás és az informális személyes hálózatok, a formális kutatási együttműködések, illetve a munkaerő mobilitása is az adott földrajzi területen belül, illetve a köz- és magánszféra között,<sup>66</sup> fontos faktor a bizalom, az innovációs infrastruktúra, szakpolitikák, a helyi kulturális háttér és gazdasági közeg.

A szereplők tudásteremtése és -terjedése (oktató-, képzőintézmények; egyetemek; állami kutatóintézetek; munkaerőképző-szervezetek; technológiatranszfer-szervezetek),

<sup>59</sup> Ez a bizonytalansággal teletűzdelt rendszer egyúttal adaptív szakpolitikákat igényel, igényli, hogy a szakpolitika-alkotók felismerjék azokat a problémás területeket, ahol nem működik elégségesen a rendszer, és ott avatkozzanak be. Vas-Bajmócy (2012): i. m. 1240–1241.

<sup>60</sup> Richard R. Nelson (szerk.): *National Innovation Systems a Comparative Analysis*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1993. 13.

<sup>61</sup> Franco Malerba: *Sectoral Systems of Innovation: A Framework for Linking Innovation to the Knowledge Base, Structure and Dynamics of Sectors*. *Economics of Innovation and New Technology*, 14. (2005), 1–2. 63–82. idézi Vas-Bajmócy (2012): i. m. 1242.

<sup>62</sup> Irányulhat egy tudásterületre (az adott tudás több termékben is megjelenhet), egy termékre (az adott termékben több technológia is jelen lehet), továbbá termékek egy körére (kiegészítő vagy helyettesítő termékek egy szektoron belül). Vas-Bajmócy (2012): i. m. 1244.

<sup>63</sup> Benny Carlsson – Rikard Stankiewicz: *On the Nature, Function and Composition of Technological Systems*. *Journal of Evolutionary Economics*, 1. (1991), 2. 93–118. idézi Vas-Bajmócy (2012): i. m. 1244.

<sup>64</sup> Vas-Bajmócy (2012): i. m. 1246.

<sup>65</sup> Michel Callon: *Is Science a Public Good? Fifth Mullins Lecture*, Virginia Polytechnic Institute, 23 March 1993. *Science, Technology, & Human Values*, 19. (1994), 4. 395–424.

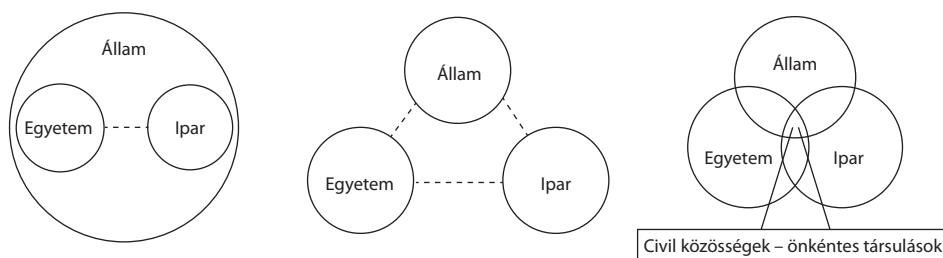
<sup>66</sup> Roderik Ponds – Frank Oort – Koen Frenken: *Innovation, Spillovers and University–Industry Collaboration: An Extended Knowledge Production Function Approach*. *Journal of Economic Geography*, 10. (2010), 2. 234–235.

valamint a tudáskiaknázás alrendszerekre bonthatók (a vállalati szektor szervezetei; a vállalati szektor tudásmegosztási kapcsolatai),<sup>67</sup> amelyek az innovációs rendszerben együttműködnek.

### 3.2.2. A Helix modell és az MIT ötdimenziós modellje

Az inkluzív *Triple Helix modell* az innovációs rendszer egyik tágran értelmezett dimenziója,<sup>68</sup> amely három szereplőt foglal magába: az állam, az egyetemek és az ipar közötti kapcsolatot<sup>69</sup> írja le egy nem lineáris, visszacsatolás alapú modellben a tudásteremtés komplex hálózataként.<sup>70</sup>

A kapcsolatok típusa alapján azok minősége lehet (1) a statikus modell gyenge visszajelzésekkel, ahol az állam behálózza a másik két szereplőt és döntő befolyással bír rájuk; (2) a laissez-faire, ahol a szereplők éles határokkal különülnek el egymástól, szigorúan meghatározott a köztük lévő kapcsolat; illetve (3) a kiegyensúlyozott Helix modell erős visszacsatolásokkal, az interakció erős szintje<sup>71</sup> és klaszterek jelennek meg, az aktorok pedig egymás szerepét is átvéve, egymástól kölcsönös függőségben stimulálják a fejlődést, miközben relatíve egyenlőnek tekinthetők.<sup>72</sup> Keresztmetszetükben hibrid intézmények<sup>73</sup> segítik az interakciót és folyamatos kommunikációt.<sup>74</sup> A modell kiforrott állapotban a tudásalapú gazdaság kialakulását és fejlődését modellezi (2. ábra).



**2. ábra: A Triple Helix modell három megjelenési formája**

Forrás: Etzkowitz (2008): i. m. 12–16. (a szerző fordítása)

<sup>67</sup> Vas–Bajmócy (2012): i. m. 1247.

<sup>68</sup> Inzelt Annamária – Bajmócy Zoltán: Az innovációs rendszer építőkövei. (Bevezetés). In Inzelt Annamária –Bajmócy Zoltán (szerk.): *Innovációs rendszerek*. Szeged, JATEPress, 2013. 11.

<sup>69</sup> A tudás átadása és átvétele két területen különösen intenzív, így érzékenyebb a tudástranszfer hatékonyságára: az oktatás és az üzleti szféra világában. Szabó Katalin: A tudás globális piaca és a lokális tanulás. *Közgazdasági Szemle*, 46. (1999), 3. 279.

<sup>70</sup> Henry Etzkowitz – Loet Leydesdorff: The Triple Helix – University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review*, 14. (1995), 1. 14–19.

<sup>71</sup> Joonhwan Choi – Jaegul Lee: *Repairing the R&D Market Failure: Public R&D Subsidy and the Composition of Private R&D*. *Research Policy*, 46. (2017), 8. 1465–78.

<sup>72</sup> Henry Etzkowitz: *The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action*. New York, Routledge, 2008. 1–8.

<sup>73</sup> Például egyetem által alapított inkubátorházak, *spin-off* vállalatok.

<sup>74</sup> Vas Zsófia Boglárka: Tudásalapú gazdaság és társadalom kiteljesedése: A Triple Helix továbbgondolása – a Quadruple és Quintuple Helix. In Rechnitzer János – Rácz Szilárd (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, 2012. 200.



A modell számos további rendszernek ad alapot. Ramstad kiterjesztett Triple Helix vagy *innovációgeneráló modelljének (innovation generating model)*<sup>75</sup> célja, hogy egy széles körű, rendszerszintű keretet adjon az innováció támogatására, összehangolva a hagyományos innovációpolitikát a szervezet- és szolgáltatásfejlesztéssel makro-, mezo- és mikroszinten, egymással és szervezeten belül is kölcsönhatásban. Újdonsága, hogy endogén tényezőként jelenik meg a társadalmi és technológiai innováció kölcsönhatása a gazdasági növekedés vizsgálatánál, az innováció motorjának a munkahelyeket tekinti, az ott megjelenő tudás alakul át új terméké vagy szolgáltatássá.<sup>76</sup>

Az innovációgeneráló modell kiegészül egy lehetséges eredmény (*outcome*) résszel (lásd 3. táblázat). A társadalom szintjén ez javuló teljesítménnyel és életszínvonallal (*quality of working life, QWL*), általános ismeretek és gyakorlatok létrejöttével párosul, megjelenhet továbbá: adatvagyon (*big data*), értékelő rendszerek, kiterjedtebb infrastruktúra és állampolgári közösségi gyűjtés (*civil crowdsourcing*) is.<sup>77</sup>

Triple Helix modell	Innovációgeneráló modell	Új szereplők a második modellben	Eredmény ( <i>outcome</i> ) az innovációgeneráló modell szerint
Állam	Közpolitika-alkotók	Iparközeli szereplők (például szakszervezetek)	Javulás a közpolitika, stratégia és értékelés terén, jobb szakértelem a munkáról és az innováció infrastrukturális helyzetéről, a pénzügyi eszközökben is javulás és új, nem hivatalos szabályok.
Egyetem	K+F+I-egységek	Kutatóhelyek	Jobb szakértelem, oktatás, európai, nemzetközi vagy regionális tevékenység, új módszerek és szolgáltatások, publikációk, több K+F+I-tevékenység és -finanszírozás.
Ipar	Munkahelyek	Közszféra munkahelyei és civil szervezetek	Átfogó fejlődés, jobb megoldások, növekvő innovációs kapacitás és a rendszer jobb megértése, jobb teljesítmény és életminőség-javulás (QWL).

### 3. táblázat: A Triple Helix és az innovációgeneráló modell közötti szerepmeghatározási különbségek

Forrás: Ramstad (2016): i. m. 3. és Ramstad (2010): i. m. 186. alapján a szerző szerkesztése

<sup>75</sup> Elise Ramstad: A Systemic Framework for a Broad-Based Innovation Policy. *EUWIN Newsletter*, 2016. 4.

<sup>76</sup> Elise Ramstad: [Developmental Evaluation Framework for Innovation and Learning Networks: Integration of the Structure, Process and Outcomes](#). *Journal of Workplace Learning*, 21. (2010), 3. 181–197.

<sup>77</sup> Ramstad (2010): i. m. 186.

A *Quadruple Helix modell*<sup>78</sup> beemeli a tudásteremtés folyamatába „a médiaalapú és kultúraalapú közösségi teret és a civil társadalom közegét”.<sup>79</sup> Itt is megjelenik a kölcsönös függőség és szerepátvétel, mint a hármas spirál elméletben,<sup>80</sup> de a

„modell megalkotói a negyedik helix alatt, olyan szempontokat is vizsgálat alá vontak, mint a kultúra, az innovációs kultúra, értékek és életmód, a multikulturalizmus, a kreativitás, a média, a művészet és a művészeti egyetemek. A kultúra sokszínűsége és heterogén mivolta elősegíti a kreativitást, és elengedhetlenné válik az új tudás és az innováció létrehozásában”.<sup>81</sup>

A *Quintuple Helix modell* – ezt kiegészítve – a társadalom és gazdaság (természeti) környezetét is figyelembe veszi a fenti négy aktor mellett, a földrajzi determináció pedig az ökológiai és biztonsági kérdések innováció vizsgálatába való beemelését tovább tudja erősíteni. Ezek a modellek már foglalkoznak a fenntartható és inkluzív fejlődéssel, és bevonják a tudásalapú gazdaság, tudásalapú társadalom és tudásalapú demokrácia fogalmakat a tudományos vitába.<sup>82</sup>

A kiberbiztonsági innovációs ökoszisztéma leírására alkották meg az *MIT 5 dimenziós innovációs ökoszisztémát leíró modelljét*, ahol a vállalkozók, a kockázati tőke, a nagyvállalatok, a kormányzat és az egyetemek kapcsolataként írják le a hálózatot. Az együttműködés célja, hogy az ötletekből megoldások szülessenek, amelyek eszközei az accelerátorok, tehetséggondozó programok, tesztlő közegek és szabadalmi jogokat biztosító közpolitikák kialakítása. Kulcskérdésnek tekintik továbbá az emberi erőforrás, az infrastruktúra, a kereslet és a kultúra/ösztönzők kérdését az ökoszisztémában.<sup>83</sup>

#### 4. Innovációs ökoszisztéma

Az innovációs ökoszisztéma kifejezés használata Ron Adner<sup>84</sup> munkájához köthető, aki a cégek egységes, ügyfélbarát megoldást kínáló együttműködési megállapodásaiból indult ki. Elias G. Carayannis, David F. J. Campbell a *Quadruple Helix* modell kapcsán már idézett munkájukban részletesen elemzik az innovációs ökoszisztémát mint többszintű

<sup>78</sup> A civil szféra tudásteremtésben játszott szerepét először a Mode 3 modell emelte ki. Elias G. Carayannis – David F. J. Campbell: “Mode 3” and “Quadruple Helix”: Toward a 21<sup>st</sup> Century Fractal Innovation Ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46. (2009), 3–4. 201–234.; Elias G. Carayannis – David F. J. Campbell: Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and How Do Knowledge, Innovation and the Environment Relate to Each Other? A Proposed Framework for a Trans-Disciplinary Analysis of Sustainable Development and Social Ecology. *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development*, 1. (2010), 1. 41–69.

<sup>79</sup> Vas (2012): i. m. 203.

<sup>80</sup> Elias G. Carayannis – David F. J. Campbell: *Smart Quintuple Helix Innovation Systems: How Social Ecology and Environmental Protection Are Driving Innovation, Sustainable Development and Economic Growth*. Switzerland, Springer International, 2019.

<sup>81</sup> Vas (2012): i. m. 204.

<sup>82</sup> Elias G. Carayannis – Thorsten D. Barth – David F. J. Campbell: *The Quintuple Helix Innovation Model: Global Warming as a Challenge and Driver for Innovation*. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 1. (2012), 1. 1–12.

<sup>83</sup> Fiona Murray – Phil Budden: *MIT Stakeholder Framework for Building & Accelerating Innovation Ecosystems*. Working Paper. MIT’s Laboratory for Innovation Science & Policy, 2019.

<sup>84</sup> Ron Adner: Match Your Innovation Strategy to Your Innovation Ecosystem. *Harvard Business Review*, 84. (2006), 4. 98–107.

(*multi-level*), multimodális (*multi-modal*), többcsomópontú (*multi-nodal*) és többszereplős (*multi-agent*) struktúrák rendszere. Az ökoszisztéma alkotórészei innovációs metahálózatok<sup>85</sup> és tudás metaklaszterek,<sup>86</sup> amelyek önreflexiók vagy kaotikus-fraktális tudás- és innovációs architektúrákba rendeződnek. Ezek alkotják az emberi, a társadalmi, a szellemi és a pénzügyi tőkeállományok és tőkeáramlás, valamint a kulturális és a technológiai eszközök és megoldások együttesét, amelyek folyamatosan együtt fejlődnek (*co-evolving*), együtt specializálódnak (*co-specialising*) és együttműködnek (*co-opting*). Ezek az innovációs hálózatok és tudásklaszterek különböző intézményi, politikai, technológiai és társadalmi-gazdasági területeken is létrejönnek, újraszerveződnek és felbomlanak, beleértve a kormányzatot, az egyetemeket, az ipart, a nem kormányzati szervezeteket és az információs társadalom szereplőit.<sup>87</sup>

A leírások számának emelkedése ellenére egységes álláspont azonban sokáig nem született a fogalom tisztázására. A definíciók kakofóniájára válaszul Ove Granstrand és Marcus Holgersson elhatárolták a rendszer, az innováció, az innovációs rendszer, valamint az ökoszisztéma koncepcióit – fontos továbbá különválasztani a vállalkozói ökoszisztéma<sup>88</sup> definícióját is. 15 év 120 publikációja alapján 21 innovációs ökoszisztéma definíciót határoltak el, majd összegezték azokat. Saját definíciójuk szerint

„[a]z innovációs ökoszisztéma a szereplők (actors), tevékenységek (activities) és eszközök (artifacts), valamint az intézmények (institutions) és kapcsolatok (relation) – beleértve a kiegészítő és helyettesítő kapcsolatokat is – fejlődő halmaza, amelyek fontosak egy szereplő vagy szereplők egy csoportjának innovációs teljesítménye szempontjából. Ebben a meghatározásban az eszközök magukba foglalják a termékeket és szolgáltatásokat, a tárgyi és immateriális erőforrásokat, a technológiai és nem technológiai erőforrásokat, valamint a rendszer más típusú inputjait és outputjait, beleértve az innovációkat is.”<sup>89</sup>

Kiegészítő-együttműködő (*complementary/cooperative*) és helyettesítő-versengő (*substitute/competitive*) kapcsolatok jellemzik, ami elengedhetetlen a versenyképességhez más ökoszisztémákkal szemben.<sup>90</sup>

<sup>85</sup> Metahálózatok: innovációs hálózatok és tudásklaszterek hálózatai. Carayannis–Campbell (2009): i. m.

<sup>86</sup> Metaklaszterek: innovációs hálózatok és tudásklaszterek klaszterei. Carayannis – Campbell (2009): i. m. Klaszterek: „az azonos vagy rokon iparágakba tartozó vállalatok szövetsége annak érdekében, hogy közösen lépjenek fel a piacon, ill. egymás között technológiai és ipari kapcsolatokat létesítsenek és információt cseréljenek.” Szívós Mihály: A „sokoldalú kutató” és a hiányzó kutatómenedzser. Érvek a háromszintű kutatómenedzser-oktatás mellett. *Vezetéstudomány*, 45. (2014), 6. 49–60. 54.

<sup>87</sup> Carayannis–Campbell (2009): i. m.

<sup>88</sup> Szerb László – Lukovszki Livia – Varga Attila: A vállalkozói ökoszisztéma Magyarország városregióiban. *Statistikai Szemle*, 97. (2019), 8.

<sup>89</sup> Ove Granstrand – Marcus Holgersson: *Innovation Ecosystems: A Conceptual Review and a New Definition*. *Technovation*, 90–91. (2020), 3.

<sup>90</sup> Granstrand–Holgersson (2020): i. m. 8–9.

## 5. Összefoglalás

A korábbi technológiai-gazdasági paradigmákhoz képest jelen trendek az értékkeremtés módjának megváltozására irányulnak, egyúttal napjainkban az innovációk sűrűsödésére törekvés figyelhető meg. A potenciális paradigmaváltó technológiák jelentős részének olyan erős társadalmi hatása lesz majd, hogy a technikai innovációk mellett elterjedésük-höz társadalmi innovációkra is szükség lesz a leszakadó rétegek csökkentéséhez.<sup>91</sup> „A fejlődés talán soha nem volt még olyan mértékben, olyan látványosan tudomány- és technológiavezérelt, mint napjainkban, amikor három alapvető tendencia csúszik össze, jelenik meg minimális időbeli eltéréssel, gyakorlatilag egymással párhuzamosan,”<sup>92</sup> ennek egyik alapja pedig, hogy „az alap kutatás eredményei egyre gyorsabban befolyásolják a gyakorlatot, és a gyakorlat igényei egyre nagyobb mértékben határozzák meg az alap kutatás irányait.”<sup>93</sup>

A védelmi szféra igényei mindig befolyásolták az innovációk irányát és gyorsaságát, azonban az innováció körüli zaj, „hype” indokoltta teszi az innováció fogalmának, intézményi közgazdasági értelemben vett intézményeinek, szereplőinek és összetett kapcsolatrendszerének a jobb megértését.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

2004. évi CXXXIV. törvény a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról. [online], 4. § Forrás: mkogy.jogtar.hu [2020. 05. 26.]
- Adner, Ron: Match Your Innovation Strategy to Your Innovation Ecosystem. *Harvard Business Review*, 84. (2006), 4. 98–107.
- Bajmócy Zoltán: A regionális innovációs képesség értelmezése és számbavétele a tanulás-alapú gazdaságban. In Lengyel Imre – Lukovics Miklós (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. Szeged, JATEPress, 2008. 26–46.
- Bod Péter Ákos: *Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon*. MTA Doktori értekezés. Budapest, 2013.
- Bögel György: A schumpeteri „teremtő rombolás” módjai az infokommunikációs iparban. *Közgazdasági Szemle*, 55. (2008), 4. 344–360.
- Callon, Michel: Is Science a Public Good? Fifth Mullins Lecture, Virginia Polytechnic Institute, 23 March 1993. *Science, Technology, & Human Values*, 19. (1994), 4. 395–424. Online: <https://doi.org/10.1177/016224399401900401>
- Carayannis, Elias G. – David F. J. Campbell: “Mode 3” and “Quadruple Helix”: Toward a 21<sup>st</sup> Century Fractal Innovation Ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46. (2009), 3–4. 201–234. Online: <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
- Carayannis, Elias G. – David F. J. Campbell: Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and How Do Knowledge, Innovation and the Environment Relate to Each Other? A Proposed Framework for a Trans-Disciplinary Analysis of Sustainable Development and Social Ecology. *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development*, 1. (2010), 1. 41–69. Online: <https://doi.org/10.4018/jsesd.2010010105>
- Carayannis, Elias G. – David F. J. Campbell: *Smart Quintuple Helix Innovation Systems: How Social Ecology and Environmental Protection Are Driving Innovation, Sustainable Development and Economic Growth*. Switzerland, Springer International, 2019. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01517-6>

<sup>91</sup> *Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies*. [online], Webinar. Forrás: gartner.com [2020. 05. 18.]

<sup>92</sup> Szalavetz Andrea: Néhány gondolat Szanyi Miklós: „Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok” című írása ürügyén. In *Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA Közgazdasági-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világ gazdasági Intézet, 2018. 38–48.

<sup>93</sup> Rekettye (2018): i. m.

- Carayannis, Elias G. – Thorsten D. Barth – David F. J. Campbell: The Quintuple Helix Innovation Model: Global Warming as a Challenge and Driver for Innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 1. (2012), 1. 1–12. Online: <https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2>
- Carlsson, Benny – Rikard Stankiewicz: On the Nature, Function and Composition of Technological Systems. *Journal of Evolutionary Economics*, 1. (1991), 2. 93–118. Online: <https://doi.org/10.1007/BF01224915>
- Choi, Joonhwan – Jaegul Lee: Repairing the R&D Market Failure: Public R&D Subsidy and the Composition of Private R&D. *Research Policy*, 46. (2017), 8. 1465–1478. Online: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.06.009>
- Edquist, Charles: Systems of Innovation: Perspectives and Challenges. In Jan Fagerberg – David C. Mowery – Richard R. Nelson (szerk.): *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford, Oxford University, 2005. 181–208. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199286805.003.0007>
- Etzkowitz, Henry: *The Triple Helix: University – Industry – Government Innovation in Action*. New York, Routledge, 2008. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203929605>
- Etzkowitz, Henry – Loet Leydesdorff: The Triple Helix – University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review*, 14. (1995), 1. 14–19.
- European Commission: *Green Paper on Innovation*. [online], 1995. Forrás: europa.eu [2020. 05. 20.]
- Freeman, Christopher: *Technology, Policy, and Economic Performance: Lessons from Japan*. Pinter Pub Ltd., 1987.
- Gartner: *Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies*. [online], Webinar. Forrás: gartner.com [2020. 05. 18.]
- Granstrand, Ove – Marcus Holgersson: Innovation Ecosystems: A Conceptual Review and a New Definition. *Technovation*, 90–91. (2020), 1–12. Online: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2019.102098>
- Guzmán-Mares, Lucio – Castellanos-Villarruel, Ma Soledad: Innovation of Sustainable Products and Services through Ecodesign Project Management by Applying SINNAPS. In José Sánchez-Gutiérrez – Tania Elena González-Alvarado (szerk.): *Technology Innovation, Finance and CRM: Repercussions on Competitiveness*. Universidad de Guadalajara, 2017. 135–159.
- Inzelt Annamária – Bajmócy Zoltán: Az innovációs rendszer építőkövei. (Bevezetés). In Inzelt Annamária – Bajmócy Zoltán (szerk.): *Innovációs rendszerek*. Szeged, JATEPress, 2013. 9–18.
- Iványi Attila Szilárd – Hoffer Ilona: *Innováció a vállalkozásfejlesztésben*. Budapest, Aula Kiadó, 2010.
- Kovács György: Innováció, technológiai változás, társadalom: újabb elméleti perspektívák. *Szociológiai Szemle*, (2004), 3. 52–78.
- Makó Csaba – Illéssy Miklós: A szervezeti innovációk a közzféra szervezeteiben (A Jó Állam létrehozásának és tartós fenntartásának elhanyagolt dimenziója). *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, (2014), 4. 4–20.
- Makó Csaba – Illéssy Miklós – Heidrich Balázs: When Will Alpha and Omega Collide? In Search of the Theoretical Relevance of EU Innovation Policies. *Vezetéstudomány*, 50. (2019), 11. 66–73. Online: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2019.11.05>
- Malerba, Franco: Sectoral Systems of Innovation: A Framework for Linking Innovation to the Knowledge Base, Structure and Dynamics of Sectors. *Economics of Innovation and New Technology*, 14. (2005), 1–2. 63–82. Online: <https://doi.org/10.1080/1043859042000228688>
- Marinova, Dora – John Phillimore: Models of Innovation. In L.V. Shavinina (szerk.): *The International Handbook on Innovation*. Oxford, Pergamon, 2003. 44–53. Online: <https://doi.org/10.1016/B978-008044198-6/50005-X>
- Mazzucato, Mariana: From Market Fixing to Market-Creating: A New Framework for Innovation Policy. *Industry and Innovation*, 23. (2016), 2. 140–156. Online: <https://doi.org/10.1080/13662716.2016.1146124>
- Murray, Fiona – Phil Budden: *MIT Stakeholder Framework for Building & Accelerating Innovation Ecosystems*. Working Paper. MIT's Laboratory for Innovation Science & Policy, 2019.
- Nelson, Richard R. (szerk.): *National Innovation Systems a Comparative Analysis*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1993.
- Németh András Olivér: A növekedésemélet fejlődéstörténete I. – a kezdetektől a Solow-modellig. *Köz-gazdaság*, 12. (2017), 2. 269–285.
- OECD: *The Measurement of Scientific and Technical Activities: Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development - Frascati Manual*. 1993. [online], 1994. Forrás: oecd-ilibrary.org [2020. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.1787/19900414>
- OECD: *Frascati Manual 2015. Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. [online], 2015. Forrás: oecd.org [2020. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.1787/24132764>

- OECD: *Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. [online], 4. kiadás. 2018. Forrás: oecd.org [2020. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
- OECD and Statistical Office of the European Communities: *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. [online], 3. kiadás. 2005. Forrás: oecd-ilibrary.org [2020. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.1787/19900414>
- Ponds, Roderik – Frank Oort – Koen Frenken: Innovation, Spillovers and University–Industry Collaboration: An Extended Knowledge Production Function Approach. *Journal of Economic Geography*, 10. (2010), 2. 231–255. Online: <https://doi.org/10.1093/jeg/lbp036>
- Porkoláb Imre: Az innováció hatása a hadviselésre. *Hadtudomány*, 26. (2016), 1–2. 19–28. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.1-2.19>
- Preez, Niek D. du – Louis Louw: *A Framework for Managing the Innovation Process*. PICMET '08 – 2008 Portland International Conference on Management of Engineering & Technology. Cape Town, South Africa, IEEE, 2008. 546–558. Online: <https://doi.org/10.1109/PICMET.2008.4599663>
- Ramstad, Elise: Developmental Evaluation Framework for Innovation and Learning Networks: Integration of the Structure, Process and Outcomes. *Journal of Workplace Learning*, 21. (2010), 3. 181–197. Online: <https://doi.org/10.1108/13665620910943924>
- Ramstad, Elise: A Systemic Framework for a Broad-Based Innovation Policy. *EUWIN Newsletter*, 2016.
- Rekettye Gábor: *Értéktérmentés 4.0. Termékek és Szolgáltatások Vevőorientált Tervezése, Fejlesztése és Menedzselése*. (h. n.), Akadémiai Kiadó, 2018.
- Rothwell, Roy: Successful Industrial Innovation: Critical Factors for the 1990s. *R&D Management*, 22. (1992), 3. 221–240. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9310.1992.tb00812.x>
- Rothwell, Roy: Towards the Fifth-generation Innovation Process. *International Marketing Review*, 11. (1994), 1. 7–31. Online: <https://doi.org/10.1108/02651339410057491>
- Samuelson, Paul A. – William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan* [Digitális Kiadás.]. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630597814>
- Schienstock, Gerd – Timo J. Hämäläinen: *Transformation of the Finnish Innovation System: A Network Approach*. SITRA Reports Series 7. Helsinki, 2001.
- Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Routledge, 1994.
- Solow, Robert M.: A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70. (1956), 1. 65–94. Online: <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Szabó Katalin: A tudás globális piaca és a lokális tanulás. *Közgazdasági Szemle*, 46. (1999), 3. 278–294.
- Szalavetz Andrea: Néhány gondolat Szanyi Miklós: „Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok” című írása ürügyén. In *Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet, 2018. 38–48.
- Szanyi Miklós: *Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet, 2018.
- Szerb László – Lukovszki Livia – Varga Attila: A vállalkozói ökoszisztéma Magyarországi városregióiban. *Statistikai Szemle*, 97. (2019), 8. Online: <https://doi.org/10.20311/stat2019.8.hu0749>
- Szívós Mihály: A “sokoldalú kutató” és a hiányzó kutatómenedzser. Érvek a háromszintű kutatómenedzsment-oktatás mellett. *Vezetéstudomány*, 45. (2014), 6. 49–60. Online: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2014.06.05>
- Vas Zsófia Boglárka: Tudásalapú gazdaság és társadalom kiteljesedése: A Triple Helix továbbgondolása – a Quadruple és Quintuple Helix. In Rechnitzer János – Rácz Szilárd (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, 2012. 198–206.
- Vas Zsófia Boglárka – Bajmócy Zoltán: Innovációs rendszerek 25 éve. Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 59. (2012), 11. 1233–1256.
- Vukoszavlyev Szlobodan – Polereczki Zsolt – Kovács Bence: Az innováció fogalmának fejlődése. In Fehér András – Szakály Zoltán (szerk.): *Egészségpiaci kutatások*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2019. 185–195.

Csillag Dávid<sup>1</sup>

# Ning An *Confucian Geopolitics*<sup>2</sup> című könyvének recenziója

## 1. Bevezetés

A recenzióban tárgyalt munka szerzője Ning An, aki a guangzhou-i Dél-kínai Normál Egyetem (华南师范大学) docenseként mára jelentős tudományos munkásságot tudhat maga mögött. Szóban forgó könyve a konfucianus geopolitikáról és az Amerikai Egyesült Államok – Kína kapcsolatrendszeréről elsőként a professzor doktori disszertációjaként jelent meg 2017-ben, majd 2020-ban a Springer gondozásában, könyv formájában is kiadták. A könyv az Egyesült Államok terrorizmus elleni harcának kínai megítélésével, valamint a kínai geopolitikai gondolkodással foglalkozik, és különösképpen arra az aspektusára helyezi a hangsúlyt, amely a kínai hagyományos, konfucianus tanok által képviselt, valamint a nyugatitól eltérő látásmódot jelenti. A könyv jelentősége abban rejlik, hogy a terrorizmus témájában ilyen mélységben és az aktorok vizsgálatához szükséges kritikai szemlélettel még nem született írás, így a kritikai geopolitika nem nyugati ágában kiemelkedően fontos írásnak számít.

A könyv felépítését tekintve nyolc részre osztható, a bevezetés után a szerző a kritikai geopolitika szemszögéből vizsgálja a kérdést, majd a konfucianizmus, a kínai geopolitika és a terrorizmus kapcsolatát mutatja be. Ezután egy módszertani rész következik, majd maga a kutatás, ahol a terrorizmust övező kínai diskurzusról és geopolitikai gondolkodásról ír Ning, amelyről kínai újságok, illetve közvélemény-kutatás segítségével kutat, illetve számol be. A konklúzió előtti utolsó fejezetben a szerző az internetes diskurzust vizsgálja az USA és a terrorizmus viszonyrendszerében, ahol a *Sina Weibo* mikroblogon végzett kutatási eredményeit elemzi.

Ning könyvének és disszertációjának legfőbb célja, hogy bemutassa a kínai narratívát az USA terrorizmus elleni harcának diskurzusában a nép és az elit szemszögéből. Ehhez több területre kiterjedő empirikus kutatást végzett, amelyben elemezte az USA terrorizmusához köthető tevékenységéhez kapcsolódó kínai geopolitikai gondolkodást.

## 2. Kritikai szemlélet

A művet mélyen áthatja a kritikai geopolitika irányzata, amelyről bővebben a második fejezetben a szakirodalmat feldolgozva ír: ebben a részben elsőként bemutatja a kritikai geopolitika tudományát, amely szemben a klasszikus geopolitikai hagyományokkal, nem

<sup>1</sup> Csillag Dávid a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok alapszakos, végzős hallgatója, kutatási területe Kína és az Amerikai Egyesült Államok 21. századi viszonyrendszere.

<sup>2</sup> Ning An: *Confucian Geopolitics. Chinese Geopolitical Imaginations of the US War on Terror*. 1<sup>st</sup> ed. Springer, 2020.

csupán az előre adott, determinált és semleges földrajzi adottságokra támaszkodik, hanem figyelembe veszi a politikai aktorok szubjektív, saját kulturális vízióik megvalósítására termelt térképeit és konstrukcióit is.

A geopolitika kritikai ágának gyökereire is kitér a szerző, így Mackindertől Haushoferen, Kennanön és Agnew-n át számos geopolitikai gondolkodót említ, akik mind hozzájárultak a ma ismert kritikai geopolitika létrejöttéhez. A *heartland*, a *Lebensraum* és a hidegháborús diskurzus ugyanis mind hozzájárult ahhoz, hogy a dichotómiáktól és prekonceptióktól elrugaszkodva tudjuk vizsgálni a geopolitikai valóságot (amely gondolat a konfucianus eszmékben is megjelenik, és a továbbiakban a kutatás is részben erre építkezik). A fejezet a kritikai szemléleten belül kiemeli olyan tényezők fontosságát, mint a feminista geopolitika és az antireprezentációs szemlélet, amelyek új elemeket is behoztak a tudományágba.

Az egyik legfontosabb gondolat azonban, amelyet a meglévő szakirodalom és a kritikai iskola tekintetében leszögezett a szerző az, hogy a kínai civilizáció számos aspektusból össze sem hasonlítható más kultúrákkal és államokkal, így – bár a szakirodalom túlnyomó többsége a nyugati geopolitika megszállottja – bármely Kínát érintő kérdést kizárólag a saját speciális geopolitikai kontextusában kell értelmezni: „China has its special socio-political context, such as the Confucian geopolitical traditions of hua-yi distinction and Sino-centrism, which may have a great impact upon Chinese geopolitical visions.”<sup>3</sup>

### 3. A konfucianizmus és a kínai geopolitika

Talán senki számára nem újdonság, hogy Kongzi, vagyis Konfuciusz mekkora hatást gyakorolt a kínai nép hagyományaira, gondolkodásmódjára és világnézetére. Azonban emellett a kínai geopolitikai gondolkodást is sűrűn átszövik a konfucianus tanok, amelyek Ning szerint is számos esetben manifesztálódtak akár Xi Jinping megszólalásaiban, politikájában.

A konfucianizmus két fő elemének tekinthető a *hua-yi megkülönböztetés* (华-夷之辨) és a *sinocentrizmus* (华夏中心主义), amelyek a mai napig meghatározók a kínai gondolkodásmódban, és kivételnek az ország geopolitikai célkitűzéseire is. A hua-yi megkülönböztetés a han kínai nép és a többi etnikum hierarchikus viszonyát jelenti, amely a kínai civilizációt a kezdetektől jellemezte. A sinocentrizmust, vagyis a kínaiak világban elfoglalt/elfoglalandó központi, hegemon szerepének elméletét Ning az orientalizmus-hoz is hasonlítja, szerinte sok hasonlóság fedezhető fel a két elméletben, azonban több ponton is eltérnek egymástól (például *mi vs. másféleség*).<sup>4</sup> Emellett a konfucianizmus lényeges eleme a bináris gondolkodás elvetése, mert azt vallja, hogy mindennek lényege a harmónia (以和为贵 „a harmónia a legbecsesebb”), a jólét és a diverzitás megléte, így az számít, hogy egy ország meg tudja-e ezeket teremteni népe számára. A terrorizmus kontextusában ez annyit tesz, hogy Kongzi tanait követve a nyugati gondolkodástól

<sup>3</sup> Ning (2020): i. m. 23.

<sup>4</sup> A *hua-yi megkülönböztetés* egyik manifesztációja figyelhető meg az ország kínai nevében is, ugyanis a Zhongguó (中国) – „középső birodalom” kifejezés is a barbár népekkel szembeni felsőbbrendűségből ered. A kifejezésben a hua a kínai népre, a yí pedig az idegenekre utal [szerző].



eltérően nem binárisan (terrorista–antiterrorista) kell gondolkodni, csupán a harmóniát kell elérni, és azt fenntartani. Emiatt történhet az, hogy sokszor a kínai gondolkodás egybemossa az amerikai népet a terroristákkal, ráadásul az USA terrorizmus elleni harcát saját hegemoniája fenntartásáért vívott harcként értelmezi.

A konfucianizmus hatásai és tanai mellett a harmadik fejezetben a terrorizmus értelmezéséről is szó esik, ami a kínai és angolszász népek számára nagyjából hasonló, de kissé más kontextusban használható fogalom. Az angolszász világ a II. világháború utáni etnonacionalista csoportok erőszakos tevékenységét hívja terrorizmusnak, és bár Kínában némiképp más a szó használata, jelentése nagyjából ugyanaz. A terrorizmus Kínában elsőként Hszincsiang-Ujgur Autonóm Terület (新疆维吾尔自治区) (pinyin átírásban, röviden Xinjiang) kapcsán merült fel. Érdekesség, hogy az ott történt erőszakos cselekedeteket 9/11 előtt szeparatista mozgalmaknak bélyegezték, míg 2001 szeptemberét követően már következetesen a terrorizmus szót (恐怖主义) használták a hivatalos és hétköznapi életben is. Ebből is látszik, hogy a 9/11 katasztrófa nyugati világ általi reakciója erősen hatott a fogalom kínai megítélésére is. A legfőbb különbséget a szerző abban látja, hogy a kínai értelmezésben inkább a kívülről felbujtott, immorális, illegális események jelentik a terrorizmust, azokon belül is legfőképp a Xinjiang tartomány területén történt atrocitások.

## 4. Kutatás

A kutatást Ning a Kínára legrelevánsabban alkalmazható kritikai terület szemszögéből, a *nem nyugati geopolitikai iskolák* szemüvegén keresztül végezte, ami a sokáig a nyugati világtól elszigetelt, majd a kínai kommunista rezsim kontextusából figyelő kínai nép esetében indokoltnak tekinthető. Az empirikus kutatás több részből áll, amelyeket a következőkben röviden bemutatok.

A szerző elsőként kiemelte, hogy mivel a társadalmat mindig felülről lefelé és alulról felfelé történő csatornákon keresztül érthetjük meg (*top-down* és *bottom-up channels*), a kutatás során ő is az elit nézeteit, illetve a tömeg véleményét vizsgálta, kiegészítve a középosztálybeli kínai nézetekkel. Ning kutatása során kínai napilapokra (人民日报, *People's Daily* és 南方周末, *South Weekend*), a közvéleményre és a Sina Weibo közösségi oldal archívumára hagyatkozott, amelyeken keresztül mindhárom szinten különböző módszerekkel (tartalomelemzés, diskurzuselemzés, interjú, internetes kutatás) dolgozva tudta leszűrni a társadalom véleményét. A kutatás olyan szempontból is különleges és atipikus, hogy a médiumok kiválasztását nagyban befolyásolta a cenzúra jelenléte, hiszen a kínai napilapok elsődlegesen a top-down információátadás eszközei, tehát az elit irányvonalait tartalmazzák, a kínai közvélemény és a közösségi oldalak pedig bár a bottom-up csatornába tartoznak, a besugórendszer által ez is erősen cenzúrázott, torzított tartalmakat jelent.

### 4.1. Kínai újságok elemzése

A kínai napilapok tartalom- és diskurzuselemzése három fő témakört emelt ki a terrorizmus vonatkozásában: terrorizmus az USA-ban, az USA terrorizmus elleni fellépései és terrorizmus Kínában. Az *Nvivo* szoftver segítségével végzett adatelemzés kimutatta,

hogya a kínai újságok javarészt az USA-hoz köthető terrorizmust (azon belül is elsősorban az Egyesült Államok terrorizmus elleni harcát, nem magát a jelenséget) említik, kevésbé a Kínában történt eseteket. A szerző kutatásának e szegmense arra is felhívta a figyelmet, hogy az éppen aktuális USA–Kína közti politikai környezet, így a kínai nacionalizmus, a kínai kommunista rezsim vagy a két ország közti – sokszor második hidegháborúként említett – versengés mind hatnak a geopolitikai gondolkodásra, s így a napilapokban is megjelenő terrorizmus diskurzusára.

Ning kutatása célkeresztjébe a konfucianus tanokat helyezte, amelyek a két vizsgált folyóiratban is megjelentek. Az újságok mind az amerikai, mind a kínai terrorizmus kérdésében a harmóniáért és a jóléért folytatott harcot ítélték pozitívnak (tehát elvetették a nyugati bináris látásmódot), ugyanakkor az USA esetében a terrorizmus elleni harcot is negatívan, a nemzetközi rend nyugalomát megzavaró eseményekként írták le.

## 4.2. Közvélemény-kutatás

Az 58 résztvevővel készített interjú eredményei nagyon vegyes képet mutattak a terrorizmus kínai megítéléséről. Azonban majdnem minden esetben egyértelműen megjelent a korábban említett vagy-vagy dichotómia elvetése, a közvélemény szemében ugyanis az USA és a terrorizmus szinte kivétel nélkül összemosódik, eggyé válik, így a gonosznak és ártónak ítélt terrorizmus párhuzamba került a szintén negatívan lefestett (egyébként önmagát antiterroristaként definiáló) Egyesült Államokkal.<sup>5</sup>

A kutatás azt is vizsgálta, hogy az egyes interjúalanyok hogyan reagáltak a *People's Daily* és a *South Weekend* újságok híreire, illetve, hogy passzív befogadóként vagy kritikus szemlélték a híreket. Bár sokan sokféleképpen értelmezik a sajtótermékeket, és egyénről egyénre változik a befogadás formája is, a terrorizmus kínai diskurzusának hatására végeredményben a kutatásban részt vevő propagandakritikusok és -fogyasztók is a fenti véleményre jutottak.

## 4.3. Internetes kutatás

A kutatás harmadik részeként Ning a Sina Weibo közösségi oldalon végzett kutatómunkát, amely, mint internetes forrás, mind közül a legújabb kutatási formának számít. Az internet heterogenitásának és jellegzetes, nem csupán szöveges kommunikációjának köszönhetően minden szempontból novum, ezenkívül az állami és a nem állami szereplők egyre fontosabb társadalmi-politikai színterévé is válik. Azonban az internetes felületeket sem kerüli el a cenzúra, a megfigyelés, hiszen a kormány által fizetett felhasználók folyamatosan törlik, felülbírálják és jelentik a posztolt és üzenetben küldött tartalmakat (网络水军 „internet hadtest” és 五毛党 „ötven centes sereg”) – ez lényegében öncenzúrához is vezet, ami a kutatás eredményeit is torzítja.

<sup>5</sup> Érdekes megfigyelni, hogy míg a konfucianus tanok által kialakult kínai geopolitikai gondolkodásban az USA szinte egylényegűvé vált a terrorizmussal, a nyugati és az amerikai látásmód a hidegháború óta nem tud elszakadni a magát egy ellenségképpel szemben identifikáló entitás gondolatától, lásd USA vs. kommunizmus, majd USA vs. terrorizmus [szerző].

A fejezet és a kutatás e részének egyik legfontosabb megállapítása, hogy a Sina Weibo internetes közösségét is áthatják a konfucianus eszmék, ugyanis itt is jellemző a bináris gondolkodás elvetése. Tehát az internetes diskurzus is azt a mintázatot mutatja, miszerint az USA és a terrorizmus egyenértékűek, valamint Kínára és az USA-ra nem szemben álló felekként tekintenek, hanem mindkét társadalom pozitív és negatív aspektusait szemlélik.

## 5. Konklúzió

Ning An műve részletekbe menően vizsgálta a kínai állam és a hétköznapi emberek USA-ról, illetve terrorizmusról alkotott álláspontját és véleményét, amelyhez elsőként elméleti alapot szolgáltatott, majd kutatásának eredményeit empirikus kutatással igazolta. A kritikai geopolitika és a konfucianizmus modern kori társadalmi manifesztációi révén a nem nyugati geopolitika egy igazán sajátos elemzési keretét olvashattuk a könyvben, amely rámutatott a bináris, dichotómiákon alapuló nyugati gondolkodás nem univerzális voltára, valamint arra is, hogy a terrorizmust illetően a kínai gondolkodás jócskán eltér a nyugati civilizációban megszokottól. Az USA és Kína területén egyaránt megfigyelhető terrorcselekményeket a két ország másképp értelmezi, kezeli, ami a diskurzusokon keresztül a mindennapi életben is máshogy csapódik le.

Kiemelendő ezeken túl az a tény is, hogy olyan fontos konfucianus értékek, mint a harmónia, a diverzitás, a rend és a jólét a mai napig meghatározzák a társadalmi-politikai berendezkedést Kínában, még akkor is, ha már sok évtizede a kommunizmus (többnyire kevésbé inkluzív) ideológiája is jelen van az országban. E fogalmak persze kihatnak a terrorizmus megítélésére is, sőt hozzásegítik a társadalmat az amerikaellenes attitűd kialakulásához még akkor is, ha a konfucianizmus révén képesek elszakadni a kommunizmus–kapitalizmus ellentmondásától és a két társadalom szembenállásának gondolatától.

A mű tehát merőben új aspektusból vizsgálja a terrorizmust övező társadalmi kérdéseket, és bár tény, hogy nem a konfucianizmus az egyetlen ideológia, amely formálja a kínai geopolitikai gondolkodást, mégis kijelenthetjük, hogy Ning An hiánypótló kutatómunkája révén minden kétséget kizáróan hozzájárul ahhoz, hogy jobban megérthessük a „középső birodalom” társadalmának e kérdésben megfigyelhető látásmódját.

Szabó-Thalmeiner Dóra<sup>1</sup>

## Jan Eichler *NATO's Expansion After the Cold War*<sup>2</sup> című könyvének recenziója

### 1. Bevezetés

Jan Eichler cseh származású kutató, jelenleg a Prágai Közgazdasági Egyetem Nemzetközi Tanulmányok karának oktatója és a Centre for European Politics munkatársa. A múltban dolgozott a Csehszlovák Hadsereg vezérkarában, és nyolc éven keresztül, 1990-ig szerepet vállalt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Honvédelmi Minisztériumában.

Eichler fő kutatási területei közé tartozik a terrorizmus, a transzatlanti kapcsolatok, a fegyveres konfliktusok, illetve a nemzetközi biztonság. Általán elemzett műve, a *NATO's Expansion After the Cold War: Geopolitics and Impacts for National Security* 2021-ben jelent meg a Springer *Global Power Shift* című sorozatának részeként, és hivatott mélyebb betekintést nyújtani Eichler munkájába. A mű a hidegháború utáni időszak áttekintésével szeretné feltárni a NATO terjeszkedését a posztszovjet térségben, e terjeszkedés geopolitikai és stratégiai vonzatait vizsgálni, illetve azon következményeit, amelyek hatással voltak a nemzetközi biztonsági kapcsolatokra Európában.

A könyv hét fejezetre oszlik, azonban e hét fejezet központi eleme maga a NATO terjeszkedése, amelyet Eichler esettanulmányokon és a hidegháború lezárulása óta eltelt évek történésein keresztül láttat. Az alkotó különbséget tesz a terjeszkedés szintjeinek és különböző formáinak vizsgálatakor – külön kezeli a geopolitikai, a katonai és az ideológiai szinteket, hiszen számára szimbolikus töltete van a terjeszkedés egyes jellemzőinek.

Eichler egyértelműen Európára fókuszálva gondolkodik a NATO terjeszkedéséről, és a művében felvonultatott esettanulmányok – a Krím félsziget, Grúzia, a Fekete-tenger vagy épp a Baltikum – mind arról tanúskodnak, hogy az író az amerikai nézőpontot kizárólag a NATO szervezeti szintjén vizsgálja doktrínák és irányelvek bemutatásán keresztül; nem kiemelt aktorként gondol rá. Ennek okán recenzióban sem fognak nagy hangsúlyt kapni e doktrínák, hiszen a szerző is elsősorban a realizmus fogalmain keresztül vizsgálódik, az Egyesült Államok szervezeti szintű szerepvállalására nem tekint komoly befolyásoló tényezőként. Az említett hét nagy fejezetben az alkotó négy lépést és mérföldkővet görget végig a NATO terjeszkedésének hullámai mentén, amelyeknek a nemzetközi kapcsolatok tudományának szempontjából nagy jelentősége volt az európai kontextusban.

<sup>1</sup> Szabó-Thalmeiner Dóra a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok alapszakos, harmadéves hallgatója, kutatási területe az izraeli–palesztin konfliktus és a közel-keleti hidropolitika.

<sup>2</sup> Jan Eichler: *NATO's Expansion After the Cold War: Geopolitics and Impacts for International Security*. Springer, 2021.

A *NATO's Expansion After the Cold War* mű hiánypótlóan mutatja be egy szeletét a NATO-terjeszkedés európai megközelítésének és felfogásának, kiemelt hangsúlyt fektetve Oroszország szerepére a hidegháború utáni időszakban. Politikai nézeteit Eichler nem rejti véka alá, és már csak a könyvben felvonultatott példák során is határozott állásfoglalást tesz mind a posztsovjettárság jelenét és jövőjét, mind pedig napjaink nemzetközi kapcsolatok tudományterületének alakulását illetően. Amellett, hogy a könyv számos összefüggést tár elénk a nemzetközi biztonsági kapcsolatokban és határozott neorealista értelmezési keretével inspirál minket a folyamatok továbbgondolására, úgy egyszerre izgalmas olvasmányként is szolgál.

## 2. Realizmus és neorealizmus a NATO-terjeszkedés vonatkozásában

Eichler számos realista és neorealista gondolkodóra támaszkodik művében és vázolja fel aggodalmát Oroszország térnyerésével kapcsolatban – nem ódzkodva attól sem, hogy kifejezze álláspontját az elmúlt két évtized konfliktusai kapcsán. Eichler három realista fogalmon keresztül láttatja művében a NATO terjeszkedésének mibenlétét, amelyek a „csoportként létezés” (*groupism*), az egoizmus és a hatalomközpontúság. Ezek ismeretében arról ír, hogy a „csoportként létezés” fogalma alatt a NATO azon törekvését véli felfedezni, miszerint a terjeszkedéssel saját szervezetének stabilitását és biztonságpolitikai szempontból központi szerepét szeretne volna mélyíteni. A NATO a hidegháború befejeztével egy addig soha nem tapasztalt bővülési folyamaton ment keresztül, ami a „csoportként létezés” fogalmát és addigi gyakorlatát jelentősen átformálta;<sup>3</sup> az Egyesült Államok által vállalt addigi biztonsági és védelmi garanciák mellett megjelent Oroszország hangja is, elégedetlenül fogadva azt, hogy az ő álláspontjuk és biztonsági rendszerük nem felelt meg a NATO-nak.

Az egoizmus fogalmának és ennek a NATO-terjeszkedésre vonatkoztatott hatásának kifejtésekor Eichler némileg eltér eredeti vizsgálódási pontjától, és számba veszi a nemzetközi kapcsolatok tudományterületére gyakorolt hatásokat is. Huntington (1958) és Tammen (2020) gondolataira támaszkodva ő maga is arra az álláspontra helyezkedik könyvében, hogy az egoizmus az államok egy csoportját érinti csak, amelyek elsősorban agresszív revizionista, hegemon vagy épp kapzsi viselkedést tanúsítanak, ezzel előidézve a konfliktusokat napjaink nemzetközi kapcsolataiban. A NATO-terjeszkedést az egoizmus lencséjén keresztül vizsgálva pedig ennek megfelelően látja. Számára a bővülés nem más, mint az új tagországok gazdasági és katonai elitjeinek érdekérvényesítése, akik hamar belekényelmesedtek az USA által nyújtott biztonságba, ezáltal nem törődve a nemzetközi politikai következményekkel. Eichler azonban a hidegháború két nagy aktorára, az Egyesült Államokra és Oroszországra is kritikusan tekint, hiszen míg az USA e lépésével számos új szövetségest és katonai hatalmat nyert, addig Oroszország a 2000-es

<sup>3</sup> 1999-ben három ország, Magyarország, Lengyelország és Csehország, majd 2004-ben további hét kelet-közép-európai ország lett a NATO tagja (Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia és Szlovénia). Mindez komoly konfliktusokat szült Oroszországban és az egyszer a keleti blokkba tartozó országokban is.

években tanúsított viselkedésével bizonyította egoizmusát,<sup>4</sup> ezzel a pozitív béke felől elmozdulva a negatív béke irányába.<sup>5</sup>

Az Eichler által használt utolsó fogalomra, a hatalomközpontúságra kitérve már a szerző is objektívebben és kritikusabban tekint, összegezésében vizsgálva a hidegháború utáni hatalomeloszlást a kemény és puha hatalmak figyelembevételével. Eichler a hatalomközpontúság kapcsán már kizárólag az Egyesült Államok szerepét hangsúlyozza, éles ellentétbe állítva Oroszországgal. Kemény és puha hatalom szempontjából is kiemeli az USA élvonalbeliségét, hiszen biztonsági rendszerének stabilizálódása, a hatalom maximalizálása és nem mellesleg a Nyugat mint ideológiailag és életmód szempontjából is vonzó kép egyre gyengítette Oroszországot, folyamatosan elvéve és egyre kevesebbet hagyva addigi renoméjából.

### 3. A katonai feszültség növekedése, és Oroszország mint passzív aktor

A 2004 végével a NATO-hoz csatlakozó hét kelet-közép-európai állam okozta vitás kérdések és konfliktusok nem látszottak csendesedni a NATO-terjeszkedés második hullámának lezárulásával sem, sőt. A szerző számára e kifejezetten fontos időszakban elkezdett nőni a katonai és politikai feszültség, és megnövekedett a NATO által indított gyakorlatok száma – elsősorban Oroszország miatt.

A *NATO's Expansion After the Cold War* című műben a szerző Oroszország „számlájára” két eseményt ír fel; a 2008-as orosz–grúz háborút és a Krím félsziget 2014-es elfoglalását. A 2008-ban bekövetkezett események előzményeként fontos felvázolni, hogy a NATO terjeszkedésének harmadik hullámába szeretett volna lépni, amelynek keretében Grúziát és Ukrajnát tervezte bevonni a Tagsági Akciótervbe.<sup>6</sup> Eichler az orosz–grúz háború kialakulása kapcsán nyíltan beszél az Egyesült Államok mulasztásáról a hidegháború után, és arról, hogy a kilencvenes évek végére Grúzia hogyan vált társadalmilag zilált, korrupcióval átitatott országgá az USA elenyésző jelenléte miatt. 1998-ban ugyan az USA visszatért Grúziába, és a két ország között katonai együttműködési megállapodás is született, a 2008-as eseményeket mégis elkerülhetetlennek látjuk a mű alapján. Minderre csupán ráadás a háború végével aláírt Medvegyev-doktrína, amely bár a nemzetközi jog és multipoláris világ kiépítésének fontosságát is hangsúlyozza, mégis tartalmazza a sorokat, amelyek szerint: „Oroszország meg fog fogja védeni a világ összes orosz állampolgárának életét és érdekét, kiemelten az ország területén és határai közelében” – amit Eichler úgy fordít le, mint fenyegetést a NATO jövőbeli missziói felé és nem mellesleg Oroszország félelmét az USA hatalmától. A szerző a Krím félsziget elfoglalását azonban már teljesen egyoldalúan tekinti, nem hagy teret a kritikus gondolkodásnak, és úgy véli, Oroszország

<sup>4</sup> Eichler művében több alkalommal hangsúlyozza a 2008-as és a 2014-es éveket, amikor Oroszország aktív lépéseket tett annak érdekében, hogy gátolja a NATO terjeszkedését – 2008-ban az orosz–grúz háborúval, majd 2014-ben a Krím félsziget elfoglalásával.

<sup>5</sup> A pozitív és a negatív béke fogalmát Johan Galtung (1964) fektette le, miszerint a negatív béke a közvetlen erőszak megszűnését jelenti, míg a pozitív béke magában foglalja a konfliktus okainak megszüntetését is (amivel valóban a fenntartható békét lehet elérni).

<sup>6</sup> *Membership Action Plan* (rövidítve: MAP).

legfőbb és már-már egyetlen motivációja erre az volt, hogy birtokoljon egy területet, ahol minden adott hatalmának demonstrálására – Eichler csupán másodlagos érvként említi, hogy a területszerzésből valóban profitálhatott is Oroszország védelmi szempontból.

Eichler a NATO-terjeszkedést amellelt, hogy esettanulmányokon keresztül szemléli – ami ebben a fejezetben kiemelten igaz –, megjeleníti a doktrinális gondolkodás fogalmát is, és Medvegyev mellett nagy figyelmet szentel Jens Stoltenberg, korábbi norvég miniszterelnöknek, aki nem mellesleg 2014 óta napjainkig a NATO főtitkára is. A Krím félsziget elfoglalása után Stoltenberg 2017 júniusában, Vilniusban tartott beszédében fejezte ki nézeteit Oroszországról és az orosz stratégiáról, amit a könyv írója, Eichler kulcsfontosságú pontként emel ki. Alapvetően neorealista színezetű beszédében Stoltenberg a NATO-ra mint aktív aktorra, és Oroszországra mint passzív aktorra hivatkozik, amely két fél között akarva-akaratlanul egyre csökken a távolság. E gondolat két kulcsa az, hogy a NATO a terjeszkedésével növeli területét és gyarapodik stratégiailag is, míg Oroszország, az egyre inkább visszaszoruló fél e „kényszerhelyzetben” biztonsági fenyegetéssé válik a NATO szervezete és a tagországok számára is.

#### 4. Összegzés

Jan Eichler *NATO's Expansion After the Cold War* című művében lényegre törően és határozottan mutatja be a hidegháború lezárulása óta eltelt harminc évet. Azon harminc évet, mikor a NATO több hullámban „vezényelte le” bővülését sikeresen az Oroszország által támasztott biztonsági nehézségek ellenére is.

A szerző amellelt, hogy a doktrinális gondolkodás jelentőségét is hangsúlyozza a könyvben, és számos esetben a NATO, az Egyesült Államok vagy épp Oroszország doktrínáin keresztül szemlélteti a NATO terjeszkedésének alakulását, nagy figyelmet szentel a 2000-es évek konfliktusainak is, és esettanulmányok által, színesen tárja az olvasó elé az elmúlt időszakot. A könyv számos pontján felvethető lenne kritikaként a cseh származású kutatónak, hogy elfogult a NATO-val szemben, és az Oroszország felé táplált erős ellenérzései áthatják a művet, azonban módszertanát és a részletesen levezetett realista, illetve neorealista gondolatait tekintve megalapozott lehet végső konklúziója. Eichler ezáltal belehelyezkedik abba a már-már pátozosos képbe, amelyet más realista gondolkodók esetében ő maga is említt; a jövőre még inkább előretekintve vizionálja Oroszország hanyatlását csupán az állam természetéből adódóan a realizmus fogalmi keretei közt. Amire az eddigi trendek alapján nagy esély van.

A könyvben a szerző kifejezetten sok időt szán arra, hogy Kelet-Közép-Európa és a Baltikum országait áttekintse, azok NATO-val ápolat kapcsolatát elemezze és a csatlakozásukkor felmerült biztonsági kérdéseket taglalja. Eichler elsősorban Ukrajnára, egészen pontosan a Krím félszigetre, illetve Grúziára fektet nagy hangsúlyt, de a mű végére a szerző egy másik szívügye is körvonalazódik, ami talán fontosabb számára a NATO-nál és az orosz befolyásnál is. Nem más ez, mint a nemzetközi kapcsolatok tudománya, amellyel kapcsolatban aggodalma érződik át a sorokon. A biztonsági problémákon és fenyegetéseken túl ugyanis az Európában a NATO-terjeszkedés által kialakult hatalmi közegben nehéz elnavigálni a különböző érdekellentétek között úgy, hogy fenntartható

legyen a folyamatos fejlődés és haladás – s véletlenül se alakuljon ki egy eddiginél súlyosabb konfliktus.

Jan Eichler ugyan könyve végére valóban pedzegeti a helyzet elfajulását és egy háború kialakulását, ő maga is felveti, hogy a hidegháború alatt aláírt szerződések jó mintát mutatnak az országok vezetőinek arra, hogy mindig van lehetőség kompromisszumokra. A *NATO's Expansion After the Cold War* című mű ugyan támaszt elénk egy megközelítést és értelmezési keretet, mégis inspirál minket arra, hogy az adott realista fogalmak mentén mi magunk is kialakítsuk véleményünket – épp ezért fontos olvasmány mindenkinek, aki szeretne a mélyébe látni az elmúlt harminc év biztonsági kérdéseinek.



*A Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle* kötelezi magát a publikálás etikai normáinak magas szintű betartására. Annak érdekében, hogy a folyóirat olvasói a legmagasabb minőségi elvárásoknak eleget tevő kiadványt olvassák, a következő etikai normákat és célokat határozzuk meg:

#### *A szerkesztők feladatai*

A szerkesztők a publikálásra szánt kéziratokról kötelesek pártatlan, tárgyilagos kettős-vak szakértői véleményt készíttetni. A szerkesztők biztosítják a kéziratok, illetve az ahhoz kapcsolódó valamennyi információ publikálás előtti bizalmas megőrzését. A szerkesztők munkáját a főszerkesztő koordinálja. A *Nemzet és Biztonság* nem tolerálja a plagizálás bármely formáját, és más etikátlan magatartást sem.

A szerkesztő köteles a szerzők felé mindenkor biztosítani az esélyegyenlőséget, és kizárólag a leadott anyag minősége és kutatási eredményei alapján eldönteni, hogy mely szövegek kerülnek publikálásra. A szerkesztők továbbá lehetőséget biztosítanak a szerző számára, hogy reagáljon a művével kapcsolatban esetleg felmerülő kifogásokra, illetve javítsa a kifogásolt részeket. Többszerzős publikációk esetében a szerkesztőség a szerzőket egyenrangú felekként kezeli, minden egyéb tényezőtől függetlenül. A szerkesztők a leadott, de végül nem publikált anyagokat saját kutatásban nem használják fel, kivéve, ha erre a szerző kifejezetten engedélyt ad.

#### *A lektorok feladatai*

A *Nemzet és Biztonság*hoz benyújtott anyagokat anonim lektorok véleményezik, és a szövegeket bizalmasan kezelik. A bírálatok elkészítése során a legfőbb szempont az objektív szakmai megítélés, és a szerző személye semmilyen módon nem befolyásolja a folyamatot. A lektoroknak ugyanakkor kötelessége jelezni a főszerkesztő irányába, ha a szerző bármilyen szerzői jogi sértést követett el, vagy plagizált. A lektorok a leadott anyagokat szövegesen értékelik, amelyben jelzik a kifogásolt elemeket és a javítandó részeket, illetve eldöntik, hogy az adott kéziratot javasolják-e publikálásra. A lektori vélemények figyelembevételével a főszerkesztő dönt arról, hogy végül mely anyagok kerülnek publikálásra.

#### *A szerzők kötelességei*

A szerzők kötelesek a kutatási eredményeiket pontosan és objektíven bemutatni, világosan feltüntetve azok jelentőségét. A kéziratokat a folyóirat szerzői útmutatójában közölt kritériumoknak és a nyelvtani, illetve stilisztikai szabályoknak megfelelő minőségben kérjük elküldeni. A leadott anyagokban kérjük továbbá a szerző nevének és munkahelyének feltüntetését. A tanulmányok a szerzők saját szakmai eredményeit és meggyőződését tükrözik, amelyek nem azonosíthatók más személyek vagy szervezetek állásfoglalásaival, és nem sérthetik más személyek jogait. Ha a szerző a leadást követően jelentős hibát észlel vagy bizonyos elemek idejétmúlttá válnak, akkor saját felelőssége a szerkesztők értesítése és az anyag javításában való közreműködés vagy a visszavonás. A leadott kéziratok más folyóiratokban történő megjelentetése súlyos etikai vétség. A leadott és elfogadott szövegekhez kapcsolódó valamennyi jog a szerzőé, de az első közreadás joga a folyóiraté. Amennyiben bármilyen jogsértésre kerülne sor, az azzal kapcsolatos jogi lépések megtétele a szerző felelőssége.

# Tartalom

<b>FELMÉRY ZOLTÁN: Szűk esztendők következnek? Gazdasági kihívások és lehetséges válaszok</b>	<b>2</b>
<b>JÁSZFALVI ORSOLYA: Irán és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata a nukleáris megállapodás megkötésétől napjainkig</b>	<b>4</b>
<b>KÁROLYI LILI: A terrorizmus elleni küzdelem büntetőjogi eszközei</b>	<b>26</b>
<b>BIRÓ DÁVID: Törökország és a türk országok kapcsolata (1991–2018)</b>	<b>39</b>
<b>CSÁKI GYÖRGY: A 2022. évi orosz–ukrán háború gazdasági következményei</b>	<b>63</b>
<b>Soós KINGA: Államok a globális válságok árnyékában – nemzetközi együttműködés vagy önsegélyezés?</b>	<b>79</b>
<b>SZAKOS JUDIT: Az innovációhoz kötődő alapfogalmak: a definícióktól az innovációs ökoszisztémáig</b>	<b>91</b>
<b>CSILLAG DÁVID: Ning An Confucian Geopolitics című könyvének recenziója</b>	<b>110</b>
<b>SZABÓ-THALMEINER DÓRA: Jan Eichler NATO's Expansion After the Cold War című könyvének recenziója</b>	<b>115</b>